

Kertész András

ALETHIKUS RELATIVIZMUS ÉS ABSZOLUTIZMUS A NYELVTUDOMÁNYBAN¹

0. Bevezetés

Noha az a kérdés, hogy az igazság relatív-e vagy abszolút, az általános ismeret- és tudományelmélet egyik legtöbbet tárgyalt, közel két és fél ezer éve a diszkussziók homlokterében álló problémája, a nyelvtudományra vetített szisztematikus felvetésére mindeddig nem került sor. Ebben az írásban megkísérlem megtenni az első lépéseket e hiány pótlására:

(K) Melyek az igazság-relativizmus és az igazság-abszolútizmus sajátosságai a nyelvtudományban?

Komplexitása miatt (K) nem válaszolható meg közvetlenül, ezért három részkérdésre bontom. Annak eldöntését, hogy a nyelvtudományban a 'nyelvre' vonatkozó állításaink 'igazságát' abszolútnak vagy relatívnak tekintjük-e, akkor kísérrelhetjük meg, ha előzetesen tisztázzuk, hogy a relativizmus és az abszolútizmus szemlélete milyen módon jelenik meg a *gyakorló nyelvészeknek* a saját tevékenységükre való reflexiójában. A tanulmány I. részében az alábbi részkérdésből kiindulva áttekintjük az abszolútista és a relativista igazságfelfogásnak a toleranciához és az intoleranciához fűződő viszonyát a nyelvtudományban:

- (K1) (a) Milyen viszony áll fenn a nyelvtudomány gyakorlatában a tudományos megismerés sokfélesége, az igazság relativista felfogása és a sajátunktól eltérő nézetek tolerálása között?
- (b) Milyen viszony áll fenn a nyelvtudomány gyakorlatában a tudományos megismerés sokfélesége, az igazság abszolútista felfogása és a sajátunktól eltérő nézetekkel szembeni intolerancia között?

Az áttekintett relativista és abszolútista nézetek *naivak* abban az értelemben, hogy a gyakorló nyelvészek tudomány- és ismeretelméleti háttértudás nélküli önreflexióját reprezentálják. Számbavételük során *deskriptív* módon járok el, bemutatva, de nem minősítve azt, ahogy e két szemlélet megjelenik a nyelvtudomány gyakorlatában.

A naiv álláspontok nyelvtudományi jelenlétének dokumentálását követően rátérhetünk az abszolútizmus és a relativizmus közötti döntésre a tudomány- és ismeretelméleti kontextus bevonásával. E feladat végrehajtásának szükséges feltétele, hogy rendelkezésünkre álljon a nyelvtudományi elméletalkotás valamely *metaelméleti* modellje. Ezért a II. részben Kertész és Rákosi (2012), (2022) p-modelljét felhasználva kívánok választ kapni a tanulmány következő részkérdésére, mely az általános ismeret- és tudományelméleti alapkérdés nyelvtudományi specifikációja:

(K2) A p-modellből a nyelvtudomány igazság-relativista vagy igazság-abszolútista szemlélete következik-e?

---

¹ A tanulmány az MTA-DE-SZTE Elméleti Nyelvészeti Kutatócsoport, Eötvös Loránd Kutatási Hálózat támogatásával készült.

A p-modellnek szükségképpen *normatív* komponenst is kell tartalmaznia, mely elősegíti a nyelvtudomány igazság-relativista és -abszolutista szemlélete közötti döntést.

A p-modell alkalmazásából levont következtetések egy 'mérsékelt' igazság-relativista felfogást körvonalaznak majd. Mivel az általános ismeret- és tudományelméleti szakirodalom nagy terjedelemben és olykor igen élesen vitatja az igazság relativista felfogásának létjogosultságát, a tanulmány III. részében fel kell tennünk a harmadik rész kérdést:

- (K3) Ki tudja-e védeni a p-modell az igazság-relativizmussal szembeni abszolutista vádak legalább egy releváns hányadát?

Az igazság-relativizmussal szembeni érvek áttekintését és a p-modell ellenérveinek kifejtését követően a (K1)–(K3) kérdésekre adott válaszok összegzése megadja a (K) kérdés – e tanulmányban nyilvánvalóan csupán részleges és provizórikus – megoldását.

I. rész:

Naiv relativizmus és naiv abszolutizmus

1. Kérdésfelvetés

A Chomsky személyéhez kötődő interpretatív szemantikusok és a generatív szemantikusok közötti harcokra visszaemlékezve a nyelvész Robin Lakoff – egykori generatív szemantikusként – a következő konklúzióra jut:²

- (1) (a) „Századunk nagy részében megkíséreltük a nyelvet a »természettudomány« Prokrusztész-ágyába kényszeríteni, és ennek eredménye az a káosz és viszály lett, amelyet tudományterületünkön tapasztalunk. Ha természettudományt művelünk, akkor fel kell tennünk, hogy csak *egyetlen paradigma* férhet hozzá az *igazsághoz*, és az lenne jó, ha az a sajátunk lenne.
- (b) De annak a *lehetetlensége*, hogy tudományterületünkön mindenkit rávegyünk *egyetlen paradigma elfogadására*, a kuhni normál tudományban való berendezkedésre, azt mutatja, hogy rosszul láttuk a dolgokat. [...] minden nyelvész vagy minden elméleti perspektíva másképp ragadja meg a nyelvi valóságot, és mindegyikük – noha mint tudományos elméletek *összeegyeztethetetlenek* egymással – hozzáad valamit a tudásunkhoz. De többé nem követelhetjük meg, hogy a perspektívák egyetlen elméletté ötvöződjenek: *be kell értünk eltérő, de egyformán érvényes nézőpontokkal*” (Lakoff 1989: 985–986, kiemelés K. A.).

Egy évtizeddel később a filozófus Peter Lynch így ír:

- (2) „A *pluralizmus* fogalma fényesen ragyog a tudomány világában és a kultúra egészében. Legáltalánosabb formájában a pluralizmus az a gondolat, hogy a valóságnak egynél több *igaz* leírása lehetséges; lehetségesek valamely téma egymással *összeegyeztethetetlen*, de *egyformán* elfogadható megközelítései. *Nincsenek abszolút tények*, hanem *sokféle igazság* van, melyek mindegyike *egyformán* igényt tart a figyelmünkre” (Lynch 2001: 1; kiemelés K. A.).

---

² Az idézetek szövegére való későbbi utalások megkönnyítése érdekében az idézeteket gondolati egységekre tagolom. A tagolás nem felel meg szükségképpen az eredeti szöveg bekezdéseinek.

A két idézet egészen eltérő kontextusokból származik, és egészen eltérő indíttatásokból született. Lakoff gyakorló nyelvészként naiv módon reflektál mindennapos nyelvész tapasztalataira azzal a szándékkal, hogy saját szemszögéből mutassa be a generatív szemantika történetét. Ezzel szemben Lynch könyve Platón *Theaitétosza* óta intenzíven tárgyalt ismeretelméleti alapkérdéseket vet fel magas absztrakciós szinten, és próbál megoldást nyújtani rájuk. Mégis, bármily távol áll is egymástól a gyakorló nyelvész és a filozófus világa, a két idézet szembetűnő analógiát mutat. Mindkettő a tudományos megismerés *relativizmusának* problémakörét veti fel: az egyik a nyelvtudományra vonatkoztatva, a másik általános filozófiai kontextusban. Mint a Bevezetésben említettük, a relativizmus az ismeretelméleti és tudományelméleti diskurzus egyik klasszikus, szerteágazó, számos részproblémában megnyilvánuló és mindmáig lezáratlan témája, azonban a nyelvtudományban való megjelenésének vizsgálata még várat magára. A jelen írásnak az a célkitűzése, hogy kísérletet tegyen e hiány pótlásának első lépésére, legalább két nehézségbe ütközik.

Ami az elsőt illeti, a Lakoff-idézet nem csupán az igazság relativizmusának alap gondolatát jellemzi a gyakorló nyelvész tapasztalataira támaszkodva (1)(b)-ben, hanem (1)(a)-ban szembesíti azt ellentétével, az *abszolutista* tudomány szemlélettel.³ Utal arra, hogy a relativista és az abszolutista igazságfelfogás ütközése olyan *kihívást* jelenthet, amellyel az ismeret- és tudományelmélet művelői mellett az elméletek, módszerek, fogalmak sokféleségében utat kereső gyakorló nyelvészeknek is szembe kell nézniük.

A relativizmus közismert kihívásainak egyike az, hogy önmagát cáfolónak látszik, és ezért ellenfelei szerint eleve elfogadhatatlan érvelésre épül.⁴ Továbbá, az abszolutizmus képviselői az igazság parttalanságával vádolják a relativizmust, mivel nem ismer el olyan mércét, amely alapján a különböző igazságok között dönteni lehetne, valamint azzal, hogy összeegyeztethetetlen igazságokat tekint egyidejűleg érvényesnek; vagy azzal, hogy összefonódik az 'idealizmussal', a 'szubjektivizmussal', az 'antirealizmussal', a 'szkepticismussal'. Végül, a relativizmus az alternatívák közötti önkényes, egyéni és csoportérdekekre épülő, tekintélyelvű vagy esetleges döntéseket legitimálhat.

Az abszolutizmus kihívása pedig Bloor (2007: 279; kiemelés K. A.) megfogalmazása szerint mindenekelőtt abban áll, hogy „az igazán veszélyes emberek kint a világban mindannyian abszolutisták. Az abszolutizmus diktatúrája és *az abszolút háborúja az abszolút ellen az, amitől félnünk kell.*”⁵

Mind az abszolutizmus, mind a relativizmus melletti érvelés gyakran alkalmaz látens módon ún. informális érvelési hibákat, mint például az 'argumentum ad hominem', 'argumentum ad verecundiam', 'petitio principii', 'elsietett általánosítás', 'regressus ad infinitum' stb.

Noha (1) és (2) egyaránt az igazság relativitására fókuszálnak, az említett cél elérésének egy második nehézségét is érintik. Ugyanis az abszolutizmus és a relativizmus nem izolált kategóriák, hanem összefügghetnek a *toleranciával*, illetve az *intoleranciával*. Két

³ (1)-ben nincs inkompatibilitás a 'nyelvi valóságra' való utalás és azon következtetés között, hogy „be kell érnünk eltérő, de egyformán érvényes nézőpontokkal”. Például az aleshikus relativizmus egyik markáns változatának egyszerű megállapítása szerint „kutathatunk egy tőlünk független valóságot, de lényegét nem állapíthatjuk meg a maga valójában, vizsgálódásainktól függetlenül” (Margolis 2010: 105). Lásd Kuhn (2000) *Utószavát* is.

⁴ Az érv forrása Platón: *Theaitétosz* 171a–c. Kertész (2022) részletesen elemzi az évrre vonatkozó irodalmat.

⁵ A *Common Knowledge* című folyóirat tematikus számának kiindulópontja Joseph Ratzinger bíboros (a későbbi XVI. Benedek pápa) homíliája, melyben 'a relativizmus diktatúráját' állítja. Bloor tanulmánya, noha reflektál ezen állítás teológiai kontextusára, az abszolutizmusnak és a relativizmusnak a tudományos megismerésre vonatkozó általános tulajdonságait a teológiai kontextustól elvonatkoztatva elemzi. Arra a következtetésre jut, hogy a relativizmus és az abszolutizmus egymást kizáró nézetek, és dichotómiájuk egyéb – harmadik típusú – nézeteket is kizár (Bloor 2007: 252). Bloor (2011) a tudományos megismerés tudásszociológiai megközelítésére specifikálva folytatja gondolatmenetét, Bloor (2016) pedig Paksi (2016) kritikájára válaszolva világítja meg ismét fő érveit.

nézetrendszer látszik szemben állni egymással: a toleranciával összekapcsolt relativista igazságfelfogás, valamint annak ellentéte, az intoleráns és egyúttal abszolutista igazságfelfogás. Kézenfekvő feltételezni, hogy amennyiben az elméletek, módszerek, terminusok sokféleségét egy adott tudományterületen *ténynek* tekintjük, akkor el kell fogadnunk az igazság *relativitását* is: azt, hogy nincs egyetlen, abszolút igazság, hanem az igazság mindig egy paramétertől, azaz attól a feltételrendszertől függ, amelyhez viszonyítjuk. Továbbá, úgy vélhetjük, hogy amennyiben tolerálhatunk olyan nézeteket, amelyek különböznek a sajátunktól, és annak akár ellent is mondhatnak, akkor a relativizmus a *toleranciával* is közvetlenül összekapcsolhatóknak látszik.⁶ És fordítva: az abszolutizmust egyúttal intoleránsnak vélhetjük.

Azonban az ismeretelméleti szakirodalomban dokumentált viták egyik hozadéka az, hogy ennek az érvelésnek a helytállósága távolról sem magától értődő.⁷ Az ismeretelméleti diskurzusban a viták tárgya egyebek mellett éppen az a kérdés, hogy a megismerés sokféleségével valóban összefügg-e a relativizmus és a tolerancia indokoltsága; ha igen, hogyan, és ha nem, milyen érvek alapján nem. E vitákban egyelőre azok az érvek látszanak erősebbnek, amelyek a három kategória közötti imént említett összefüggéseket kétségbe vonják.

Először is, a tudományos megismerés sokfélesége motiválhatja mind a relativista, mind az abszolutista magatartást. Érvelhetünk úgy – normatív módon –, hogy a sokféleségből annak elfogadása és az eltérő nézetek egyidejű érvényességének, valamint a velük asszociált igazságoknak a relativista elismerése következik, de az abszolutizmus szellemében úgy is, hogy a sokféleség egyetlen érvényes nézetre és az egyetlen igazságra szűkítendő.

Másodszor, a relativizmusból nem következik szükségképpen a tolerancia, sem pedig, fordítva, a toleranciából nem következik a relativizmus.⁸ Lehet úgy érvelni, hogy a relativizmus elvethet bizonyos álláspontokat, például az abszolutizmusét. Továbbá, a relativizmus nem zárja ki a tolerált nézetek valamelyikének a preferálását (Irlenborn 2016: 121, Rescher 1993a: 100 k.). Tehát a relativizmus és a tolerancia kompatibilitása fenntartható, de nem szükségszerű.

Harmadszor, az sem állítható, hogy az abszolutizmus szükségképpen intoleráns magatartást eredményez, vagy hogy az intolerancia szükségképpen abszolutizmushoz vezet. Nem zárható ki eleve, hogy még abban az esetben is, amikor az abszolutista egy a sajátjától eltérő nézetet hamisnak tekint és elutasít, elismerhet olyan érveket, amelyek nem minősítik irracionálisnak az egyébként elutasított nézetet és ily módon annak toleráns tudomásulvételét (Irlenborn 2016: 121–122).

Ismeretelméleti szempontból tehát a szóban forgó kategóriák viszonya jóval differenciáltabb annál, semhogy sematikusan lenne értelmezhető. Viszont abból, hogy ismeretelméleti okfejtések fényében nincs szükségszerű összefüggés a relativizmus és tolerancia, illetve az abszolutizmus és az intolerancia között, amennyiben egyik sem feltétele a másiknak, nem következik, hogy a nyelvtudományi kutatás *gyakorlatában* a sokféleség ténye nem kapcsolható össze mind a relativista igazságfelfogással, mind a sajátunktól eltérő elméletek, módszerek, terminusok tolerálásával. És az sem zárható ki, hogy e gyakorlatban a sokféleségre adott abszolutista reakció és az intolerancia áll kapcsolatban egymással.

Ezen okfejtésből az a tanulság származik, hogy az alábbi kérdés *jól motivált*, mert bátorítja a sokféleség, a relativizmus vs. abszolutizmus és a tolerancia vs. intolerancia viszonyrendszerének tárgyilagos feltárását a nyelvtudomány gyakorlatában:

---

⁶ Etikai relevanciája mellett a tolerancia a relativizmushoz és a pluralizmushoz fűződő összefüggése révén azokkal azonos ismeretelméleti síkon kezelhető.

⁷ A relativizmus problémakörét övező vitákba az összegzés és rendszerezés igényével betekintést nyújtanak a következő művek: Hollis & Lukes (eds.) (1982), Krausz (ed.) (2010), Garcia-Carpentino & Kölbl (eds.) (2008), Hales (ed.) (2011), Baghramian (ed.) (2014), Baghramian & Carter (2015), Boghossian (2006b), Irlenborn (2016), Kusch (ed.) (2020), Kusch (2021), Baghramian & Colina (2020).

⁸ Az érvek tömör áttekintéséhez lásd Ressler (2008).

- (K1) (a) Milyen viszony áll fenn a nyelvtudomány gyakorlatában a tudományos megismerés sokfélesége, az igazság relativista felfogása és a sajátunktól eltérő nézetek tolerálása között?
- (b) Milyen viszony áll fenn a nyelvtudomány gyakorlatában a tudományos megismerés sokfélesége, az igazság abszolutista felfogása és a sajátunktól eltérő nézetekkel szembeni intolerancia között?

A (K1)-re adható válasz kétféleképpen közelíthető meg. Egyrészt *leírhatja a gyakorló nyelvészek* hozzáállását szakterületük egymással rivalizáló elméleteihez, módszereihez, kategóriáihoz. Másrészt a válasz olyan következtetések levonására is lehetőséget nyújthat, amelyek *normatív* jelleggel hozzájárulhatnak a nyelvtudomány egyes területein a problémamegoldó tevékenység hatékonyságának növeléséhez. *A jelen dolgozat I. része (K1)-re az előbbi, deskriptív módon kíván választ adni.*

A gyakorló nyelvészek leírandó nézeteit *naivnak* fogom nevezni. Ugyanis (K1) *metaelméleti* probléma, és ezért megoldásához metaelméleti – azaz ismeret- vagy tudományelméleti – modellre lenne szükség. Azonban a nyelvtudományi diskussziókban sem a relativista, sem az abszolutista nézet nem támaszkodik metaelméleti apparátus alkalmazására, hanem a gyakorló nyelvész mindennapos kutatói tevékenységére való önreflexióra szorítkozva a tárgytudományos kutatás határain belül marad. E nézetek a nyelvészek relativista vagy abszolutista álláspontját szisztematikusan kidolgozott metaelméleti modell nélkül sem hozzák összefüggésbe a relativizmusnak és az abszolutizmusnak a filozófiában tárgyalt problémakörével, nem érintik az ismeretelméleti szakirodalomban tárgyalt különböző relativizmus- és abszolutizmusfelfogásokat, nem értékelik az önreflexióból levont következtetéseket az ismeretelméletben tárgyalt szempontok szerint, és figyelmen kívül hagyják mindazokat a nehézségeket, amelyeket a relativizmus és az abszolutizmus különböző változatai felvetnek. A 'naiv' terminus az itt jellemzett értelemben értéksemleges: az, hogy egy nézetet 'naiv'-nak nevezünk, nem jelenti annak sem negatív, sem pozitív értékelését.

A tanulmány I. részének felépítése a következő:

A 2. szakaszban tisztáznunk kell néhány olyan háttérfeltevést, amelyek megemlítése gondolatmenetünk felépítéséhez szükséges. A 3., 4. és 5. szakaszban az említett deskriptív szemlélettel vizsgálunk meg olyan nézeteket, amelyekből (K1) megoldására következtethetünk. Ennek során nem foglalunk állást sem az abszolutizmus, sem a relativizmus mellett vagy ellen. Az elemzés tárgyszerűsége törekszik, és nem kívánja a példákkal szemléltetett álláspontok bírálatát, elutasítását, támadását, elfogadását vagy támogatását sugallni. Végül a 6. szakasz összefoglalja a gondolatmenet alapján a (K1) kérdésre kínálkozó választ.

2. Háttérfeltevések

2.1. Bevezető megjegyzések

A tanulmány tárgya a *nyelvtudomány* relativizmusa vs. abszolutizmusa, és *nem* nyelv és gondolkodás relativitása. E két kérdéskör viszonya ugyan érdekes kérdések sorát vetheti fel, de tárgyalása túllépne az itt kifejtendő gondolatmenet keretein. Ezért nyelv és gondolkodás relativitására, valamint a Sapir–Whorf-hipotézishez kapcsolódó diskusszióra nem térünk ki. Annak érdekében, hogy későbbi okfejtéseinkhez kiindulópontot találjunk, bevezetjük mindhárom kategória olyan 'alapmodelljét', amelyhez viszonyítva felépíthetjük gondolatmenetünket. Ugyanakkor a rendkívül szerteágazó ismeretelméleti szakirodalom útvesztőjéből kiemelve a leegyszerűsített 'alapmodellek' nem tekinthetők többnek az érvelésünk követéséhez legszükségesebb háttér-információk rögzítésénél. A három

kategóriának a szakirodalomban tárgyalt egyes megközelítései az 'alapmodellek' különböző, speciális explikációiként jelennek meg. A rövid áttekintést a sokféleség fogalmával kezdjük.

2.2. Sokféleség

A tudomány egységének vagy sokféleségének kérdése a tudományelmélet egyik fő témája. Ruphy (2016: xi; kiemelés az eredetiben) szemléletesen jellemzi a kérdést a 20. század elején élesen felvető Bécsi Kör válasza és a jelenlegi tudomány- és ismeretelméleti szakirodalom előterében álló válasz közti különbséget:

- (3) „Noha professzionális létének egy jelentős részében a tudományelmélet meglegette a tudomány egységének (tarka) zászlaját, manapság kevesen vonnák kétségbe, hogy a filozófia sodrása világosan a tudomány sokfélesége felé fordult. A Bécsi Körnek a tudomány egységére vonatkozó programja halott [...] (és a közeljövőben nem várható feltámadása). Még nem teljesen halott, de haldoklik *a* tudományos módszer keresése (az igazolás logikájának értelmében, nem is beszélve egy általános tudomány módszertanról) és, helyesen vagy helytelenül, az utóbbi időben a vele összefüggő demarkációs probléma sem őrzött meg sokat aktualitásából. Az elméleti egységesítés, amely a tudományos haladás egyik régi törekvése és ismerve, már nem kívánatos tudományágakon átívelő módon, reduktív változatában pedig különösen nem az.”⁹

Az az 'alapmodell', amely kikristályosodni látszik, a tudomány sokféleségének három fő típusát különbözteti meg (vö. pl. Dupré 1983, 1993, Galison & Stump [eds.] 1996, Cartwright 1999, Ruphy 2016, Cat 2017, Kellert et al. [eds.] 2006):

- (4) (a) A tudomány nyelvei, módszerei, elméletei sokfélék.¹⁰
(b) Egy adott jelenségnek több, egyaránt helyes tudományos reprezentációja van.
(c) Adott tudományágak elméletei nem redukálhatók más tudományágak elméleteire.

Ha nem normatív, hanem deskriptív szemlélettel közelítünk (4)-hez, akkor (4)(a),¹¹ (4)(b)¹² és (4)(c)¹³ esetében egyaránt felmerül a (K1) kérdés, vagyis az, hogy a nyelvtudomány *önreflexiójában* jelen van-e az 1. szakaszban már említett következő két álláspont:

⁹ A demarkációs problémát övező diszkusszió áttekintéséhez lásd Kutrovác et al. (2008).

¹⁰ A sokféleség e három síkon való megnyilvánulásához l. pl. Jucker et al. (2018: ix).

¹¹ Ugyanakkor (anakronisztikus módon) *normatív* tartalommal jelenleg is élesen megjelenik az egységes módszer kívánalma a nyelvtudományban a Bécsi Kör szellemében, noha, mint (3)-ban a Ruphy-idézet szemlélteti, a tudományelméletben már régen az ellenkező álláspont vált dominánssá. Például Haider (2016: 7; kiemelés K. A.) felteszi a kérdést: „Mi *a* tudományos módszer?” Válaszként megismétli az analitikus tudományelméletben Reichenbach nyomán évtizedeken át elfogadottnak tekintett, de már régen meghaladott megkülönböztetést a felfedezés és az igazolás kontextusa között és sürgeti annak alkalmazását a nyelvtudományban.

¹² Példaként említjük, hogy Kertész et al. (eds.) (2019) 13 szintaktikai elméletet hasonlít össze többek között úgy, hogy ezen elméletek ugyanazt a mondatot elemezték a saját eszközeikkel, különböző módon.

¹³ Azonban folyamatosan jelen volt és jelen van ma is mind az antiredukcionizmusra, mind a redukcionizmusra törekvő *normatív* szemlélet. Például a 19. századi történeti-összehasonlító nyelvtudomány redukcionizmusa a darwinista biológiát tekintette olyan tudománynak, amelyhez hasonulnia kellene. Vagy gondoljunk arra, hogy a generatív nyelvészet történetében kezdetben a matematikai eszközöket alkalmazó fizikai elméletek szerkezete szerepelt követendő mintaként (Chomsky 1957), később a generatív nyelvészeti elméletnek a pszichológiára (Chomsky 1959), majd pedig Chomsky minimalista programjában (Chomsky 1995) a jelenlegi biológiára való redukciója ('biolinguistics') a tudomány módszertani vezérelv. Ugyanakkor abból, hogy egy elmélet terminusokat vagy módszereket kölcsönöz egy másiktól, nem következik szükségképpen redukciója az utóbbira.

Az egyik a sokféleségre adott *abszolutista, intoleráns* reakció. Ha a nyelvtudomány elméletek, módszerek és fogalmak sokaságából áll, melyek olykor összeegyeztethetők, más esetekben viszont nem, akkor a diszciplína egészének egységesítésére kell törekedni *a sokféleség felszámolásával*: arra, hogy egyetlen felfogás uralja, az egyetlen igazság megtalálásának szándékával, és kirekesztve minden olyan törekvést, amely a mindenkori, egyeduralomra törő nézetrendszer általánossá válása ellen hat (lásd a Bloor-idézetet az 1. szakaszban).

A másik a sokféleségre való *relativista és egyúttal toleráns* reakció: a nyelvtudomány sokféleségéből az 'igazság' relativitása és a különböző elméletek, módszerek, terminusok együttélésének toleráns *elfogadása* következik.

(4)(a)-val a 3., (4)(b)-vel a 4., (4)(c)-vel pedig az 5. szakasz foglalkozik majd, egyenként megvizsgálva azt, hogy fennáll-e a két összefüggésrendszer egyfelől a sokféleség, a relativizmus és a tolerancia, másfelől a sokféleség, az abszolutizmus és az intolerancia között a nyelvtudományi önreflexióban.

2.3. Relativizmus

Rátérve a relativizmus fogalmára, mindenekelőtt abból kell kiindulnunk, hogy a relativizmus, mint tudjuk, nem egységes nézetrendszer. Egyrészt számos különböző változata van, melyeket Haack (1998: 149) nyomán az 'x relatív y-hoz' reláció megnyilvánulásaiént szokás osztályozni. Néhány példát az 1. táblázat mutat be (lásd Kusch 2020: 2).

1. táblázat. *A relativizmus fogalmi felbontása*

x	a relativizmus változatai
tárgyak, tulajdonságok, tények	ontológiai
igazságok	alethikus
fogalmak, jelentések	szemantikai
morális értékek, normák	morális
az episztemikus igazolás módjai	episztemikus
y	a relativizmus változatai
egyének	protagoraszi
kultúrák	kulturális
tudományos paradigmák	kuhni
társadalmi osztályok, vallások	nézőpont

Másrészt e változatokon belül a részproblémák és lehetséges megoldásaik egymásnak ellentmondó, vagy egymással részleges átfedésben lévő, vagy egymást részlegesen kiegészítő gondolatrendszerek hálózatában jelennek meg. Harmadrészt, ahogy az 1. szakaszban arra már utaltunk, a relativizmus lehet normatív vagy deskriptív.

A (K1) kérdésfelvetés az *alethikus relativizmust* érinti közvetlenül. Ezért ebben a tanulmányban a 'relativizmus' kifejezést az 'alethikus relativizmus'-ra szűkítve használom.

Noha az alethikus relativizmus is számos, egymással gyakran inkompatibilis változatban ismert, és szükséges és elégséges kritériumokat feltételező meghatározása sem lehetséges, gondolatmenetünk kifejtéséhez támpontként Irlenborn (2016: 6, 71) nyomán a következő 'relativista alapmodell' emeljük ki:¹⁴

¹⁴ Boghossian (2006a: 13; kiemelés az eredetiben), a relativizmus egyik szigorú kritikusa, az Irlenborn alapmodelljében második pontként említett összefüggést tekinti mérvadónak, mivel szerinte „a valaha javasolt legfontosabb és legsikeresebb relativista tételek lényege” az a gondolat, hogy „egy bizonyos tartomány *igazságai* egy paraméterhez való *váratlan* viszonyt foglalnak magukba”.

- (5) (a) A kijelentések egy bizonyos *paraméterhez* viszonyítva igazak vagy hamisak.
 (b) Egy bizonyos *X* kijelentés egyidejűleg igaz lehet egy *Z* paraméterhez képest, és hamis egy *S*-hez viszonyítva, ahol *Z* és *S* különböznek.
 (c) Nincs olyan nem-relatív kritérium, amely alapján egy paraméter alkalmassága megítélhető lenne.

Az (5)(a)-ban említett 'paraméter' lehet bármilyen viszonyítási alap: feltétel, kontextus, meggyőződés, elmélet, modell, adat stb. 'Abszolutizmuson' (5) kijelentéseinek tagadását fogjuk érteni.

2.4. Tolerancia

A tolerancia fogalmának értelmezéséhez Forst (2003) és King (1976) kiváló elemzéseiből indulunk ki. Forst és King a tolerancia kategóriáját három összetevőre bontja, melyek között szoros összefüggés áll fenn:

- (6) (a) *Tagadás-komponens*.¹⁵ A tolerancia nem redukálható sem a sajátunktól eltérő nézetek iránti közömbösségre, sem azok pozitív értékelésére. A tolerált nézeteket normatív értelemben hibásnak vagy hamisnak ítéljük. Azoknak, akik valamely, a sajátjuktól eltérő nézetet tolerálnak, meg kell tudniuk indokolni, hogy miért tagadják e nézetet. A racionalitás vagy a morál normái alapján meg kell tudniuk magyarázni ezen indokokat. E komponens nélkül nem toleranciáról, hanem a sajátunktól eltérő nézetek iránti közömbösségről vagy azok elfogadásáról lenne szó.
- (b) *Elfogadás-komponens*.¹⁶ E komponens olyan nézeteket tartalmaz, amelyeket különböző mértékig fogadunk el. Egyfelől a tagadás nélkül elfogadott nézeteket öleli fel. Másfelől az elfogadás-komponens szorosan kapcsolódik a tagadás-komponenshez, mert olyan nézeteket is tartalmaz, amelyeket bizonyos mértékig elfogadunk, de nem tagadás nélkül. A tolerált nézeteket hamisnak vagy rossznak tartjuk, de nem olyan mértékben, hogy ne fogadnánk el mellettük szóló indokokat is. Az elfogadás-komponens a tagadás-komponens ellensúlya abban az értelemben, hogy a sajátunktól eltérő, tolerált nézetekkel szemben álló indokok ugyan nem veszítik hatályukat, de a mellettük szólók erősebbnek tekinthetők.
- (c) *Elutasítás-komponens*.¹⁷ Az elutasítás-komponens a tolerancia korlátait jelzi. Egy ilyen korlátra mutat rá például Karl Popper, aki szerint a korlátlan tolerancia paradoxonba torkollik, mert ha kiterjed a tolerancia ellenfeleinek a tolerálására is, akkor önmagát utasítja el.¹⁸ Az elutasítás-komponens azokat az indokokat öleli fel, amelyek alapján bizonyos nézetek nem sorolhatók az elfogadás-komponens szerint tolerálhatók közé.

¹⁵ 'Objection component' (King 1976: 44–51); 'Ablehnungs-Komponente' (Forst 2003: 32–34).

¹⁶ 'Acceptance component' (King 1976: 51–54); 'Akzeptanz-Komponente' (Forst 2003: 34–37).

¹⁷ 'Rejection' (King 1976: 38); 'Zurückweisungs-Komponente' (Forst 2003: 37–41).

¹⁸ „[...] a tolerancia paradoxona: a korlátlan tolerancia szükségképpen a tolerancia eltűnését eredményezi. Ha korlátlan toleranciát gyakorlunk azokkal szemben is, akik intoleránsak, ha nem vagyunk felkészülve arra, hogy egy toleráns társadalmat megvédjünk az intoleránsak támadásaitól, akkor a toleránsakat a toleranciával együtt el fogják pusztítani” (Popper 2001: 523. oldal, 4. végjegyzet).

Forst (2003: 38) szerint e komponenseken keresztül két határvonal húzódik, melyek három tartományt különítenek el. Az első tartomány a *saját* nézetünk: az elfogadás-komponens azon elemeit tartalmazza, amelyekkel tagadásuk nélkül azonosulni tudunk. A második tartományba a sajátunkkal nem azonos, de *tolerált* nézetek tartoznak: azok az elemek, amelyeket a tagadás-komponens szerint elutasítunk, mert hamisnak vagy hibásnak ítélünk, és egyúttal az elfogadás-komponens szerint legalább bizonyos mértékig elfogadunk anélkül, hogy elutasítanánk őket. Végül a *nem tolerált* nézetek tartománya, vagyis az *intolerancia* tárgya: azok a nézetek, amelyeket (6)(a) értelmében tagadunk, és egyúttal (6)(c)-nek megfelelően elutasítunk.

3. Abszolutista és relativista reakció (4)(a)-ra

3.1. Az elméletek sokféleségének relativista és abszolutista következményei

A nyelvtudomány közismert sokfélesége (4)(a) *deskriptív* értelmezésével összhangban több síkon nyilvánul meg: beszélünk például az elméletek, a módszerek, valamint a tudomány nyelvének, és ezen belül a terminusoknak a sokféleségéről. Ebben a szakaszban a nyelvtudományi elméletek sokféleségére adott relativista és abszolutista reakciókról lesz szó. Noha a példák kiragadottak és illusztratívak, plauzibilis feltevés, hogy terjedelmes, részletes elemzések sem vezetnének lényegesen más meglátásokhoz, mint amelyek a (K1)-ra adott válaszként az alábbi észrevételekből lesűrhetők lesznek.¹⁹

A sokféleségre való *abszolutista* reakció szemléletes példája Kuhn (2000) alkalmazása a nyelvtudományra. Az 1970-es évektől bontakozott ki viszonylag széles körben az a törekvés, amely Chomsky és követői fellépését a nyelvtudomány kuhni értelemben vett 'tudományos forradalmaként', a generatív nyelvészetet pedig új 'paradigmaként' kívánta láttatni.²⁰ E törekvésben a generatív nyelvészet melletti propagandát folytató nyelvtudomány-történészek és gyakorló generatív nyelvészek egyaránt osztoznak. Ugyanakkor a kép abban a tekintetben differenciált, hogy egyrészt a generatív nyelvészet ellenfelei vitatják ezt az állítást, másrészt Chomsky maga is tiltakozik az ellen, hogy a generatív nyelvészet hívei és egyes nyelvtudomány-történészek munkásságát kuhni tudományos forradalomnak minősítsék: „Tehát úgy vélem, hogy Kuhn fogalmai nem igazán érvényesek azon tudományterületeken kívül, amelyeken valóban jelentős intellektuális fejlődés játszódik le. [...] nem gondolom, hogy a nyelvészetben bármiféle intellektuális forradalom ment volna végbe” (Chomsky 2004: 66). Viszont Chomsky tiltakozása a generatív nyelvészet forradalmi *önképét* az azt legitimálni kívánó tudománytörténészek és nyelvészek körében – beleértve Chomskynak az iménti idézetnek ellentmondó számtalan megnyilatkozását és azzal ellentétes magatartását is – nem befolyásolta (lásd részletesen Kertész 2020).

A generatív nyelvészet kuhni forradalom eredményeképpen létrejövő új paradigmaként való felfogása abszolutista tudomány szemlélettel járt együtt: a kuhni tudománytörténet-elmélet alkalmazása a generatív nyelvészet éppen aktuális változatát a nyelvtudomány egészére kiterjedő egyeduralmi igényként jellemezte, és kísérelte meg legitimálni, a mindenkori elméletváltozatot tekintve a tudományos igazsághoz vezető egyetlen járható útnak [vö. (1)(a)]. A félreértések elkerülése érdekében meg kell említeni, hogy ez a megállapítás Kuhn

¹⁹ Az ismertetett írások nem vetik fel azt a kérdést, hogy mit értünk az 'igazság' vagy a 'tények' fogalmán, és nem térnek ki pl. arra a kérdésre, hogy az ismert igazságelméletek közül melyik, milyen nyelvészeti elméletre milyen feltételek mellett alkalmazható. Feltételezzük, hogy az 'igazság' fogalmát a naiv korrespondenciafelfogás szerint értelmezzük.

²⁰ A generatív nyelvészet több, egymással – legfőképpen azonban Chomskyval – is viaskodó változattól áll (áttekintésükhöz lásd Kertész et al. [eds.] 2019), melyekre itt nem térhetünk ki. A továbbiakban a 'generatív nyelvészet' fogalmát a Chomsky-féle irányzatra szűkítve használjuk. Továbbá megjegyezzük, hogy a hatvanas évektől kezdve heves vita zajlik arról a kérdésről, hogy a generatív nyelvészet kuhni tudományos forradalmat váltott-e ki, vagy sem. E vita áttekintéséhez lásd Kertész (2020).

kategóriáinak a nyelvtudományra való *alkalmazására* vonatkozik, és nem Kuhn tudománytörténet-elméletére magára; nem állítja Kuhn tudománytörténet-elméletének abszolutista szemléletét. Kuhn elméletét többek között éppen relativizmusa miatt érte éles kritika a tudomány- és ismeretelméleti szakirodalomban.

Az imént vázolt abszolutista szemlélet egyúttal az 1. szakaszban említett értelemben *naiv* volt. Noha számtalan publikáció hivatkozik a 'Chomsky-féle forradalomra' és 'paradigmára', egyik sem kísérelte meg kompetens tudománytörténeti elemzés eredményeképpen igazolni, hogy – amennyiben általánosságban elfogadják Kuhn tudománytörténet-elméletét – a generatív nyelvészet valóban teljesíti azokat a feltételeket, amelyek alapján kuhni tudományos forradalom eredményeképpen kialakult paradigmának lenne tekinthető. A historiográfiai, tudományelméleti és ismeretelméleti reflektáltság hiányára meggyőző példa, hogy a generatív nyelvészet négy különböző elméletváltozatát – azaz mindig az éppen aktuálisat – kívánták hívei paradigmaként értelmezni: Chomsky (1957), (1965), (1981) és (1995) egyaránt kuhni forradalmi műnek minősült egyes szerzők szerint (Kertész 2020). Azonban sem a generatív nyelvészet folyamatos forradalmiságának hangsúlyozása, sem a 'forradalmi mű' azonosításának bizonytalansága nem áll összhangban Kuhn állításaival (Joseph 1995).

A generatív nyelvészet naiv abszolutizmusa intoleranciával párosul. Gazdag szakirodalom tanúskodik arról a kirekesztő szemléletről, amely más nyelvészeti felfogások elleni heves támadásokba torkollott. A generatív nyelvészet képviselőinek a másként gondolkodókkal szembeni hadjáratai jól ismertek. Például Harris (1993) részletesen elemzi azokat a 'nyelvészeti háborúkat', amelyeket a chomskyánusok előbb a neo-bloomfieldiánusok, majd a generatív szemantikusok ellen folytattak (lásd még pl. Lakoff 1989, Huck & Goldsmith 1995 stb.). Lakoff (1989: 967) szerint Chomsky vezette be a nyelvészetbe „a viszálykodó, ellentétet szító, rosszindulatú érvelést”, és ezzel együtt már „*nem volt helye a pluralizmusnak*” (uo. 968; kiemelés K. A.).

A generatív nyelvészet abszolutizmusa ellenfelei egy részéből hasonlóan abszolutista reakciókat váltott ki. Ezeket ismét csupán néhány illusztratív példára szorítkozva jelzem. Például Sampson számos művében a korpusznyelvészet egyedül üdvözítő voltát hangoztatja, élesen elutasítva a generatív nyelvészet egészét. Szemlélete ugyanabban az értelemben naivan abszolutista, mint a generatív nyelvészeké: szerinte a korpusznyelvészet az egyetlen, igaz kijelentésekhez vezető nyelvtudományi irányzat, ugyanakkor ezt az állítását nem támasztja alá szisztematikus metaelméleti érveléssel. Sampson naiv abszolutizmusa intoleráns: „[...] a nyelvtudomány mindaddig nem fejlődik egészségesen, amíg a generatív nyelvészetet *áltudományként félre nem söprik*, maradék követői *vissza nem vonulnak* a tudományos életből, és a tudományág új képviselői *el nem vetik* éthoszát, feltevéseit és állítólagos eredményeit” (Sampson 2007: 122, kiemelés K. A.; lásd még ehhez Sampson & Babarczy 2014, valamint Stefanowitsch & Gries [eds.] 2007 vitaanyagát).

A nyelvtudomány számos egyéb részterületéről is idézhetők a fentiekhez hasonló megnyilvánulások. Például szintén több évtizedes ellentét áll fenn a generativista és a Greenberg-féle univerzálékutatás és tipológia között. Noha van olyan nézet, amely szerint e két irányzat nem feltétlenül zárja ki egymást (Baker 2010), a greenbergi hagyományhoz kötődő egyes megnyilvánulások naiv abszolutizmusa is szembetűnő. A nyelvtipológus és univerzálékutató Martin Haspelmath szerint

- (7) (a) „[...] tipikus narratíva a következő: A különböző 'megközelítéseknek' különböző erősségeik vannak, de ki kell választanunk közülük egyet – minden kerettől megkapjuk feltevések és technikai terminusok egy halmazát [...]. Így tehát ahhoz, hogy elméleti grammatikai kutatást folytathassunk, a létező keretek között kell választanunk.

- (b) De a normál tudomány nem ez. A normál tudomány nem egy hagyomány követéséből, hanem az *igaz tények és igaz magyarázatok* megtalálásából áll.” (Haspelmath 2019; kiemelés K.A.)

(7)(a) karikírozza az elméletek sokféleségével összefüggő relativista felfogást, elutasítva azt, (7)(b) pedig megfogalmazza Haspelmath abszolutista és intoleráns szemléletét, mely saját felfogásán kívül *mindennemű elméleti* hagyományhoz kapcsolódó kutatási keretet elutasít. (7) tükörképe Lakoff (1) alatt idézett felfogásának. Haspelmath szemléletének feltűnő naivitását kidomborítja, hogy – miután Östen Dahl kommentárjában szóvá teszi, hogy a ’normál tudomány’ fogalmát már Kuhn lefoglalta, és az nem kompatibilis azzal, amit Haspelmath ugyanezen a kifejezésen érteni látszik – Haspelmath kijelenti: „Bevallom, hogy *nem olvastam Kuhnt* [...]” (uo., kiemelés K. A.).

Ugyanakkor az abszolutizmus sajátos, toleráns megnyilvánulására is van példa. (6) azt látszik ugyan sugallni, hogy az abszolutizmus összeegyeztethető a tolerancia tagadás- és elutasítás-komponensével, az elfogadás-összetevővel viszont nem. Azonban, noha Chomsky általában élesen elutasítja a sajátjától eltérő nézeteket, a szociolingvisztikával időnként engedékenyebb: „Vitathatatlanul sokat kell tanulnunk a nyelvnek a kommunikáció céljára vagy egyéb célokra való használatáról. De jelenleg, amennyire tudom, nem sok minden történt a szociolingvisztika elméletének kidolgozására [...]” (Chomsky 1984). Ebben a tekintetben tanulságos az, ahogy Chambers (2005) jellemzi Chomskynak a szociolingvisztikához való viszonyát: „[...] Noam Chomsky, aki korai írásaiban a teoretikusok legantiszociálisabbika volt, később, minden bizonnyal a szociolingvisztikából származó evidencia súlya alatt, csendben felülbírálta gondolkodását (noha sohasem mondta ki). [...] Chomsky sohasem volt hajlandó egyértelműen kijelenteni, hogy álláspontját bármivel kapcsolatban felülbírálta.” Mivel Chomsky magatartása az abszolutizmus paradigmatis példája, az idézetek jól szemléltetik, hogy lehetnek olyan esetek, amelyekben egy abszolutista elutasít egy a sajátjától különböző nézetet, mivel hibásnak tartja, azonban az elutasított nézetet mégsem tekinti irracionálisnak, és ezáltal ebben a korlátozott értelemben elfogadja tolerálhatóságát.

Az alábbiakban a sokféleség naiv relativista és toleráns értelmezését szemléltetem.

Ebben a tekintetben is tanulságos példa az (1)(b) alatti Lakoff-idézet, melynek szerzője, mint említettük, egykori Chomsky-tanítványként és a Chomskyval később szembeszálló generatív szemantikusok egyikeként fejt ki a relativista és toleráns álláspontot.

A következő példa érdekessége, hogy a Chomsky-féle generatív nyelvészet egyik propagátorától és az első generatív nyelvészeti tankönyv szerzőjétől származik éppen a nyelvészeti háborúk abszolutista nézetek összecsapásával fémjelzett időszakában. Miután Bach (1965: 119; kiemelés K. A.) Chomsky korai nézeteit a neo-bloomfieldizmuséival összevetette, a Chomsky-hívek meghatározó többségétől eltérően és Lakoffhoz hasonlóan kijelenti, hogy „a világra vonatkozó elméletek *nem abszolút igazságok*”, és a relativista nézet szellemében zárja írását: „[...] a vita a tudomány lélegzete, és ha mindannyian egyetértünk, akkor az csak azért lesz, mert a tudományunk halott” (Bach 1965: 128).

További példaként említem a szintaxis jelenlegi állapotának áttekintését szolgáló monumentális kézikönyv bevezető tanulmányát olyan szerzők tollából, akikről feltételezhető, hogy saját kutatásaikon túl is van rálátásuk a diszciplína egészére. Miután vázolták a szintaxis pluralisztikus állapotát, és utaltak a különböző elméletek szószólói közötti gyakran éles hangú vitákra, az alábbi következtetésre jutnak:

- (8) „[...] világossá szeretnénk tenni, hogy a vita önmagában nem jelenti, hogy egy terület éretlen vagy érdektelen, hanem ellenkezőleg, az egyet nem értés a szintaxis relatív *érettségének* a kifejeződése. A szintaxisban a vitás eseteket valójában a tudományos

haladás jelének tekintjük. Tehát jó, hogy van vita” (Kiss & Alexiadou 2015: 2; kiemelés K. A.).

Kuhn tudományfejlődés-elmélete szerint a sokféleség a diszciplína éretlenségének és fejletlenségének a jele:²¹ ha egy tudománynak nem volt forradalma, és nincs paradigmája, akkor nem éri el az ’érett tudomány’ szintjét.²² Kiss és Alexiadou szerint viszont a szintaxisban a sokféleség nem a *fejletlenség*, hanem ellenkezőleg, a tudományos *haladás* ismérve. Továbbá, (8)-ból könnyen kiolvasható mind a relativizmus, mind a tolerancia, vagyis éppen az ellentéte annak, amit a Kuhn paradigma- és forradalomfogalmát a nyelvtudományra való naiv alkalmazások képviselnek.

A különböző nyelvészeti elméletek művelői közti viszony nem korlátozódik az „abszolút háborújára az abszolút ellen” (Bloor 2007: 279). Dokumentálható az abszolutizmusnak a toleráns relativizmussal szembeni értetlensége is – vagyis az, hogy az abszolutista nem tudja végrehajtani azt a szemléleti váltást, amely az abszolútnak az abszolút elleni háborújából való kilépeshez lenne szükséges: az abszolutista nem érti mások toleráns relativizmusát, és ez utóbbit is – tévesen – a saját abszolutizmusával harcoló abszolutizmusnak véli. Példaként említem a szintaktikai elméletek tárgyszerű összevetését közreadó kézikönyv (Kertész et al. [eds.] 2019) hazai recepcióját. Egyfelől az egyik recenzens felismeri, és pozitívan értékeli a kötet toleráns relativizmusát:

- (9) „Igaz, hogy a generatív nyelvtanok ennek a válogatásnak jelentős részét alkotják, és különösen a Chomsky-féle generatív nyelvtan központi és visszatérő viszonyítási pontja a metaelméleti fejezeteknek [...]. De ez a generatív nyelvtan(ok)nak szentelt figyelem pontosan tükrözi a jelenlegi helyzetet [...] a témák kiválasztása a kötetben belül *semmiképpen sem mutat elfogultságot* [...]” (Rákosi Gy. 2020: 389; kiemelés K. A.).

Másfelől azonban két további recenzió éppen a kötet toleráns relativizmusával áll szemben értetlenül. Közülük az egyik a recenzens által preferált funkcionális nyelvészetnek a generativizmussal szembeni intoleráns abszolutizmusát hiányolja a kötetből [lásd (10)(a)]. A másik pedig az ellentétes irányból, azaz a generatív nyelvészet iránti abszolutista elfogultságtól vezérelve közelít a kötetnek a bevezető és a záró tanulmányban explicit formában is kifejtett pluralista, relativista, toleráns koncepciójához [lásd (10)(b)]:

- (10) (a) „A kötettel kapcsolatos általános megjegyzésem, hogy látenszen ugyan, de a nyelv formális-modularista felfogását kezeli kiindulópontként; ezzel is összefüggésben igen nagy teret ad a generatív grammatikának és *az indokoltnál kevesebbet a funkcionális-kognitív nyelvészetnek (szűkebben: a használatalapú konstrukciós nyelvtannak)*. [...] A metaelméleti tanulmányok mindegyike részben vagy egészben a generatív nyelvészettel foglalkozik – egyébként jobbra igen kritikusan szemlélve annak felfogását –, miközben *egyetlen fejezet* tárgyalja érdemben a konstrukciós nyelvtant mint a chomskyánus megközelítés koherens alternatíváját, egyfajta rivális paradigmát [...]” (Imrényi 2019: 480).

---

²¹ „[...] a tudományok fejlődésének *korai* szakaszában *különböző* kutatók a jelenségeknek *ugyanazt* a csoportját – ha nem is mindig ugyanazokat az egyedi jelenségeket – vizsgálva, *különbözőképpen* írták le és értelmezték [...]” (Kuhn 2000: 30; kiemelés K. A.).

²² „Egy paradigma és az általa lehetővé tett ezoterikusabb kutatás megjelenése az *érettség* jele *minden tudományterület* fejlődésében” (Kuhn 2000: 25).

- (b) „Ezt a [...] kötetet két »chomskyánus« recenzálja. [...] akaratlanul is némiképp elfogultak vagyunk, amennyiben a kötethez saját háttérünk viszonyítási pontjából közelítünk” (Pléh & Roszkowski 2020: 383).

Ebben az összefüggésben is érdemes emlékeztetni arra, hogy az 'abszolutista és intoleráns' vs. 'relativista és toleráns' besorolás nem értékítélet, hanem nyelvészek megnyilvánulásainak tárgyyszerű leírása.

A fenti példák prototipikus jelleggel érzékeltetik a nyelvészeti *elméletek* sokféleségével összefüggő abszolutista és relativista nézőpont különböző – tudomány- és ismeretelméletileg reflektálatlan – kapcsolódásait a toleranciához vagy az intoleranciához. A következő szakaszban a *módszerek* sokféleségének következményeire térek rá.

3.2. A módszerek sokféleségének relativista és abszolutista következményei

A nyelvtudományba Chomsky vezette be a 'Galilei stílusú tudomány' gondolatát, szorgalmazva annak alkalmazását. Chomsky e nézetét – Weinberg (1976)-ban megjelent írására hivatkozva – az 1970-es évek végétől a mai napig számtalanszor kifejtette (lásd pl. Chomsky 1980: 2, 2002: 98–102, Andor 2004: 95). Chomsky értelmezése szerint a 'Galilei stílusú tudomány' három komponensből áll (vö. pl. Botha 1983, Boeckx 2006, Kertész 2012 stb.). Az első az 'episztemológiai tolerancia' elve, mely szerint az „ellenpéldákat és megmagyarázatlan jelenségeket gondosan rögzíteni kell, de gyakran racionális félretenni őket későbbi kutatások számára, amennyiben olyan elvek forognak kockán, amelyek bizonyos mértékű magyarázó erővel rendelkeznek” (Chomsky 1980: 2). A második az a meggyőződés, hogy a természet matematikailag strukturált, és ezért leírásának is matematikai eszközök alkalmazásával kell történnie. A harmadik pedig, hogy a megfigyelt felszíni jelenségektől elvonatkoztatva, absztrakt konstruktumok segítségével juthatunk el a 'mély' (Chomsky terminusa) magyarázatokhoz.

A 'Galilei stílusú tudomány' propagálása a módszertani abszolutizmus paradigmátikus példája a nyelvtudományban. Pl. Chomsky (2002: 101–102; kiemelés K. A.) a minimalizmus szemszögéből matematikatörténeti példákkal szemlélteti, majd kijelenti, hogy „ami igaz a matematikára, az igaz lesz *mindenre*”. A 'Galilei stílusú tudomány' metodológiájának be kell épülnie a nyelvtudomány mindennapos problémamegoldó gyakorlatába, és *az egyetlen tudományos módszerré* kell válnia, mely igaz állításokhoz vezet. Ez az abszolutizmus egyúttal módszertani intoleranciával is párosul, hiszen az iménti idézet tanúsága szerint a 'Galilei-féle tudománytól' eltérő egyetlen módszert sem engedélyez.

A másik véglet a módszerek sokféleségét a nyelvtudományban megőrzendő érénynek tekinti. Például a *Methods in pragmatics* kötet szerkesztői úgy vélik, hogy a „sokféleség, melyet egyesek talán az egység és a koherencia hiányának tekinthetnek, valójában *gazdagító és megerősítő*. Az egyetlen metodológiához [...] való *dogmatikus* ragaszkodás *ellentéte*. (Jucker et al. 2018: ix; kiemelés K.A.)

A módszertani sokféleség kezelésének egyik eszköze a módszerek integrációja. Ezen álláspont elsősorban a következő szakaszban tárgyalandó adat- és evidenciavita egyik hozadékaként került előtérbe. A jelen szakaszban az alábbi idézettel szemléltetem (az idézetben a 'módszer' kifejezés 'adatfeldolgozási módszer'-ként értelmezendő):

- (11) (a) „Az a még mindig fellelhető felfogás, hogy vannak olyan módszerek, amelyek bizonyos nyelvi tartományokról többet engednek meg állítani, mint mások, vagy az a nézet, hogy vannak a nyelvi jelenségek vizsgálatát jobban vagy kevésbé jól

szolgáló módszerek, a legnagyobb mértékben *káros, és gátolja a tudományos haladást.*

- (b) Csakis *a módszerek interakciója és összekapcsolása* lehet az ismeretek jövőbeni gyarapításának kulcsa, csakúgy, mint azon reményé, hogy rátalálunk *a nyelv adekvátabb modelljeire [...]*” (Schlesewsky 2009: 177; kiemelés K. A.).

(11)(a) az abszolutizmus elutasítását jelzi, (11)(b)-ből pedig nyilvánvalóan következik mind a relativizmus, mind a sokféleség toleranciája.

A módszerek sokféleségére adott reakciók kínálatában olyan felfogások is akadnak, amelyek zavarba ejtően eklektikus volta kiemeli a reflexió naivitását. Különösen figyelemreméltó, ha ilyen típusú álláspontok a mértékadó, a nyelvtudomány valamely területének jelenlegi állását értékelő és a jövőbeni fejlődés számára az útmutatás igényével fellépő művekben kapnak nyilvánosságot. Az eklekticizmus példajaként említjük ismét a De Gruyter kiadó háromkötetes szintaktikai kézikönyvét. A bevezető tanulmányok egyikében, melynek célja a szintaxis módszertani sokféleségében való útkeresés, a szerzők egyfelől arra a következtetésre jutnak, hogy hasznos a problémák eltérő nézőpontokból való felvetése, és egyúttal a sajátunktól különböző, egyéb táborok nézeteinek a figyelembevétele is. Ez a *relativista és toleráns* szemléletet sugallja. Másfelől viszont kijelentik, hogy amennyiben különböző eljárások hasonló eredményre vezetnek, akkor azok „a legrosszabb esetben jelenlegi szakértelmünk korlátait reprezentálják, a legjobb esetben pedig a vizsgálat tárgyának *igaz voltát*” (Kiss & Alexiadou 2015: 14; kiemelés K. A.). Ez utóbbi következtetés a szerzőknek az *egyetlen igazságba* vetett hitéről tanúskodik.

3.3. Az 'adat' és 'evidencia' terminus sokféleségének relativista és abszolutista következményei²³

3.3.1. A 'standard nézet'

Mint említettük, (4)(a) megnyilvánulásának harmadik síkja *a tudomány nyelve*, melynek központi elemei az elméletben alkalmazott terminusok. A sokféleség e típusát a nyelvészeti elméletekben konstitutív szerepet játszó 'adat' és 'evidencia' terminus példáján mutatjuk be.

A nyelvtudomány történetét empiriaviták sorozata kísérte. Noha e viták különböző részkérdésekben és a rájuk adott sokféle lehetséges válaszban öltöttek testet (áttekintésükhöz lásd Kertész & Rákosi 2012), közös magvuk az a kérdés volt, hogy a nyelvtudomány empirikus tudomány-e, vagy sem; amennyiben igen, milyen értelemben; és ha nem, azzá kellene-e válnia. E viták jelenlegi változatának középpontjában a nyelvészeti 'adatok' és 'evidencia' *terminusának*, szerkezetének és az elméletalkotásban játszott szerepének a tisztázása áll.

A jelenlegi vita gyökerei az 1970-es évekre vezethetők vissza, amikor a számítógépes módszerek megjelenése megteremtette a korpuszokon alapuló elektronikus adatbázisok létrehozásának technikai alapjait. Az adatok induktív kezeléséhez ragaszkodó korpusznyelvészek nem tekintették empirikusnak a nyelvész saját anyanyelvi intuícióján alapuló adatokat. Például Sampson – a korpusznyelvészet egyik vezéralakja – már az 1970-es években így ír: „Ha a nyelvészet valóban az intuíción épül, akkor *nem tudomány*. [...] A tudomány kizárólag az *empirikusra* támaszkodik” (Sampson 1975: 60; kiemelés K. A.). Ugyanakkor a korpusznyelvészet kialakulásának tendenciájával szemben a generatív

---

²³ E szakasz támaszkodik Rákosi Csillával közös publikációinkra, mindenekelőtt Kertész & Rákosi (2012), (2020), (2022) áttekintésére az adat-evidencia problémáról. Az ott részletesen elemzett összefüggések néhány elemét itt (K1) tükrében szemléltettképpen kiemelem annak érdekében, hogy rávilágíthassak az adat-evidencia problémakör összefüggésére a naiv abszolutista és naiv relativista szemlélettel, melyeket a korábbi publikációk nem tárgyaltak.

nyelvészek továbbra is triviálisnak és érdektelennek tartották a nyelvhasználatból származó, nagy mennyiségű adat gyűjtését és elemzését. Példaként említem, hogy Andor Józsefnek adott interjújában Chomsky – közel három évtizeddel Sampson idézett kijelentése után is – így jellemzi a korpusznyelvészetet:

- (12) (a) „*A korpusznyelvészet semmit sem jelent. Olyan valamivel egyenlő, mintha a fizika és a kémia amellet döntene, hogy ahelyett, hogy kísérletekre támaszkodnának, inkább videoszalagokat készítenek mindarról, ami a világban történik, videoszalagok tucatjait halmozzák fel, és ezekből esetleg valamiféle általánosításokhoz, meglátásokhoz juthatnak. Tudja, a tudományok nem tesznek ilyet*” (Andor 2004: 95; kiemelés K. A.).
- (b) „A kísérlet során együttműködünk egy informánsal, s ennek során olyan kérdéseket fogalmazunk meg, amelyek helyességét az informáns olyan adatok megvizsgálásával értékeli, amelyek az általunk végzett tanulmány szempontjából relevánsak. Segítségével bizonyítékot [‘evidence’] nyerhetünk azoknak a kérdéseknek a megválaszolásához, amelyek egy adott elméleti keretben felmerülnek. Nos, ugyanígy járnak el a fizika, a kémia vagy a biológia tanszékeken is. Ha erre azt mondanánk, hogy *nem empirikus* vizsgálat, akkor nagyon furcsa módon használnánk az »empirikus« szót” (Andor 2004: 96; kiemelés K. A.).

(12)(a) utolsó mondata pontosan az ellentéte Sampson imént idézett kijelentésének: Chomsky és Sampson egyaránt kétségbe vonja a másik adatfogalmának ’tudományos’ voltát. (12)(b) pedig azt jelzi, hogy az ’empiricitás’ fogalmát is gyökeresen eltérően értelmezik.

Ily módon a nyelvészeti adatok és evidencia mibenlétének megítélése szempontjából két tábor alakult ki:²⁴ egyfelől a korpusznyelvészeké, másfelől az anyanyelvi intuícóra épülő adatok mellett érvelő generativistáké.²⁵ Azonban, bármily eltérők voltak is e két tábor nézetei, olyan közös háttérfeltevéseket fogadtak el, amelyeket a nyelvészeti adatok és evidencia ’standard nézeteként’ foglalthatunk össze (lásd részletesen Kertész & Rákosi 2020):

- (13) (a) Nem minden nyelvészeti elmélet tekinthető empirikusnak, relevánsnak és legitimnek, hanem csupán azok, amelyek *a megfelelőnek* tartott adattípust használják. A generativisták szerint ezek értelemszerűen az anyanyelvi intuícióból származó adatok, a korpusznyelvészek szerint pedig a korpuszadatok, miközben mindkét tábor elutasítja a másik preferált adattípusát.
- (b) Kizárólag az adatok *forrása* dönti el, mi számít megfelelő adattípusnak.
- (c) *Saját adatkezelési eljárását* mindkét tábor *problémamentesnek* ítéli. Elegendőnek tartják, hogy az adatok megbízhatóságát néhány általános tudomány metodológiai szabály alapján ellenőrizzék.
- (d) Az adatok és az elmélet hipotézisei közötti kapcsolatot mindkét tábor *szigorú, általános módszertani szabályok által rögzítettnek* tételezi, noha az általánosnak tekintett szabályok a két esetben különbözőek voltak.²⁶

²⁴ E két felfogás immár klasszikusnak számító jellemzéséhez lásd Fillmore (1992).

²⁵ A generatív nyelvészet történetének azon szakaszában, amely a ’standard nézetet’ tükrözi, a fő adatforrás a nyelvész saját anyanyelvi intuíciója volt. Azonban a (12)(b)-ben említett ’kísérlet’-ben is az informáns anyanyelvi intuíciója a grammatikai ítéletek forrása. A 26. lábjegyzetben felsorolt újabb irodalom – a generatív táboron belülről is – élesen bírálja az egyetlen informáns anyanyelvi intuíciójára támaszkodó grammatikai ítéletek megbízhatóságát, és nem fogadja el ’kísérlet’ voltát. Lásd még e fogalmakhoz, valamint a generatív nyelvészet és a korpusznyelvészet összevetéséhez Kertész & Rákosi (2012).

²⁶ A korpusznyelvészetben, valamint a generatív nyelvészet első két évtizedében az adatok és a hipotézisek viszonyát egyirányúnak tekintették: az előbbi esetben az adatoktól a hipotézisekhez vezető indukcióként, az

- (e) Az *evidenciát* olyan empirikus adatnak tekintik, amely kitüntetett szerepet játszik. Kitüntetett szerepe elsősorban abban rejlik, hogy közvetlenül (azaz bármilyen elméletre való hivatkozás nélkül) ellenőrizhető, valamilyen, adottnak feltételezett értelemben megbízhatónak minősített, és ezért felülvizsgálhatatlannak tartott tényként alkalmas az elméletek hipotéziseinek alátámasztására vagy cáfolására.

Jól látható, hogy a 'standard nézet' – és azon belül mindkét irányzat – a nyelvészeti adatokat és evidenciát abszolutista és kirekesztő szemlélettel értékeli. Azonban az ezredfordulótól fokozatos szemléletváltás bontakozott ki, mely a nemzetközi élvonalban máig tartó, szerteágazó vitához vezetett.²⁷

3.3.2. A szemléletváltás

A vitából leszűrhető új felismerések legalább két okból nem általánosíthatók sommásan. Egyrészt, mert azokat nem minden szerző vallja magáénak, illetve az egyes szerzők eltérő módon értelmezik és értékelik az új felvetéseket. Továbbra is jelen vannak abszolutista nézetek. Például Sampson mind a mai napig mereven ragaszkodik a korpuszadatok abszolutista értelmezéséhez és az intuícóra épülő grammatikalitási ítéletek kirekesztéséhez az adatok köréből (Sampson 2007, Sampson & Babarczy 2014). Mások, miközben a korpuszadatokot preferálják, elismerik, hogy a korpuszokra épülő és statisztikai módszereket alkalmazó elektronikus adatgyűjtés és -feldolgozás nem hajtható végre a nyelvész grammatikai intuíciója nélkül (lásd Stefanovitsch & Gries [eds.] 2007 tanulmányait). A szemléletváltás egyelőre inkább a magas absztrakciós szinten kifejtett elméleti eszmefuttatásokban és kinyilatkoztatásokban érhető tetten, semmint a kutatás gyakorlatában. Például a szintaktikai elméletek összehasonlító kézikönyvében bemutatott elméletek szószólói deklarálják a többféle adattípus felhasználásának legitimitását, de a gyakorlatban egyetlen adattípusra – túlnyomórészt az anyanyelvi intuícióból származó adatokra – szorítkoznak (lásd Kertész et al. [eds.] 2019).

Másrészt egy adott szerzőnek a nyelvészeti adatok szerkezetére vonatkozó nézetei is gyakran eklektikusak. Annak szemléltetésére, hogy (K1) szempontjából még jelentős szerzők eredeti felismerései sem koherensek, nem szoríthatók sémába, és akár ellentmondásosak is lehetnek, az alábbiakban viszonylag hosszan térek ki Lehmann (2004) gondolataira. Lehmann gazdag szempontrendszer alapján értelmezi az adatok sokféleségét, nem vitatva ezen sokféleség létjogosultságát (Lehmann nézetének bemutatásához és kritikájához lásd még Kertész & Rákosi 2020).

A nyelvészeti adatokat beszédesemények különböző aspektusait rögzítő állításoknak tekinti, melyeket 'szemiotikai reprezentációknak' nevez. Úgy véli, hogy az adatokat a kutató hozza létre, és azok nem eleve adottak. Minden nyelvészeti adat azonosítása absztrakcióra és szemiotikai folyamatokra épülő módszert igényel, noha az adatok a kutatótól függetlenül létező entitásokra vonatkoznak.

Lehmann a beszédesemények tér-idő koordinátákkal rendelkező reprezentációit 'elsődleges adatoknak' nevezi. A 'másodlagos adatok' absztraktabbak, mert nincs történeti identitásuk, és nem kapcsolódnak jól definiált helyhez és időhöz. Lehmann tokennek tartja az

---

utóbbiban a hipotézisektől az adatokhoz vezető dedukcióként. Az 1980-as évektől Chomsky 'az episztemológiai tolerancia' elvét hangsúlyozza, mely lehetővé teszi a korábban rögzített adatok felülvizsgálatát az elméletalkotás későbbi stádiumaiban. Ez a változás hozzájárult az 'új nézet' (14)(d)-ben összefoglalt eleméhez.

²⁷ Lásd pl. Schütze (1996), Lehmann (2004), Kepser & Reis (eds.) (2004), Penke & Rosenbach (eds.) (2007), Featherson & Winkler (eds.) (2009), Sternefeld (ed.) (2007), Stefanowitsch & Gries (eds.) (2007) stb.

elsődleges adatokat, melyek type-jait viszont a másodlagos adatokhoz sorolja. A másodlagos adatok további csoportját a beszédesemények tulajdonságait vagy általánosításokat leíró metanyelvi állítások alkotják. Idetartoznak az olyan adatok, amelyek egy adott konstrukció hiányát állítják, vagy a grammatikalitási ítéletet jelölő, csillaggal ellátott példamondatok. Továbbá Lehmann megkülönbözteti a 'nyers adatokat' a 'feldolgozott adatoktól'. Például a hangfelvételek – mint a beszédesemények ikonikus leképezései – nyers adatok. Azonban a nyelvészeti kutatómunka során a vizsgálat tárgyai a legritkább esetben a nyers adatok. A nyelvészek sokkal inkább 'feldolgozott adatokat' készítenek oly módon, hogy a nyers adatokból – melyek 'nem-szimbolikus reprezentációk' – olyan 'szimbolikus reprezentációkat' konstruálnak, amelyek kiemelik egyes tulajdonságaikat, és elfedik az adott vizsgálat szemszögéből nézve lényegtelennek tartott sajátosságaikat. Ily módon a feldolgozott adatok *konstruktumok*, melyek a beszédeseményeket relevánsnak vélt aspektusokra szűkítik, és ezzel egyúttal bizonyos mértékig el is torzítják őket. A feldolgozott adatok példái lehetnek a mondatok szintaktikai szerkezetét reprezentáló ágrajzok és zárójelezések, vagy a nyelvi megnyilatkozások transzkripciói a beszélgetéselemzésben.

Lehmann különbséget tesz 'eredeti adatfelvételek' és 'levezetett reprezentációk' között is: az előbbieket közvetlenül a beszédeseményből származnak, az utóbbiak pedig más reprezentációkon – melyek szintén adatok – alapulnak. Például az akusztikus fonetikai vizsgálatot végző XY nyelvész számára egy beszélgetésről készített hangfelvétel jelenti az adatokat. A szegmentális fonológusként kutató ZQ nyelvész azt a szimbolikus reprezentációt kezeli adatként, amelyet a hangfelvételre támaszkodva a fonetikai transzkripció rendszer segítségével állított elő. Az így kapott reprezentációt szupraszegmentális relációkat – pl. a szótagszerkezetet – jelölő szimbólumokkal egészíti ki a posztgeneratív fonológus PR. Ha UV konverzációanalitikus, akkor ő a hangfelvételből kiindulva nem a nemzetközi fonetikai transzkripció rendszer szimbólumait használva készít transzkripciót, hanem például a német nyelvű konverzációanalitikai szakirodalomban elterjedt GAT-ot ('Gesprächsanalytisches Transkriptionssystem'), mellyel a beszélgetés szerkezeti elemeit, többek között a 'turn-taking'-et vagy a 'reparatúrát' vagy egyes elemek tartalmi kiemelését lehet reprezentálni. LM pedig e reprezentációkat – grammatikusként – felhasználhatja a szász dialektus beszélt nyelvi grammatikájának vizsgálatához.

Az adatok belső struktúrájának e szempontok szerinti elemzésekor Lehmann több megállapítása is arra utal, hogy az adatok nem tekinthetők bizonyosan igaz, eleve adott 'tényeknek', hanem csupán olyan kiindulópontoknak, amelyek további finomításra szorulnak, és elégtelennek, megbízhatatlannak, sőt akár hasznavehetetlennek is bizonyulhatnak (vö. pl. Lehmann 2004: 207). Lehmann tipológiája jól szemlélteti *az adatfogalom relativitását. Ami az egyik kutató számára adat, az a másik számára az adatok elemzésének eredménye.* Annak meghatározása, hogy mi minősül adatnak, nem az adatnak minősített információ inherens tulajdonságaitól függ, hanem a mindenkorin kutató céljától, eszközeitől, fogalomrendszerétől, problémáitól.²⁸

Azonban Lehmann felfogása nem koherens. Ugyanis – az analitikus tudományelmélet 'elfogadott nézetéből' kölcsönzött²⁹ – általános módszertani elvekkel biztosíthatónak véli azt, hogy az adatokat – fent összefoglalt differenciáltságuk ellenére – szilárd 'tényekként' kezelhessük (Lehmann 2004: 184 k.). Ezen elvek nem csupán normaként írják elő a 'tényeknek'

---

²⁸ Az adatok elméletfüggősége a tudományelmélet egyik klasszikus, immár általánosan elfogadott tétele, mely Pierre Duhem, Paul Feyerabend, Norwood Russell Hanson, Willard Van Orman Quine és Thomas S. Kuhn műveiben vált általánosan ismertté. E tétel a tudományos elméletalkotás relativizmusa mellett szóló érvek egyike.

²⁹ Az analitikus tudományelmélet 'elfogadott nézetéhez' lásd tömören pl. Fehér (2000), bővebben Laki (1998). Az analitikus tudományelmélet 'elfogadott nézetének' a nyelvészeti adatok 'standard nézetéhez' való viszonyát tárgyalja Kertész & Rákosi (2020).

megfelelő adatok felkutatását és feldolgozását, hanem az abszolutizmus szellemében ténylegesen megvalósíthatónak posztulálják, hogy 'igaz' hipotézisekhez vezető, érzékszerveinkkel vagy mérőeszközökkel 'érzékkelhető' adatokhoz jussunk.

Mint e szakaszban Lehmann és mások példáján láttuk, az adat- és evidenciavitát az egyes nézetek belső ellentmondásai, az eklekticizmus és az egymástól továbbra is olykor jelentősen különböző felfogások jellemzik. Ennek ellenére a vitában kikristályosodni látszanak a következő, a szemléleti fordulat lehetőségét magukban hordozó meglátások, melyek szemben állnak a nyelvészeti adatok 'standard nézetével' (lásd bővebben Kertész & Rákosi 2020):

- (14) (a) El kell ismerni a nyelvészeti adatok *sokféleségét*. Ebből következően nem egyetlen adattípus preferálandó, hanem egyrészt fennáll a választás lehetősége különböző adattípusok között, másrészt kívánatos lehet több adattípus kombinációja egy adott kutatáson belül.
- (b) Az adatok forrása *nem* döntő jelentőségű, hanem csupán a mindenkori kutatásban az adattípusok közötti döntésnél figyelembe vehető, releváns tényezők egyike.
- (c) *Minden* adattípus problematikus, és felveti szerkezetük, valamint funkciójuk tisztázásának szükségességét.
- (d) Az adatok és az elmélet közötti viszony nem lineáris, hanem *ciklikus* folyamatra épül.
- (e) A nyelvészeti adatok elmélet- és problémafüggők. Az evidenciaként kezelt adatok rendszerint nem támasztják alá vagy cáfolják egyértelmű módon az elmélet hipotéziseit. Nem fogadhatók el teljes bizonyossággal, és ellentmondásokat generálhatnak.

A vitát tovább árnyalta, hogy az intuícióból és a korpuszokból származó adatokon túl új elemként kerülnek a figyelem előterébe a kísérleti adatok.³⁰ A kísérletes nyelvészet művelői hajlamosak arra, hogy a kísérleti adatok relevánssá válását a nyelvtudomány haladásának tulajdonítsák, abszolutista módon elutasítva az anyanyelvi intuícióból és a gondolatkísérletekből származó adatokat (lásd pl. Noveck & Sperber 2007). Ezzel szemben gondosabb reflexió könnyen kimutatja, hogy a kísérleti adatok a nyelvtudományban interferálnak gondolatkísérleti és az anyanyelvi intuícióra épülő adatokkal, miközben ezen interferencia részletei és következményei jórészt tisztázatlanok.

Az adat- és evidenciavita legfőbb tanulsága (K1) szempontjából tehát az, hogy a 'standard nézet' abszolutizmusa, noha továbbra is jelen van, fokozatosan háttérbe szorul, miközben a szemléletváltásra utaló meglátások nem egységesen, de mégis tendenciaszerűen a relativizmus és a tolerancia irányába mutatnak.

4. Az abszolutista és a relativista reakció (4)(b)-re

E szakaszban azon naiv nézeteket szemléltetjük néhány példán, amelyek a tudomány sokféleségének (4)(b)-ben jelzett változatára reagálnak abszolutista vagy relativista módon. A kétféle stratégia lényege ugyanaz, mint amit (4)(a) esetében láttunk. Az abszolutizmus a sokféleség felszámolására törekszik az egyazon 'jelenség' egy adott reprezentációja melletti érveléssel és az alternatív reprezentációk elvetésével. A relativizmus pedig, szintén a

---

³⁰ E fejlemény tömör áttekintéséhez lásd pl. Sprouse & Schütze (2020). A szintaktikai kísérletek részletes tárgyalásához lásd Goodall (ed.) (2021), a kísérleti pragmatika bemutatásához lásd Noveck (2018), a pszicholingvisztikai kísérletek tudomány módszertani problémáihoz pedig lásd Rákosi Cs. (2021).

sokféleségből kiindulva, de arra másképp reagálva, tudomásul veszi, hogy egy adott 'jelenség' többféleképpen reprezentálható a nyelvtudományban.³¹

Kellert, Longino & Waters (2006: x) szerint a monista felfogás célkitűzése az, hogy a természetre vonatkozó tudásunkat egyetlen elméletbe vagy akár egyetlen képletbe sűrítse minden részletre kiterjedően és a teljesség igényével. Ruphy (2016: 81–82) kiemeli, hogy az így értelmezett monizmussal szembeni pluralista felfogás nyerő helyzetben van, mivel az imént említett célkitűzés könnyen elutasítható, és ezért nincsenek számottevő hívei sem. A radikális monizmussal szembeni fő érv az, hogy a világra vonatkozó egyetlen, mindent átfogó elmélet kidolgozása és a 'jelenségek' egyetlen reprezentációjának megtalálására való törekvés feltételezi a feltehető kérdések véges számát, miközben nyilvánvalóan nem lehetséges az egy 'jelenségre' vonatkozó kérdések számának korlátozása.

A nyelvtudományban az 'egy jelenség különböző reprezentációinak' elutasítása jól szemléltethető az abszolutizmus jellemzésére korábban idézett példákkal is. Különösen érdekes Chomsky Minimalista Programjának a helyzete. Egyfelől ugyanis elkötelezett hívei között vannak, akik élesen és olykor kifejezetten szarkasztikusan védelmezik saját, valamely 'jelenségre' vonatkozó, egyetlen lehetségesnek vélt elemzési eredményüket nem csupán a generatív vonulaton kívüli, hanem azon belüli riválsaikkal szemben is:

- (15) „Más szóval az MP [Minimalista Program] kiélezi azt a megosztottságot, amely 60 éve látens módon jelen van a tudományágban, és azt a fajta munkát díjazza, amely kevésbé mélyre süpped a *leíró részletekbe*, mint a *GG* [generatív grammatika] legtöbb munkája. És (mily meglepetés) ezt egyesek nem kedvelik. És ez a rosszindulat sokakat megakadályozott abban, hogy az MP-t saját feltételei alapján értékeljék. [...] Saját feltételei alapján az MP termékeny. Sajnos ezt sokan figyelmen kívül hagyják. *Ez a hiba nem az MP-ben van*” (Hornstein 2019: 212; kiemelés K. A.).

Másfelől azonban a minimalizmus esetében mégis differenciáltabb kép bontakozik ki, mint a generatív nyelvészet változásainak korábbi szakaszaiban. Ennek egyik oka, hogy a generatív nyelvészetben *belül*, múltjukat tekintve elkötelezett chomskyánus nyelvészek – mint Newmeyer vagy Haider – élesen bírálják a minimalizmus keretében levezetett reprezentációk helytállóságát, amiből az következik, hogy amennyiben a bírálat indokolt, az egyetlen jelenség különböző reprezentációinak létjogosultságát vitató abszolutista kijelentések könnyen visszautasíthatók. Például Hubert Haider – aki jelentős eredményekkel gazdagította a generatív nyelvészetet – részletes empirikus elemzéseket bemutatva érvel számos nyelvi szerkezet minimalista reprezentációjának hibás volta mellett, kifogásolva azt a tudományos értékrendet, amely e reprezentációk legitimációjára törekszik (Haider 2016). Három fő problémakört emel ki, melyek felelősek a hibás reprezentációkért. Az első szerint a minimalista program nem teljesíti a tudományos kutatás elemi minőségi követelményeit sem [lásd (16)(a)]. A második az egy adott jelenség egyetlen reprezentációja melletti állásfoglalás indokolatlanságát emeli ki [lásd (16)(b)], és hangsúlyozza annak kizárólag retorikai eszközként való használatát [lásd (16)(d)]. A hibás reprezentációk harmadik forrása a 'tekintélyre hivatkozás' érvelési hibája [*argumentum ad verecundiam*; lásd (16)(c)]. Mindebből pedig az következik, hogy a minimalizmus hibás állításokhoz vezet a vizsgált 'jelenségekről' [lásd (16) (e), (f)].

- (16) (a) „A Minimalista Program [...] tökéletes példája a tudomány és »*a tudomány színlelése*« (Chomsky 1959: 39) közti demarkációs vonalán vagy azon túl lévő esetnek” (Haider 2016: 4; kiemelés az eredetiben).

---

³¹ Feltéve, hogy a reprezentált 'jelenség' a két reprezentáció esetében kimutathatóan azonos. A 'jelenség' ('phenomenon', 'Erscheinung') terminus homályosságára e szakasz végén térünk ki.

- (b) „Annak valószínűsége, hogy elméleti hipotéziseink maradéktalanul helyesek, gyakorlatilag nulla” (Haider 2016: 5).
- (c) „A minimalista program megtervezője olyan érvelési stílust vezetett be, amely szolgálatára lehet egy logikusnak vagy matematikusnak, de nem egy empirikus tudós. Empirikus tartományokban azonban az ilyen fajta érvelésnek semmi haszna, kivéve retorikai alakzatként” (Haider 2016: 10).
- (d) „A minimalista programon belül lévők rendíthetetlenül ragaszkodnak előre gyártott elképzeléseikhez, és a cáfoló evidenciával szembeni immunitás tekervényes módjait eszelik ki” (Haider 2016: 11).
- (e) „A generatív nyelvészet központi területei hibásan értékelt adatokra épülnek. *Ennek következtében központi állításai hibásak*” (Haider 2016: 29; kiemelés az eredetiben).
- (f) „Mindaddig, amíg elméleti részrehajlások megkérdőjelezetlen prioritást élveznek a következetes elméleti elemzésekkel szemben, a minimalista program nem lesz egyéb, mint nyilvánvalóan *bizarr kivételek és mentegetőzések szórakoztató narratívája*” (Haider 2016: 11; kiemelés K.A).

A Minimalista Program abszolutizmusának a generatív nyelvészet korábbi stádiumaihoz képest differenciáltabb voltát alátámasztó másik ok az, hogy vezető propagátorai olykor ellentmondásos önértékelést fogalmaznak meg. Például Boeckx kijelenti, hogy az Elvek és Paraméterek Elmélete – melynek módszertani alapvetése a 'Galilei-féle tudomány' (lásd Boeckx 2006: 110–151), és melyet a Minimalista Program továbbra sem tagadott meg – „[...] az *egyetlen*, jelenleg rendelkezésünkre álló komoly lehetőség [...]” (Boeckx 2006: 3; kiemelés K. A.). Ugyanebben, a Minimalista Programot propagáló könyvben néhány oldallal később ennek ellentmondva így ír:

- (17) „Ennek a könyvnek a fő célkitűzése nem az, hogy bárkit meggyőzzön arról, hogy a Minimalista Program az egyetlen, egyedül helyes tudományos módja a nyelv és az elme tanulmányozásának, hanem sokkal inkább annak megmutatása, hogy a program egyedülálló felismeréseket tud nyújtani [...]. A minimalizmus nem fontosabb, figyelemre méltóbb vagy érdekesebb, mint a nyelv más megközelítései, de egyedülálló, önálló és ugyanolyan fontos, figyelemre méltó és érdekes” (Boeckx 2006: 12).³²

A nyelvtudományon belüli viták jelentős része az 'egy jelenség különböző reprezentációi'-t elutasító abszolutista felfogások összecsapásait tükrözi. Visszautalunk Chomsky és Sampson diametrikusan eltérő álláspontjára a korpusznyelvészetről. A két álláspont különbsége nem csupán a két módszer ellentétére, hanem az ezen módszerekkel elemzett 'jelenségek' szerkezetének eltérő reprezentációira is vonatkozik: míg Sampson e reprezentációkat statisztikai összefüggéseként határozza meg, addig Chomsky a generatív nyelvészet mindenkorai változatának technikai apparátusával elvégzett elemzés eredményeként. Az ehhez hasonló példák sora hosszan folytatható.

Jóval ritkábban fordul elő az egy 'jelenség' reprezentációinak sokféleségére adott relativista és toleráns reakció. Három példát említünk.

Hagemann és Staffeldt (Hrsg.) (2014) egy rövid újságcikk mondatainak alternatív elemzéseit mutatja be 11 szintaktikai elmélet eszköztárával tárgyyszerűen, anélkül hogy felmerülne az állásfoglalás igénye. A kötet koncepciójának naiv jellegét egyrészt az mutatja,

³² Nem csupán ezen idézet egésze mond ellent az előző idézetnek, hanem a második mondata önmagában is inkonzisztens, mivel a minimalizmus „egyedülálló” volta ellentmond „ugyanolyan fontos, figyelemre méltó, és érdekes” voltának.

hogy nem dolgoz ki a különböző reprezentációk összehasonlításához szükséges kritériumrendszert. Másrészt az elméletek bemutatása kizárólag az adott mondatok reprezentációinak levezetésére szorítkozik. Harmadrészt nem helyezi a bemutatást tudományelméleti összefüggésrendszerbe.

A második példa Stewart (2016). A szerző három 'jelenség' – a skót kelta főnevek, a grúz ige és a szanszkrit összetett ige – reprezentációit hasonlítja össze különböző morfológiai elméletek eszközeivel, de tudományelméleti reflexió nélkül.

E két példától eltérően Moravcsik (2019) olyan kezdeményezés, amely nem 'naiv' reflexióként, hanem egy részletesen kifejtett és tudományelméleti kontextusban alátámasztott kritériumrendszer kidolgozásával teszi lehetővé ugyanazon jelenségnek 13 különböző szintaktikai elméletben levezetett összehasonlítását. Az összehasonlított elméletek ismertetése négy, tovább tagolható fő kritérium alapján történik: az elméletben feldolgozható adatok típusai, az elmélet célkitűzései, módszerei és értékelési eljárásai szerint. E kritériumok mellett az elméletek bemutatása tartalmazza ugyanannak a mondatnak az egyes elméletek eszközeivel történő, egymástól eltérő reprezentációit.

Végezetül ki kell térnünk e szakasz alapfogalmaira: arra, hogy mit kell érteni az 'egyazon jelenség' és a 'reprezentáció' terminusán.

Mint azt Ruphy (2016: 80) megemlíti, a 'reprezentáció' többértelmű kifejezés. Reprezentáción érthetünk elméletet, modellt, hipotézist, diagramot stb. Az, hogy mikor melyik értelemben használjuk, csupán pontosan meghatározott esettanulmányok mindenkor tárgya alapján dönthető el. Az e szakaszban érintett esetekben 'reprezentáción' a vizsgált nyelvtani szerkezetekre vonatkozó – pl. ágrajzok, zárójelezés vagy metanyelvi leírás formájában kifejezett – hipotézist kell érteni.

A 'jelenség' kifejezés homályosságát is hangsúlyozza Ruphy (2016: 90 kk.). Úgy véli, hogy e kifejezés gyakran nem individuumokat, hanem kategóriákat jelöl. Ebből következően egy kategória felosztható alkategóriákra. Következésképpen az a benyomás, hogy ugyanarról a jelenségről van szó, kategorizálási hiba. Ruphy érvelése ezen a ponton lezárul, azonban a jelen tanulmányban továbbléphetünk. Ha ugyanis nem ugyanazon jelenség, hanem két különböző jelenség – azaz két különböző alkategória tulajdonságainak – reprezentációiról van szó, akkor nincs kényszer a közöttük való választásra. Ha mindegyikük fenntartható, akkor mindegyikük igazsága elismerhető. Ez pedig nem zárja ki az eltérő reprezentációkkal szembeni kölcsönös toleranciát.

5. Az abszolutista és a relativista reakció (4)(c)-re

Egy adott elmélet redukciója egy másikra a tudományelmélet egyik, már a Bécsi Körben is élénken tárgyalt és mind a napig szerteágazó szakmai vitákban dokumentált témája. Az elméletredukció klasszikus modelljét Oppenheim és Putnam (1958), valamint Nagel (1961) fogalmazta meg, melynek alap gondolata az, hogy egy A elmélet akkor és csak akkor redukál egy B elméletre, ha A minden törvénye levezethető B törvényeiből.³³ A Bécsi Kör terminológiáján túllépve a redukció lényegének egyik közismert meghatározása így szól:

- (18) „Az A elmélet akkor redukálható a B elméletre, ha a B elmélet *magyarázatot ad* azokra a jelenségekre, amelyek korábban az A elmélet tartományába tartoztak” (Garfinkel 1981: 52, kiemelés K.A.; l. még Oppenheim & Putnam 1958: 5).

³³ Például a szabadesés törvénye Galilei fizikájában ebben az értelemben redukálható a newtoni mechanikára.

Az elméletek közötti redukciós viszony átlépheti a tudományági határokat, de meg is maradhat azokon belül (Oppenheim & Putnam 1958).³⁴ Az alábbiakban mindkét esetre bemutatok nyelvtudományi példákat.

A nyelvtudományon belüli – és még szűkebben, a generatív nyelvészet két elmélete közötti – redukcionizmust szemléltető alábbi példa kapcsolódik a kiválasztott szintaktikai szerkezetek részelemzéseiről folyó technikai vitákhoz. A lexikai-funkcionális nyelvten egyik programadó tanulmányában Bresnan a következőképpen zárja javaslatának kifejtését:

- (19) (a) „[...] a passzivizáció lexikai elmélete *meggyőzőbb és tanulságosabb magyarázatokat nyújt* [kiemelés K. A.] ezekre a jelenségekre, mint a transzformációs elméletek. Továbbá [...] a lexikai elmélet fő eredményeire *a passzivizáció transzformációs elmélete nem ad magyarázatot* [kiemelés K. A.].
- (b) Először, a lexikai elméletben a passzivizációnak univerzális jellemzése van, mely kimutatja nyelveket átfogó invariáns alakját. Ez az eredmény azért következik, mert a Passzivizáció szabálya megváltoztatja a nyelvtani funkciók lexikai hozzárendeléseit a predikátum-argumentum szerkezetekhez, és mert a szintaktikai szerkezettel és a morfológiai esettel összefüggésben a nyelvtani funkciók függetlenek a nyelvspecifikus megvalósulásoktól. Másodsor, a szenvedő szerkezetek igéit szóképzési folyamatok alakítják (mint a melléknévkonverzió és a szóösszetétel), ami azt jelenti, hogy ezeket az igéket a lexikonban szenvedő igealakként kell reprezentálni. Ez az eredmény azért következik, mert csak lexikai szerkezeteket lehet szóképzési szabályokkal elemezni, amennyiben adott a lexikalista hipotézis és a nyelvtenok lexikai, szintaktikai és más komponensekre való bontása.
- (c) A transzformációs elméletek nem adhatnak számot ezekről a tényekről anélkül, hogy lemondanának arról, hogy megkíséreljék a szenvedő szerkezetek intranzitivitását strukturálisan definiálni. De még ha ez végrehajtható is lenne, *a lexikai elmélet marad a jobb magyarázatokat adó megközelítés* [kiemelés K. A.], mert a lexikai elméletben a Passzivizáció *nem lehet más*, mint lexikai szabály. [...]
- (d) Erősebben korlátozó volta következtében a lexikai elmélet tovább visz bennünket azon végső célunk felé, hogy megmagyarázzuk, a nyelv gazdag és bonyolult reprezentációs szerkezeteit hogyan sajátíthatja el és használhatja e képesség birtokában emberi fajunk” (Bresnan 1982: 80–81).

Az idézet az angol szenvedő szerkezet két különböző generatív nyelvészeti elméletben levezetett elemzésének eredményét veti össze, és vonja le az összevetésből származó következtetéseket. (19)(a), (c) és (d) azt mondja ki, hogy e szerkezet esetében a lexikai-funkcionális grammatika mindazt meg tudja magyarázni, amit a transzformációs, és ezen túl tud olyasmit is, amit a transzformációs nem; (b) pedig alátámasztja ezt az állítást. Ily módon megfelel az elméletredukció (18)-ban említett meghatározásának. Bresnan szerint, mivel a transzformációs elmélet redukálható a lexikaira, az utóbbi preferenciája és az előbbi elvetése kívánatos. Bresnan érvelése paradigmikus példája annak, ahogy a nyelvtudományban a két elmélet közti redukciós viszonyt a vitákban naivan abszolutista és intoleráns módon kezelni szokás.

A nyelvtudományban jól ismert tudománytörténeti gyökerekre visszavezethető hagyománya van a tudományági határokat átlépő redukcióra való – tudományelméletileg reflektálatlan, naiv – törekvésnek, melynek paradigmikus példája ismét a generatív

---

³⁴ Az előbbi eset szélső példája az egységes tudománynak a Bécsi Körben kezdeményezett programja, mely az összes empirikus szaktudományos elméletet redukálta volna egyetlen egységes elméletre.

nyelvészet. Chomsky kezdettől fogva természettudománynak tekinti a generatív nyelvészetet – sőt, abszolutista szemléletével összhangban saját elméletét a diszciplína egészével azonosítva a nyelvészetet tekinti természettudománynak.³⁵ Ugyanakkor az, hogy mely diszciplínára kívánta redukálni, története során változott. A *Mondattani szerkezetekben* (Chomsky 1957) a fizikai elméletek mintájára képzelte el a nyelvtant, majd a behaviorista pszichológiával szembeállított kognitív pszichológiára (Chomsky 1959), a kognitív tudományok kibontakozásával ez utóbbiakra (Chomsky 1986), jelenleg pedig a biológiára ('biolinguistics'; lásd pl. Chomsky 2002, Boeckx & Grohmann 2007, Boeckx & Grohmann [eds.] 2013) kívánja redukálni. Ugyanakkor ezekben az esetekben nem világos az interteoretikus reláció, vagyis az, hogy az említett diszciplínák mely elméletére redukálendő a generatív nyelvészet mindenkor képviselt elmélete.

Az ellenkező esetre – a sokféleség által lehetővé tett, a diszciplináris határokat átlépő elméletredukció elutasítására – első példaként Ludvig Jäger markáns érvelését említem, mely az 1990-es évek elején a *Zeitschrift für Sprachwissenschaft* című folyóiratban éles pengeváltást idézett elő német nyelvterületen Jäger és a redukcionizmus hívei között (az alábbiakhoz lásd Kertész 2020). Jäger a nyelvtudomány történetét az 'agresszornak' való behódolás folyamataként értelmezi. Abból indul ki, hogy története során a nyelvtudomány a természettudományok éppen aktuális állapotát önmaga számára követendő mintaként és az érettség végső szintjeként mutatja. A természettudományok kihívására válaszolva a generatív nyelvészet is átvette azt az elméletfelfogást, amely a legelőremutatóbbnak látszott számára, és – az 1990-es évek elején – ez a kognitivizmus volt (Jäger 1993: 92). Ugyanakkor Jäger szerint a nyelvtudomány valódi tárgyát a társadalmi és történelmi környezetének komplex összefüggésrendszerében meghagyott ember kommunikációját vizsgáló hermeneutikai-funkcionalista hagyomány ragadhatja meg. Ezért a Chomsky-féle elméletek szélsőséges szcientizmusa, mely a hermeneutikai-funkcionalista hagyományhoz tartozó nyelvtudományt kiszorította, a nyelvtudomány hanyatlásához vezet.

E kiindulópontból érvelve Jäger arra a következtetésre jut, hogy a kognitív tudományhoz való alkalmazkodás következtében a nyelvtudomány immár nincs abban a helyzetben, hogy saját maga határozhassa meg a nyelvet mint vizsgálatának tárgyát (Jäger 1993: 90). Ezért „a Chomsky-elméletek története a nyelvnek mint a nyelvtudomány tárgyának az *eróziójáról* szól” (Jäger 1993: 79; kiemelés: K. A.). E történet folyamán a megismerés tárgya olyannyira leszűkült, hogy a nyelvtudomány már diszciplináris identitásának megőrzésére sem képes. Az, amire Jäger ezzel a következtetésével utal, az elméletredukció tipikus, általa negatívan értékelt következménye.

A redukcionizmus elutasításának második példjaként Katz felfogását említem. Katz (1996: 292) Chomsky szcientista redukcionizmusával szembeszállva arra a következtetésre jut, hogy „a nyelvtudomány nem pszichológia vagy biológia vagy bármi más, amire valaki redukálni akarhatja. A nyelvtudomány nyelvtudomány.”

A harmadik példa az a vita, amely a 2000-es évek elején robbant ki Lappin és szerzőtársai, valamint a minimalizmust védelmező chomskyánusok között. A vita tárgya többek között a redukcionizmus volt. Lappin et al. (2000) kijelentik, hogy „még megközelítőleg hihető összefüggést sem sikerül kimutatni a MP [Minimalista Program] és a természettudományok fogalmi és metodológiája között” (Lappin & Levine & Johnson 2000: 667–668; lásd még Kertész 2020). Úgy vélik, hogy a minimalizmus nem felel meg a Galilei-féle tudomány ismérveinek, hanem „a szcientizmus talajtalan aurája” legitimációs célt szolgál: azt a

---

³⁵ „Az 1950-es években a nyelvtudományban a Chomsky-féle forradalom a nyelvtudományt lényegében a kognitív tudomány egyik ágává (és végeredményben biológiává) változtatta [...]” (Boeckx & Piatelli-Palmarini 2005: 447; kiemelés K. A.).

megalapozatlan állítást kívánja elfogadhatóvá tenni, hogy a Minimalista Program joggal tart igényt ugyanarra a presztízsrre, amelyet a legsikeresebbnek tekintett természettudományok vívtak ki maguknak (Lappin et al. 2000: 667).

Végül megemlítem Simone (2002) Saussure-interpretációját. Simone (2002: 238–239; kiemelés K. A.) szerint 'Saussure álma' az volt, hogy „megtalálja a nyelvtudomány számára azt az alkalmas módszert, amelyet az *nem más tudományokból* kölcsönöz többé-kevésbé mechanikus módon, hanem sajátosan és szigorúan *saját* feltételeinek megfelelően hoz létre”. Saussure tehát a nyelvtudomány specifikumait szem előtt tartó, kifejezetten annak céljait szolgáló módszerről álmodott, mely a nyelvtudomány előzetesen – már a módszer definiálása előtt – definiált tárgyához igazodik. Simone kitér e Saussure-interpretáció és a nyelvtudomány alapkérdéseire való reflexió közötti viszonyra is. Sajnálatosnak tartja, hogy a nyelvészek többsége elutasítja a tudományág alapkérdéseinek felvetését, melynek oka, hogy azt sokan gyengeségnek vélik. Ezért számukra az alapkérdések felvetésének elmaradása „jó jel, az egészség és a boldogság jele” (Simone 2002: 216). Simone úgy véli, hogy ez a hozzáállás

- (20) „[...] nagyon veszélyes, különösen, ha tisztában vagyunk egy öntudatlanul követett szokással, mely a nyelvészek között és a nyelvtudományban nagyon elterjedt: történetileg nézve, tudományunk erősen általánosító, olyan, amelyben a széles, mindent átfogó elméletek művelésére való hajlandóság kötelező, ellenállhatatlan, sőt, valamilyen módon még patetikus is” (Simone 2002: 216).

Simone ezen álláspontja jelentősen eltér a fent említett többi példától abban a tekintetben, hogy kiemelten fontosnak tartja a nyelvtudomány alapkérdéseinek felvetését. Saussure-értelmezése és az abból levont metodológiai következtetései mégsem lépik túl a naiv reflexió határát, mert nem alkalmaz tudomány- vagy ismeretelméleti keretet, a metareflexió iránti igényét nem kapcsolja össze a tudományelméletben és az ismeretelméletben tárgyalt témákkal, álláspontokkal, rendszerekkel.

Összefoglalásképpen azt állapíthatjuk meg, hogy az e szakasz központi kategóriái közti viszonytal kapcsolatban az idézett példák differenciált helyzetképet vázolnak. Az kétségtelen, hogy az említett redukcionista álláspontok egyúttal abszolutisták és a korábban tárgyalt értelemben intoleránsak. Azonban az antiredukcionista nézetek – noha nyilvánvalóan relativisták, hiszen nem tagadják, hogy a különböző tudományok különböző módszerek alkalmazásával különböző, általuk igaznak tartott kijelentéseket tehetnek – nem asszociálhatók mechanikusan a toleranciával. Jäger, Lappin et al. és Katz harcosan kirekesztő módon támadja a generatív nyelvészet redukcionizmusát. Simone antiredukcionista álláspontot tulajdonít Saussure-nek, ugyanakkor írásából nem derül ki, hogy véleménye szerint „Saussure álma” – mely beteljesületlen maradt – a nyelvtudomány saját módszerének kidolgozása mellett teljes mértékben kizárja-e adott esetekben valamely más tudományág valamely módszerének átvételét. Ami Simone saját álláspontját illeti, az alapkérdések felvetését a nyelvtudományban elengedhetetlenül fontosnak tartja, és azok elhallgatását nem tekinti tolerálhatónak. Azt látjuk tehát, hogy – az 1. szakaszban röviden összefoglalt ismeret- és tudományelméleti megfontolások szellemében – a nyelvtudomány gyakorlatában a redukcionizmus naiv relativista elutasítása nem függ össze szükségképpen a toleranciával.

6. Következtetések: válasz a (K1) kérdésre

Az e tanulmány I. részében elvégzett áttekintés nem enged meg sommás általánosításokat. A (K1) kérdésre sokrétű válasz kínálkozik, melyet – (4)(a)–(c) szerint tagolva – a következőképpen foglalhatunk össze:

Az ismeretelméleti viták tanúsága szerint a tudomány sokféleségének (4)(a)-ban jelzett változatából nem vezethető le mechanikusan sem az intoleranciával összekapcsolt naiv abszolutizmus, sem a toleranciával asszociált naiv relativizmus. Azonban a nyelvtudomány gyakorlatában mind az elméletek, mind a módszerek, mind az adat és evidencia terminusának sokfélesége nem kizárólagosan, de dominánsan e két szemléletet váltja ki. Például dokumentálható az abszolutizmus összekapcsolása a toleranciával is.

Az elméletek és a módszerek sokféleségével összefüggésben nem állapítható meg olyan tendencia, amely az abszolutista-intoleráns vagy a relativista-toleráns szemlélet háttérbe szorulására vagy dominánssá válására utalna. Azt szemléltettük, hogy mindkettő jelen van, és a köztük való döntés nem egy domináns vagy egy periférikus felfogás választását jelzi. Az itt nem érintett egyéni preferenciáktól és szocializációs tényezőktől függ, melyek bemutatása külön tanulmányt érdemel.

A nyelvészeti adat- és evidenciaprobléma kontextusában jelenleg a relativizmus/tolerancia és az abszolutizmus/intolerancia merev szembenállása helyett jóval árnyaltabb kép rajzolódik ki. A vitában kikristályosodni látszó tendencia a relativista adatfelfogás dominanciája felé mutat, mely azonban egyelőre távolról sem egyeduralkodó. Mint a 3.3. szakaszban bemutattuk, az elméletek és a módszerek sokféleségének következményeit tekintve a generatív nyelvészet látszik az abszolutizmus és intolerancia paradigmatis példájának. Ettől eltérően a nyelvészeti adatok és evidencia fogalmának relativizálásában, differenciálásában és bizonytalanságának kiemelésében – időnként nagyon éles önkritikát gyakorolva (pl. Haider 2016, 2018, Featherston 2007, Featherston & Winkler [eds.] 2009, Kepser & Reis [eds.] 2005, Sternefeld [ed.] 2007 stb.) – a generatív nyelvészek egy része is vezető szerepet játszott. Másfelől viszont a relativista szemlélet felé való elmozdulás nem jellemzi általánosságban a generatív nyelvészetet, mert a tábor az adat- és evidenciaprobléma megítélésében megosztott: jeles tagjainak egy része szélsőségesen abszolutista és intoleráns adatfelfogást hangoztat (lásd pl. Dikken et al. 2007).³⁶

(4)(b)-ből kiindulva a bemutatott példák arra engednek következtetni, hogy a 'sokféleség – abszolutizmus – intolerancia' vs. 'sokféleség – relativizmus – tolerancia' dichotómiájának jelenléte a nyelvtudományban dokumentálható. Ugyanakkor kérdéses, hogy indokolt-e 'egyazon jelenség' különböző reprezentációiról beszélni. Az említett megfontolások arra utalnak, hogy a sokféleség e változata álproblémát jelenthet, mert kategorizálási hibában gyökerezik.

A (4)(c)-ben jelzett redukcionizmussal összefüggő naiv álláspontok között olyanokat mutattunk be, amelyekben az abszolutizmus továbbra is intoleranciával párosul, ugyanakkor a relativizmus nem szükségképpen toleráns, bizonyos esetekben intoleráns is lehet.

II. rész:

Relativizmus és plauzibilis érvelés

7. Kérdésfelvetés

Miután a tanulmány I. része *értékelés nélkül leírta* a relativizmus és abszolutizmus egyes *naiv* megnyilvánulásait a nyelvtudomány gyakorlatában – különös tekintettel azoknak a toleranciához és az intoleranciához fűződő viszonyára –, a II. részben megkísérelhetjük a metatudományos értékelést. Ezért egy olyan *metaelméleti* modell alkalmazására kerül sor,

---

³⁶ „A generatív nyelvészet több mint öt évtizede folyó kutatásai megmutatták, hogy a hipotézisalkotás és a grammatikalitási ítéletek révén történő empirikus *verifikáció* standard generatív metodológiája a nyelvészeti felfedezés és magyarázat *igazi* [‘veritable’] aránybányájához vezethet” (Dikken et al. 2007: 336; kiemelés K. A.).

amely *normatív* komponense révén *állást foglal* a nyelvtudomány relativista és abszolutista szemlélete között.

Mivel ebben a részben immár nem naiv nézetek bemutatásáról, hanem metaelméleti okfejtésről lesz szó, kiindulópontként utalnom kell arra, hogy nem csupán a tárgytudományos diszciplínákat, hanem a tudományelméletet is az elméletek sokfélesége jellemzi. Következésképpen a relativizmus vs. abszolutizmus problémaköre is eltérő metaelméleti nézőpontokból közelíthető meg,³⁷ és ez vonatkozik saját korábbi próbálkozásaimra is.³⁸ Például Kertész (2004b) részletes esettanulmányokban vezeti be a relativizmust tudatosan és koncepciózusan zászlajára tűző tudásszociológiai 'Erős Program' (Bloor 1976, 1983, Barnes, Bloor & Henry 1996 etc.) alkalmazását a nyelvészeti elméletalkotás egyes sajátosságainak feltárására, a generatív nyelvészettel a középpontban. Ezek az elemzések a 'társadalmi érdekek' ('social interests'), az 'autoritás' ('authority') és a társadalmi csoportok szerkezete ('grid-group') mint a nyelvtudásra és a nyelvhasználatra vonatkozó 'tudományos tudás' ('scientific knowledge') tartalmát befolyásoló társadalmi tényezők leírására vállalkoztak. Kertész (2004a) és (2013) a 'tudomány kognitív tudományának' egy-egy társadalmi és konceptuális modul interakciójára épülő modelljét dolgozta ki azzal a céllal, hogy egy lehetséges megoldást javasoljon az 'elméleti terminusok' problémájára – mely az általános tudományelmélet egyik központi témája, de melyet a nyelvtudományra vonatkoztatva korábban nem vizsgáltak –, valamint hogy e megoldás felhasználásával leírja a tudományos magyarázatok szerkezetét a generatív nyelvészet különböző fejlődési szakaszaiban. Azonban ezek a vizsgálatok, noha a nyelvtudományi elméletalkotás releváns, ugyanakkor korábban fel nem vetett metaelméleti összefüggéseit tematizálták részben tudásszociológiai, részben kognitív tudományos háttérfeltételek és módszerek felhasználásával, nem világíthatták meg a 'belső tényezőket' ('internal factors').³⁹ Következésképpen – a nyelvészet metaelméleteinek említett sokféleségével összhangban – nem csupán lehetséges, hanem a tudományelmélet-történeti folyamatokba illeszkedő, jól motivált vállalkozás egy olyan, a 'belső tényezők' valamely összetevőjének megragadására alkalmas modell felvázolása is, amely egészen más perspektívából reflektál a relativizmus vs. abszolutizmus problémakörére, mint a tudásszociológia. A nyelvtudományban használatos érvelési stratégiák modellálása ilyen feladat lehet. E feladat végrehajtását Kertész & Rákosi (2012), (2022) p-modelljének alkalmazásával kísérlem meg. Tehát az alábbi kérdésre kívánok választ kapni:

(K2) A p-modellből a nyelvtudomány igazság-relativista vagy -abszolutista szemlélete következik-e?

A p-modell több tekintetben különbözik a tudományos tudás szociológiájának említett nyelvtudományi alkalmazásától. A tudásszociológia Erős Programja *kauzális* magyarázatot ad a nyelvészeti elméletek *tartalmára* az azt formáló *társadalmi* tényezők feltárásával. A metatudományos szintre helyezett *empirikus szaktudományként* (szociológiaként) jár el a 'naturalizált ismeretelmélet / tudományelmélet' ('epistemology / philosophy of science naturalized') elveinek megfelelően (Kertész 2004b). Ettől eltérően a p-modell *nem* a nyelvészeti elméletekben a tudományos tudás tartalmának sajátosságait kauzális összefüggésekkel magyarázó empirikus metaelmélet, hanem a nyelvészeti elméletalkotás argumentációs

---

³⁷ Lásd az I. rész 7. lábjegyzetében felsorolt áttekintő irodalmat.

³⁸ A nyelvtudomány metaelméleteinek pluralizmusához lásd részletesen Kertész (2004b), Kertész et al. (eds.) (2019).

³⁹ A tudományos elméletalkotás 'külső' és 'belső' tényezőinek elkülönítéséhez lásd Lakatos (1997) írásait. Lakatos a 'belső' tényezőket tekinti elsődlegesnek, míg Bloor Erős Programja a 'külsőket', azaz a szociológiákat.

stratégiáit *rekonstruáló modell*.⁴⁰ Továbbá, míg a tudásszociológia abban az értelemben *átfogó*, hogy többféle társadalmi tényező és bizonyos kognitív tényezők viszonyát vizsgálja a nyelvészeti elméletalkotásban, addig a p-modell *szűk*, mivel nem alkalmas a társadalmi tényezők vizsgálatára, és *egyetlen* kognitív aspektust emel ki elemzése tárgyaként, mégpedig az *érvelési stratégiákat*.

Ugyanakkor e két megközelítés nem zárja ki egymást eleve, hanem a nyelvészeti elméletalkotást eltérő, adott esetben egymással összekapcsolható perspektívákból vizsgálja. Egyrészt a p-modell alkalmazása nem vitatja, hogy a relativizmus, sokféleség és tolerancia egyes releváns tulajdonságai társadalmi tényezőkben gyökereznek, viszont feltételezi, hogy ezek mellett egyéb tényezők is releváns szerepet játszanak, melyek csak a tudásszociológia eszközeitől eltérő eszközökkel ragadhatók meg. Másrészt, ahogy arra majd később utalok, a tudásszociológiai elemzések eredményei információkat szolgáltathatnak olyan tényezőkről is, amelyek a p-modell számára fontosak, de amelyek magyarázata kívül esik a p-modell hatókörén.⁴¹

Ezen alapvető különbségek mellett a két megközelítésnek egyik lényeges közös tulajdonsága, hogy (a tudásszociológia empirikus szaktudományos metaelméletként, a p-modell pedig rekonstruktív modellként) elhatárolják magukat az analitikus tudományelmélet régen meghaladott, azonban a nyelvtudomány jelentős szegmenseiben még mindig etalonnak tekintett standard nézetétől.⁴² Szintén elvetik azokat a tudomány módszertani előítéleteket, amelyeket a nyelvészeti adatok és evidencia standard nézete explicit vagy implicit módon elfogad, miközben azok nincsenek összhangban sem a tudományelmélet jelenlegi állásával, sem a nyelvtudományi kutatás gyakorlatával. Továbbá, mindkettő relativista, noha, mint hangsúlyoztuk, a nyelvtudományi relativizmust eltérő metaelméleti eszközökkel közelítik meg.

Végül a p-modell felhasználása a nyelvtudomány relativista és abszolutista szemlélete közötti döntéshez különbözik a p-modell korábbi alkalmazásaitól is. A p-modell nem azzal a céllal született meg, hogy a relativizmus kérdéskörét felvesse, hanem metaelméleti megoldást kívánt nyújtani a nyelvészeti adatokról és evidenciáról szóló vitában felvetett problémák egy részére. Ugyanakkor a p-modell legalább két szempontból látszik alkalmasnak az abszolutizmus és a relativizmus dichotómiájának feloldására. Egyrészt egy olyan tudomány metodológiai szemlélet kialakítására törekszik, amely tükrözi a nyelvtudományi elméletalkotásról folyó jelenlegi viták – így mindenekelőtt az adat-/evidencia-vita – számos tanulságát, és szándéka szerint elősegíti a nyelvtudományi problémamegoldás hatékonyságának javítását. Másrészt ezen túlmenően, noha nem tartozott a p-modell eredeti célkitűzései közé, téziseiből közvetlenül levezethető a (K2) kérdésre adható válasza.⁴³

Az alábbiakban a 8. szakasz sorra veszi a p-modell releváns tételeit és definícióit, valamint szemlélteti azt, ahogy azokból a nyelvészeti elméletalkotás mérsékelt relativista és mérsékelt toleráns felfogása következik. E következtetés levonásával a (K2)-re adott választ a 9. szakasz fejt ki.

8. A p-modell mérsékelt relativizmusa

8.1. A plauzibilis kijelentések relativitása

---

⁴⁰ Rekonstruktív jellege folytán a p-modellnek szignifikáns *hermeneutikai* és *normatív* tulajdonságai vannak.

⁴¹ Lásd a 44. lábjegyzetet.

⁴² Például Haider (2016) az analitikus tudományelmélet elveit előfeltételezve bírálja Chomsky Minimalista Programját.

⁴³ A következő szakaszban informálisan és nagyon leegyszerűsítve vázolt sajátosságok pontos meghatározásához és a p-modell működésének számos példával alátámasztott kifejtéséhez lásd Kertész & Rákosi (2012), (2020), (2022). A p-modellnek több tucat alkalmazása született a generatív szintaxis, a kognitív és a formális szemantika, a fonológia és a pragmatika területén. Ezen alkalmazások szakirodalmának felsorolását itt mellőzzük.

A p-modell a nyelvészeti elméletalkotást *plauzibilis érvelési folyamatként* látta.⁴⁴ A p-modell szerint a nyelvtudományban a kijelentések minden típusa bizonytalan; a bizonytalanságot 'plauzibilitás'-ként explikálja és központi kategóriájának a 'plauzibilitás'-t tekinti. A p-modell *nem logika és nem alakítható kalkulussá*, noha megtartja az 'igaz' és a 'hamis' értékeket. Alapegységei a plauzibilis kijelentések, a plauzibilis következtetések, valamint a plauzibilis érvelési folyamat.

A p-modell a nyelvészeti elméletek hipotéziseit 'plauzibilis kijelentésekként' interpretálja oly módon, hogy két komponensből álló szerkezetet tulajdonít nekik: egyik összetevője a kijelentés információtartalma, a másik pedig egy ehhez rendelt 'plauzibilitási érték'. A plauzibilitási érték megmutatja, hogy milyen mértékben támasztja alá a kijelentés információtartalmát valamely 'forrás', azaz az adott forrás alapján milyen mértékben vagyunk hajlandóak elfogadni azt.

A 'direkt források' megbízhatóságuk alapján rendelik hozzá az adott kijelentés információtartalmához a plauzibilitási értéket. Direkt forrás lehet például az informáns anyanyelvi intuíciója, egy korpusz, valódi kísérlet, gondolatkísérlet, autoritás, publikáció stb.⁴⁵ Ha egy kijelentés információtartalmának plauzibilitási értékét más kijelentések információtartalmának már ismert plauzibilitási értékének segítségével határozzuk meg, akkor 'indirekt forrásról' beszélünk.⁴⁶ A következtetések a konklúzió indirekt forrásai.

A plauzibilitási érték jelölésére a kijelentést a '|'-jelek közé tesszük. Az érték forrását az alsó index adja meg. Tehát pl. ' $0 < |p|_F < 1$ ' olvasata: 'a *p* kijelentés plauzibilitási értéke az *F* forrás alapján nagyobb, mint 0, és kisebb, mint 1'. A lehetőségek az alábbiak:⁴⁷

- (21) (a) $|p|_F=1$, ha *p* bizonyosan igaz az *F* forrás alapján.
- (b) $0 < |p|_F < 1$, ha *p* plauzibilis az *F* forrás alapján.
- (c) $0 < |\sim p|_F < 1$, ha *p* implauzibilis az *F* forrás alapján, azaz ha *p* negációja plauzibilis.
- (d) $|p|_F=0$, ha *p* semleges plauzibilitású *F* alapján, azaz se nem plauzibilis, se nem implauzibilis e forrás alapján.

(22)-ben a kijelentés plauzibilitási értéke így jelölhető:⁴⁸

- (22) $0 < |A$ németben a *Benutzen Badetuch oder Saunatuch in der Sauna und in den Dampfbad ist obligatorisch* mondat grammatikailag helytelen. $|_F| < 1$

⁴⁴ A 'nyelvészeti elméletalkotás' fogalmába beleértjük a nyelvészetben használatos elméleti apparátusok (modellek, programok, módszerek stb.) alkalmazásait is.

⁴⁵ Ugyanakkor számos esetben a plauzibilitási értékek forrásának azonosítása távolról sem egyértelmű. Előfordulhat, hogy olyan sokrétű és komplex háttérfeltevésekre épül, amelyek dekompozíciója erősen problematikus. Az, hogy valami forrásnak tekinthető-e, vagy sem, és amennyiben igen, mennyire megbízható, gyakran csak a plauzibilis érvelési folyamat visszamenőleges újraértékelési ciklusai során derülhet ki (lásd a 8.6. szakaszt is). Ez alátámasztja a plauzibilis érvelési folyamat hermeneutikai jellegét. Továbbá, a források megbízhatósága függhet olyan társadalmi tényezőktől, amelyek a tudásszociológia eszközeivel tárhatók fel. Lásd a 7. szakaszt.

⁴⁶ Az 'egy kijelentés plauzibilitási értéke/plauzibilitása' kifejezést az 'egy kijelentés információtartalmának plauzibilitási értéke' kifejezés rövidítéseként fogjuk használni.

⁴⁷ Kertész & Rákosi (2012), (2020), (2022) a plauzibilitási értékeket numerikusan jelöli, ami lehetővé teszi kijelentések plauzibilitásának pontos összevetését. A numerikus értékek bevezetésétől itt eltekintünk.

⁴⁸ A (22) alatti grammatikailag ítéletben szereplő, több nyelvtani hibával tarkított német mondat a hajdúböszörményi gyógyfürdőben olvasható felirat. A glosszázás a jelen összefüggésben nem releváns, ezért attól eltekintünk. A nyelvtanilag helyes mondat: *In der Sauna und im Dampfbad ist das Benutzen eines Badetuchs oder eines Saunatuchs obligatorisch*. Fordítása: *A szaunában és a gőzfürdőben törölköző vagy szaunalepedő használata kötelező*.

(22) plauzibilis kijelentés például egy vagy több német anyanyelvű informáns intuíciója vagy valamely német leíró grammatika mint direkt forrás alapján, melyet az alsó indexben *F1* jelöl. A plauzibilitási érték tehát forrásfüggő, azaz *a mindenkori forráshoz mint paraméterhez viszonyítva relatív, és nem abszolút*. Nézzünk meg erre egy egyszerű nyelvtudományi példát (lásd még Kertész & Rákosi 2020).

Az angolban a *'that-trace effect'* azt mondja ki, hogy kötőszó nélküli tagmondatból a tárgy és az alany kimozgatható, de kötőszóval bevezetett tagmondatból csak a tárgy mozgatható ki. Ha a németben is lenne *'that-trace effect'*, akkor (23)(a) grammatikalitásának jobbnak kellene lennie (23)(b)-énél. Ugyanakkor Featherston (2007: 275 kk.) arról számol be, hogy több német anyanyelvű nyelvész a (23)(a) és (b) alatti mondatokat egyformán helyesnek tartja, és feltételezi, hogy a németben nincs *'that-trace effect'* [lásd (23)(c)]. A p-modell terminológiája szerint (23)(c)-ben az *F1* direkt forrás ezen nyelvészek anyanyelvi intuíciója.

- (23) (a) *Wer_i meint Lydia, liebt t_i Jakob?*
 ki_i-nom gondol/vél Lydia szeret t_i Jakob-acc?
 Kiről gondolja Lydia, szereti Jakobot?
- (b) *Wer_i meint Lydia, dass t_i Jakob liebt?*
 ki_i-nom gondol/vél Lydia, hogy t_i Jakob-nom szeret
 Kiről gondolja Lydia, hogy szereti Jakobot?
- (c) $0 < |A$ németben a *Wer_i meint Lydia, liebt t_i Jakob?* mondat grammatikailag ugyanolyan helyes, mint a *Wer_i meint Lydia, dass t_i Jakob liebt?* mondat. $|_{F1} < 1$

Azonban Featherston (2007: 276 k.) saját kísérletéről is beszámol. A kísérlet azt a hipotézist támasztja alá, hogy a németben van *'that-trace effect'*:

- (24) $0 < |A$ németben a *Wer_i meint Lydia, liebt t_i Jakob?* mondat grammatikailag helyesebb, mint a *Wer_i meint Lydia, dass t_i Jakob liebt?* mondat. $|_{F2} < 1$

F2 Featherston kísérletét – mint (24) plauzibilitási értékének forrását – jelöli. Featherston ezt a forrást megbízhatóbbnak tartja *F1*-nél. Ezért a (24) alatti kijelentés plauzibilitási értéke magasabb lesz, mint a (23)(c) alattié. A két forrás tehát eltérő plauzibilitási értéket rendel a kijelentéshez:

- (25) $0 < |A$ németben a *Wer_i meint Lydia, liebt t_i Jakob?* mondat grammatikailag ugyanolyan helyes, mint a *Wer_i meint Lydia, dass t_i Jakob liebt?* mondat. $|_{F1} < |A$ németben a *Wer_i meint Lydia, liebt t_i Jakob?* mondat grammatikailag helyesebb, mint a *Wer_i meint Lydia, dass t_i Jakob liebt?* mondat $|_{F2} < 1$

Mint tudjuk, a klasszikus logika bipolaritása nem engedi meg az igazság relativitását. A p-modell a kijelentések bipolaris – igaz vs. hamis – értékelése helyett legalább két tekintetben gyengébb feltételek alapján értékeli a nyelvtudomány kijelentéseit. Egyrészt, ahogy már említettük, a kijelentések információtartalmának bizonyossága helyett bizonytalanságát feltételezi, és e bizonytalanságot plauzibilitásként explikálja. Másrészt (21) tanúsága szerint – szükség esetén nem csupán komparatíván, hanem numerikusan is kifejezve – lehetővé teszi a plauzibilitási érték 0 és 1 közötti meghatározását (elvetve a *tertium non datur* elvét). A p-modell tehát nem fogadja el a klasszikus logika azon felfogását, amely szerint egy kijelentés vagy igaz, vagy hamis, ugyanakkor – mivel nem logika – a többértékű logikák eszköztárát sem adaptálja. A kijelentések információtartalmának plauzibilitási értéke – és (21)(a) szerint szélső esetben igazsága is – alapvetően a direkt vagy indirekt forrástól függ, azaz ezekhez viszonyítva *relatív*.

A tanulmány I. része (5)-ben bemutatta a relativista alapmodellt, melyet az áttekinthetőség érdekében itt megismétlek:

- (26) (a) A kijelentések egy bizonyos *paraméterhez* viszonyítva igazak vagy hamisak.
(b) Egy bizonyos *X* kijelentés egyidejűleg igaz lehet egy *Z* paraméterhez képest, és hamis egy *S*-hez viszonyítva, ahol *Z* és *S* különböznek.
(c) Nincs olyan nem-relatív kritérium, amely alapján egy paraméter alkalmassága megítélhető lenne.

A p-modell a relativista alapmodell (26)(a) és (b) pontját (27)-ben explikálja, ahol a (26)-ban említett paraméternek a kijelentések plauzibilitási értékét meghatározó forrás felel meg:

- (27) (a) A kijelentések egy bizonyos forráshoz viszonyítva a (21)-ben felsorolt plauzibilitási értékeket kaphatják.
(b) Egy bizonyos *X* kijelentés egyidejűleg plauzibilis lehet egy *Z* forráshoz képest és kevésbé plauzibilis, semleges plauzibilitású vagy implauzibilis egy *S* forráshoz viszonyítva, ahol *Z* és *S* egymástól különbözik.

Az e szakaszban bemutatott esetekben a kijelentés plauzibilitási értékének direkt vagy indirekt forrása az a 'paraméter', amelyhez viszonyítunk. Mint a következő szakaszokban látni fogjuk, a plauzibilis érvelési folyamat egyéb összetevői is betölthetik a 'paraméterek' szerepét.

8.2. A plauzibilis következtetések relativitása

A plauzibilis következtetések premisszái plauzibilis kijelentések – illetve szélső esetben az 1-es, azaz az 'igaz' értéket is megkaphatják –, és valamilyen szemantikai reláció (ok-okozati összefüggés, analógia, szükséges vagy elégséges feltétel, rész-egész viszony stb.) révén kapcsolódhatnak a konklúzióhoz. Előfordulhat, hogy enthüematikusak. Ekkor a premisszák halmazát 'látens háttérfeltevésekkel' lehet kiegészíteni, melyek nem lehetnek hamisak vagy implauzibilisek az adott kontextusban. A plauzibilis következtetések fallibilisek: egy következtetés valamelyik premisszájáról vagy látens háttérfeltevéséről kiderülhet, hogy nem plauzibilis, mert a forrása megbízhatatlanná vált, és ennek következtében a konklúzió sem az. Illusztrációként álljon itt Lakoff & Johnson (1980) egyik következtetésének rekonstrukciója (lásd még Kertész & Rákosi 2020):

- (28) Premisszák:
(a) $0 < |A \text{ VITA, az IDŐ és a MINŐSÉG fogalma a fogalmi rendszer részei.}|_F < 1$
(b) $0 < |A \text{ VITA, az IDŐ és a MINŐSÉG fogalma metaforikusan strukturált.}|_F < 1$
(c) $[0 < |Fogalmi rendszerünkben egyéb fogalmak is metaforikusan strukturáltak.}|_F < 1]$
Konklúzió:
(c) $0 < |Fogalmi rendszerünk nagy része metaforikusan strukturált.}|_I < 1$

(28) enthüematikus induktív következtetés, mivel a két explicit premisszán túl a premisszák halmaza nem tartalmaz információt egyéb absztrakt fogalmakról. Ez utóbbiak léte látens háttérfeltevés, melyet a szögletes zárójelben szereplő plauzibilis kijelentésként rekonstruálhatunk. Továbbá mindkét premissza csupán plauzibilis, és nem bizonyosan igaz. *F* Lakoff és Johnson anyanyelvi intuícióját, *I* pedig a konklúzió plauzibilitási értékének közvetett forrását jelöli, azaz a premisszákat a látens háttérfeltevéssel együtt.

Bármily egyszerű is e példa, szemlélteti a plauzibilis következtetések relativitását. A plauzibilis következtetések konklúziójának plauzibilitási értéke a premisszák (és látens háttérfeltevések) mint indirekt források plauzibilitási értékétől függ, azaz hozzájuk viszonyítva *relatív*. Ugyanakkor a konklúzió plauzibilitása közvetett módon relatív a premisszák plauzibilitási értékének *forrásához* (mint 'paraméterhez') képest is. Ez a *kétlépcsős relativitás* különösen releváns, ha a premisszák között olyan adat is szerepel, amely az evidencia funkcióját látja el valamely hipotézis mellett vagy ellen (lásd ehhez a 8.5. szakaszt).

8.3. A parakonzisztencia relativitása

A p-modell egyik – számos esettanulmánnyal alátámasztott – felismerése, hogy a nyelvészeti elméletalkotás konstitutív tulajdonságai közé tartozik a parakonzisztencia. A parakonzisztencia abból indul ki, hogy bizonyos esetekben két, egymásnak ellentmondó kijelentés egyaránt jól motivált lehet, és ezért – az információvesztés elkerülése érdekében – indokolt egyidejű megtartásuk (Kertész & Rákosi 2022). Ugyanakkor, mint tudjuk, a klasszikus logika szerint egy ellentmondás fellépéséből bármely tetszőleges kijelentés levezethető. E következménytől a parakonzisztens logikák úgy óvják meg az elméletet, hogy az egymásnak ellentmondó kijelentéseket különböző feltételrendszerekre – (26)(a), (b), illetve (27)(a), (b) terminológiája szerint 'paraméterekre' – vonatkoztatják. Mivel ily módon az egymásnak ellentmondó kijelentések külön-külön igazak lehetnek, de nem ugyanazon feltételek közepette, megelőzhető a logikai káosz, miközben mindkét kijelentés megtartható. A parakonzisztens logikák *nyilvánvalóan relativisták*, és e tekintetben a *p-modell is az*, mely a parakonzisztens logikák egyikét integrálja.

A nyelvtudomány parakonzisztenciájának illusztrálására két esetet említünk. Az első a *permanens parakonzisztencia*, mely például az 'episztemológiai tolerancia' elvével szemléltethető. Az elv azt mondja ki, hogy az elméletalkotás során a mindenkori hipotéziseknek ellentmondó adatokat ugyan dokumentálni kell, de nem szabad rájuk hivatkozva feladni az egyéb tekintetben magyarázó erővel rendelkező tételeket (lásd pl. Chomsky 1980). Ilyen ellentmondások folyamatosan jelen vannak nem csupán a generatív nyelvészet különböző változataiban, hanem egyéb típusú grammatikákban is 'ellenpéldák' formájában. A másik eset az *ideiglenes parakonzisztencia*, mely akkor lép fel, ha az adatok egyazon kontextusban támasztanak alá egymásnak ellentmondó hipotéziseket. Ekkor a rendszer inkonzisztenssé válása úgy kerülhető el, ha egyfelől mindkét hipotézist megtartjuk, másfelől azonban *ad hoc* módon – azaz az elmélet módszertani elvei által nem motiválhatóan – elváltatjuk őket egymástól, és csupán az egyiket használjuk későbbi következtetések premisszájaként. Ez az eset a hagyományos leíró nyelvtanok 'kivételeivel' illusztrálható.

A p-modell kompatibilis Rescher & Brandom (1980) parakonzisztens logikájával, azonban annak statikus voltát olyan korlátnak tartja, amelyen a nyelvészeti elméletalkotás mechanizmusának megértéséhez túl kell lépnie (Kertész & Rákosi 2022). Ennek eszköze, mint a következő szakaszokban látni fogjuk, a plauzibilis érvelés folyamata.

8.4. Az információs alul- és túldetermináltság relativitása

A 'p-kontextus' a rendelkezésünkre álló információk azon részhalmazát tartalmazza, amely a kijelentések plauzibilitási értékének meghatározásához kapcsolódik. Felöleli mindenekelőtt azokat a megbízhatónak ítélt forrásokat, amelyek segítségével a kijelentésekhez plauzibilitási érték rendelhető; tartalmazza továbbá magukat a kijelentéseket plauzibilitási értékükkel együtt; valamint az elfogadott módszertani elveket. Az adott elméleti stádiumban

elfogadott módszertani elvek illusztrációjaként az 'egyszerűség' elvét említem, mint az alternatív grammatikák közötti döntés kritériumát a generatív nyelvészet történetének korai fázisában (Chomsky 1957: 54–56). Egy ilyen metodológiai elv például – egy plauzibilis következtetés egyik premisszájaként – a konklúzió plauzibilitási értékét meghatározó indirekt forrás részeként funkcionálhat.

A p-kontextust 'információs túldetermináltság' jellemezheti: túl sok információt ölelhet fel abban az értelemben, hogy tartalmaz olyan kijelentést, amely plauzibilis valamely forrás alapján, de implauzibilis egy másik, szintén a p-kontextushoz tartozó forrás alapján. Ilyenkor 'p-inkonzisztenciáról' beszélünk. A p-kontextus lehet 'információsan aluldeterminált' ('p-hiányos') is, például amikor valamely kijelentéshez egyik forrás alapján sem tudunk plauzibilitási értéket rendelni. A p-inkonzisztencia, valamint a p-hiányosság megnyilvánulásait *p-problémáknak* nevezzük. Egy *p-kontextust* akkor nevezünk *p-problematikusnak*, ha p-inkonzisztens és/vagy p-hiányos. Egy p-probléma *megoldásának* egy olyan p-kontextust tekintünk, amelyben egy korábbi p-probléma nem lép fel. Egy p-problémának egy adott információs állapotban több megoldása is lehetséges. Az adott p-probléma *feloldásán* a rendelkezésre álló információkhoz viszonyított legjobb megoldást értjük. A p-kontextus lehet egyidejűleg alul- és túldeterminált különböző kijelentésekhez viszonyítva, azaz e tulajdonságok ebben az értelemben *relatívak*.

8.5. Az adatok és az evidencia relativitása

A p-modell 'adaton' olyan plauzibilis kijelentést ért, amelynek pozitív plauzibilitási értéke valamely direkt forrásból származik. Ez azt jelenti, hogy az adatnak tekintett kijelentést valamilyen megbízható forrás – korpusz, intuíció, kísérlet – alapján plauzibilisnek ítéljük. Így nem maguk a nyelvi 'példák' számítanak adatnak, hanem a rájuk vonatkozó kijelentések lehetnek azok. Például a (23)(c), (24) és (25) alatti plauzibilis kijelentések *adatok*, de nem adat a *Wer_i meint Lydia, dass t_i Jakob liebt?* mondat (23)(b)-ben. Mivel az adatok plauzibilis kijelentések, mindazon következmények érvényesek rájuk, amelyek a plauzibilis kijelentések mindegyikének *relativitását* eredményezik (lásd a 8.1. szakaszt).

A p-modell az evidencia három típusát definiálja, melyeket 'gyenge', 'erős' és 'relatív evidenciának' nevez (a részletes kifejtéshez lásd Kertész & Rákosi 2020):

- (29) (a) Egy *E* adat a *H* hipotézis mellett szóló 'gyenge evidencia', ha a p-kontextus tartalmaz olyan kijelentéseket, amelyek *E*-t egy olyan indirekt forrássá egészítik ki, amely alapján *H*-hoz pozitív plauzibilitási érték rendelhető.
- (b) Egy *E* adat a *H* hipotézis mellett szóló 'relatív evidencia', ha *E* a *H* hipotézis melletti gyenge evidencia; továbbá, ha a premisszákat és *H*-t összekötő következtetés(ek) magasabb plauzibilitást biztosít(anak) *H*-nak, mint az *E*-t szintén premisszáként használó, *H* riválisait plauzibilissé tevő következtetések *H* riválisainak.
- (c) Egy *E* adat a *H* hipotézis mellett szóló 'erős evidencia', ha *E* a *H* hipotézis melletti gyenge evidencia; továbbá, ha *E* egyúttal *H* riválisai ellen szóló gyenge evidencia, vagy *E* nem egészíthető ki az adott p-kontextusban *H* riválisainak indirekt forrásává.

(29)(a) szerint a gyenge evidencia olyan adat, amely alkalmas arra, hogy egy indirekt forrás részeként pozitív plauzibilitási értéket rendeljen *H*-hoz, és ily módon részlegesen alátámassza azt. Ugyanakkor *E* gyenge evidencia lehet *H* valamely riválisa mellett is, ezért információs túldetermináltságot generálhat.

(29)(b)-ből következően a relatív evidencia megengedi, hogy E egyúttal H valamely riválisa melletti gyenge evidencia is legyen. Ez azonban nem jelenti azt, hogy E a H hipotézis riválisa melletti relatív evidencia is volna egyúttal, hiszen a definíció értelmében H plauzibilitása nagyobb, mint riválisaié. Egy adat csak a riválisok egyike melletti relatív evidencia lehet, azonban – mivel $\sim H$ melletti gyenge evidenciaként funkcionálhat – információs túldetermináltságot, azaz p -inkonzisztenciát generálhat.

Az erős evidencia kizárólag H -t támasztja alá, annak riválisait pedig nem.

E fogalmakat – nagyon leegyszerűsítve – Wurzel (1981) érvelésének rekonstrukciójával szemléltetem (lásd bővebben Kertész 2004b, Kertész & Rákosi 2020). A kérdés az, hogy a német labiális affrikáta mono- vagy bifonémikus-e. Két, egymásnak ellentmondó hipotézis kínálkozik, melyek plauzibilitási értéke a kiindulópontban nem ismert:

- (30) (a) $0 < |A \text{ labiális affrikáta bifonémikus, azaz fonémaszerkezete } /pf/.|_{\gamma}=?$
 (b) $0 < |A \text{ labiális affrikáta monofonémikus, azaz fonémaszerkezete } /p^f/.|_{\gamma}=?$

A (31) alatti adat gyenge evidenciát szolgáltat (30)(a) mellett (az F forrás Wurzel anyanyelvi intuíciója):

- (31) $|A \text{ Pfropfen létező német szó.}|_F=1$

Ugyanis (31) és (32)(a), (b) olyan indirekt forrást alkot, amely alátámasztja (30)(a)-t (az $F1$ direkt forrás Greenberg 1978, $F2$ pedig szintén Wurzel intuíciója):

- (32) (a) $0 < |Ha \text{ a szókezdetben a } /V/ \text{ magánhangzó a } /K_3K_2K_1/ \text{ mássalhangzósor} \text{ követi, akkor ugyanebben a pozícióban előfordul a } /K_2K_1/ \text{ mássalhangzósor is.}|_{F1}<1$
 (b) $0 < |Létezik } /fr\_\_ / \text{ fonémaszerkezetű német szó.}|_{F2}<1$

(31) és (32)(a), (b) az alábbi plauzibilis következtetésekben támasztja alá a (30)(a) hipotézist:⁴⁹

- (33) Premisszák:⁵⁰
 (a) $0 < |Ha \text{ (32)(a) \& (31) \& (30)(a), akkor (32)(b).}|_F<1$
 (b) $|_{(32)(b)}|_F=1$
 Konklúzió:
 (c) $0 < |(32)(a) \& (31) \& (30)(a)|_{I(33)}<1$

$I(33)$ a konklúzió indirekt forrását jelöli, F pedig direkt forrásként Wurzel (1981)-et. Továbbá:

- (34) Premissza:
 (a) $0 < |(32)(a) \& (31) \& (30)(a)|_{I(33)}<1$
 Konklúzió:
 (c) $0 < |(30)(a)|_{I(34)}<1$

Azokban (31) gyenge evidencia lehet (30)(b) mellett is. Ugyanis:

⁴⁹ Például: *Pfropfen* – *fromm*. Ekkor a labiális affrikáta (32)(a) szerint bifonémikusan viselkedik.

⁵⁰ Az itt alkalmazott következtetési sémát a klasszikus kétértékű logika 'a következmény állítása' elnevezéssel illeti, és az érvelési hibák közé sorolja. E tradícióval szakítva Peirce 'abdukciónak' nevezte, és a tudományos megismerés egyik alapvető eszközének tekintette, csakúgy, mint más összefüggésben Pólya (1977). Łukasiewicz (1970 [1912]: 7) 'redukciónak' nevezi a dedukcióval „ellentétes irányba” haladó következtetéseket. A p -modell ez utóbbi elnevezést veszi át.

- (35) (a) $0 < |Ha \text{ a szókezdetben a } /V/ \text{ magánhangzó a } /K_2K_1/ \text{ mássalhangzósor} \text{t követi, akkor ugyanebben a pozícióban előfordul a } /K_1/ \text{ mássalhangzó is.}|_{F1} < 1$
 (b) $0 < |Létezik /rɔ_ / fonémaszerkezetű német szó.}|_{F2} < 1$

A plauzibilis következtetések:⁵¹

- (36) Premisszák:
 (a) $0 < |Ha (35)(a) \& (31) \& (30)(b), \text{ akkor } (35)(b).|_{F1} < 1$
 (b) $| (35)(b) |_{F1} = 1$
 Konklúzió:
 (c) $0 < | (35)(a) \& (31) \& (30)(b) |_{I(36)} < 1$

- (37) Premissza:
 (a) $0 < | (35)(a) \& (31) \& (30)(b) |_{I(36)} < 1$
 Konklúzió:
 (b) $0 < | (30)(b) |_{I(37)} < 1$

Nincs olyan további indirekt forrás, amely (32) felhasználásán túlmenően (30)(a) plauzibilitásának növeléséhez járulna hozzá. Ezzel szemben (38) segítségével létrehozható egy olyan újabb indirekt forrás, amely (30)(b)-t plauzibilissé teszi:

- (38) (a) $0 < |Ha \text{ a szókezdetben fellép a } /K_1K_2_ / \text{ fonémakapcsolat, akkor létezik olyan szó, amelyben a szóvégződésben fellép a } /_K_2K_1/ \text{ fonémakapcsolat.}|_{F1} < 1$
 (b) $0 < |Létezik /_pf/ \text{ fonémaszerkezetű német szó.}|_{F2} < 1$ ⁵²

A plauzibilis következtetések:

- (39) Premisszák:
 (a) $0 < |Ha (38)(a) \& (31) \& (30)(b), \text{ akkor } (38)(b).|_{F1} < 1$
 (b) $| (38)(b) |_{F1} = 1$
 Konklúzió:
 (c) $0 < | (38)(a) \& (31) \& (30)(b) |_{I(39)} < 1$

- (40) Premissza:
 (a) $0 < | (38)(a) \& (31) \& (30)(b) |_{I(39)} < 1$
 Konklúzió:
 (b) $0 < | (30)(b) |_{I(40)} < 1$

Mivel (30)(a) *plauzibilitása* mellett csupán egy indirekt forrás szól, míg (30)(b) mellett kettő, melyek együttesen nagyobb plauzibilitási értéket biztosítanak (30)(b)-nek, mint (30)(a)-nak a mellette szóló egyetlen indirekt forrás, továbbá mivel (31) mind (30)(a)-t, mind (30)(b)-t alátámasztja, ezért (31) relatív evidencia (30)(b) mellett, de gyenge evidencia marad (30)(a) mellett.

E példa tehát azt illusztrálja, hogy olyan esetekben, amelyekben – az adatok ellentmondásos (p-inkonzisztens) voltából, azaz az információs túldetermináltságból fakadóan – a rendelkezésünkre álló információk egymással rivalizáló hipotézisek megfogalmazását

⁵¹ Például: *Pfropfen – Rolle*. Ekkor (35)(a) alapján a labiális affrikáta monofonémikusan viselkedik.

⁵² De nem létezik /_fp/ fonémaszerkezetű szó a németben.

motiválják, az evidencia is *csak relatív lehet*. Ugyanakkor a fenti példához hasonló esetek dominanciája a nyelvészeti elméletalkotásban nem zárja ki, hogy lehetnek olyan esetek, amelyekben valamely adat egy adott hipotézis plauzibilitását a riválisaival szemben egyértelműen alátámasztó 'erős evidenciaként' funkcionál.

8.6. A plauzibilis érvelési folyamat

A plauzibilis érvelés célja a p-kontextus információs alul- vagy túldetermináltságának megszüntetése, vagy legalábbis csökkentése: egy p-problematikus p-kontextus átalakítása egy már nem p-problematikussá. Az alapesetben nem lineáris, hanem korábbi állapotokhoz visszatérő, korábbi döntéseket *újraértékelő*, *ciklikus* és *prizmatikus* folyamat. Ez azt jelenti, hogy a ciklikus visszatérések során mindig más és más perspektívából – egy 'prizma' különböző síkjain keresztül szemlélve – vesszük szemügyre a p-kontextusban található információkat. Ily módon a p-modell – az analitikus tudományelmélet 'elfogadott nézetétől' eltérően – a nyelvészeti elméleteket nem statikus, logikai szerkezetükre redukálható konstruktumoknak tekinti, hanem *dinamikus* plauzibilis érvelési folyamatokként kezeli. A plauzibilis érvelési folyamat ciklikus, prizmatikus és a korábbi döntéseket visszamenőlegesen újraértékelő voltára szemléletes példa a generatív nyelvészet története. Gondoljunk mindazon hipotézisek folyamatos felülvizsgálatára – azaz módosítására, törlésére, újabbakkal való lecserélésére –, amelyek például a 'transzformációkra', a 'mélyszerkezetre', a 'felszíni szerkezetre', a 'D-szerkezetre', az 'S-szerkezetre', a 'szemantikai interpretációra', a 'fonetikai interpretációra', az 'elvekre', vagy a 'paraméterekre' (és az elméleti apparátus további, az elmúlt hat évtizedben folyamatosan változó elemére) vonatkoztak. 'Prizmatikus' viszony áll fenn a nyelvtudomány különböző részterületein – szintaxis, szemantika, pragmatika – működő elméletek között is: kijelentéseik nem egyesíthetők, gyakran nem egyeztethetők össze, de ciklikus újraértékelések révén mégis kapcsolatba kerülnek egymással, és a perspektívák prizmatikus váltogatásával járulnak hozzá a megismeréshez.

A plauzibilis érvelési folyamatban az elmélet bármely elemének visszamenőleges újraértékelésére sor kerülhet, és ezen újraértékeléssel szemben egyetlen elem sem immunis. A relativitás értelmezése szempontjából a plauzibilis érvelési folyamat említett tulajdonságainak releváns szerep jut. Ugyanis, mivel e folyamat során korábbi döntések felülvizsgálatára és korrekciójára kerül sor, a plauzibilitási megfontolások kiszűrik egy adott stádiumban a kevésbé plauzibilis kijelentéseket, és így módon a folyamat az alternatívák közül az adott stádium p-kontextusához viszonyítva legplauzibilisebbnek értékelt kijelentések felé halad.

Tehát: (K2) szempontjából a plauzibilis érvelés tulajdonságainak relevanciája abban rejlik, hogy a folyamat elemeinek – plauzibilis kijelentések, plauzibilis következtetések, adatok – *relativitása ugyan megmarad*, de a provizórikusan legplauzibilisebbnek tekintett kijelentések felé haladó önkorrekciós mechanizmus révén e relativitás *nem parttalan*, hanem plauzibilitási megfontolások eredményeképpen lehetővé teszi az alternatívák közötti döntést.

9. Következtetések: válasz a (K2) kérdésre

A fenti áttekintés a (K2) kérdésre azt a választ adja, hogy a p-modell, mint a nyelvészeti elméletalkotás egy lehetséges – és nem az egyetlen lehetséges – meatelmélete, pluralista, mérsékelt relativista és mérsékelt toleráns szemléletet képvisel.

Relativizmusának forrásai, mint láttuk, az alábbiak:

- (41) (a) a plauzibilis kijelentések szerkezete;

- (b) a plauzibilis következtetések szerkezete;
- (c) a parakonzisztencia;
- (d) a p-kontextus információs alul- és felüldetermináltsága;
- (e) a nyelvészeti adat és evidencia fogalma;
- (f) a plauzibilis érvelési folyamat.

A relativizmus *mérsékelt* voltán az előző szakasz végén említett parttalanság elkerülését kell érteni. A plauzibilis érvelési folyamat azért nem torkollik parttalan relativizmusba, mert – noha különböző, rivális plauzibilis kijelentések hálózatát ölelheti fel – elvezethet valamely, csupán ideiglenesen elfogadható és későbbi argumentációs ciklusokban felülbíráható, de az adott stádiumban legplauzibilisebbnek értékelt alternatíva kiválasztásához.

Ha elfogadjuk a p-modell alaptételét – mely szerint a nyelvészeti elméletalkotás a rivális hipotézisek közötti döntést plauzibilitási megfontolások alapján elősegítő érvelési folyamatként modellálható –, akkor magától értetődőnek kell tekinteni a nyelvtudományban az egymástól eltérő és egymással részlegesen vagy teljes mértékben inkompatibilis elméletek, módszerek, fogalmak *sokféleségét*. A p-modellből következően e sokféleség – ellentétben a kuhni tudományfejlődés-elmélet naiv nyelvtudományi adaptációival – a nyelvtudományi elméletalkotás heurisztikusan termékeny tulajdonsága. A p-modellből az következik, hogy *heurisztikusan terméketlenek azok a törekvések, amelyek a sokféleség tényére reagálva annak abszolutista felszámolását és a tudományág 'paradigmába' való kényszerítését tekintik követendő eljárásnak*. Azért terméketlenek, mert a perspektívák gazdagságának redukálásával – azaz a plauzibilis érvelési folyamat prizmatikusságának kiiktatásával – információvesztést okoznak, gátolják a nyelvtudomány tárgyának differenciált megismerését, csakúgy, mint az elméletalkotás hibáinak feltárását és korrekcióját.

A p-modellből nem csupán a sokféleség tényének tudomásulvétele és termékenységének elismerése, valamint a mérsékelt relativizmus következik, hanem az eltérő nézetek *mérsékelt toleranciája* is. Abból, hogy a p-modell a nyelvészeti elméleteket dinamikus plauzibilis érvelési folyamatokként látta, melyek során az adatokat, hipotéziseket és látens háttérfeltevéseket magában foglaló p-kontextus ciklikus, prizmatikus és visszamenőleges újraértékelése játszódik le, az következik, hogy *nincsenek mindenáron védelmezendő problémamegoldások*. A p-modell nem csupán elfogadja a nyelvtudományi megismerés sokféleségét, hanem a perspektívák váltakozása révén *ösztönzi* a mindenkori problémák sokrétű, preconcepcióktól mentes megoldását.⁵³

A p-modell összhangban áll a tolerancia alapmodelljével [lásd I. rész (6)], melyet a követhetőség érdekében itt megismétlek:⁵⁴

- (42) (a) *Tagadás-komponens*. A tolerancia nem redukálható sem a sajátunktól eltérő nézetek iránti közömbösségre, sem azok pozitív értékelésére. A tolerált nézeteket normatív értelemben hibásnak vagy hamisnak ítéljük. Azoknak, akik valamely, a sajátjuktól eltérő nézetet tolerálnak, meg kell tudniuk indokolni, hogy miért tagadják e nézetet. A racionalitás vagy a morál normái alapján meg kell tudniuk magyarázni ezen indokokat. E komponens nélkül nem toleranciáról, hanem a sajátunktól eltérő nézetek iránti közömbösségről vagy azok elfogadásáról lenne szó.
- (b) *Elfogadás-komponens*. E komponens olyan nézeteket tartalmaz, amelyeket különböző mértékig fogadunk el. Egyfelől azon nézeteket öleli fel, amelyeket tagadás nélkül elfogadunk. Másfelől az elfogadás-komponens szorosan

⁵³ E következtetésnek a p-modell normativitása révén a nyelvtudomány gyakorlatában etikai vonatkozása is van.

⁵⁴ Megemlítem, hogy a tolerancia alapmodellje szerint értelmezett tolerancia magában foglalja az előítéletek elutasítását, de jóval több annál.

kapcsolódik a tagadás-komponenshez, mert olyan nézeteket is tartalmaz, amelyeket bizonyos mértékig elfogadunk, de nem tagadás nélkül. A tolerált nézeteket hamisnak vagy rossznak tartjuk, de nem olyan mértékben, hogy ne fogadnánk el mellettük szóló indokokat is. Az elfogadás-komponens a tagadás-komponens ellensúlya abban az értelemben, hogy a sajátunktól eltérő, tolerált nézetekkel szemben álló indokok ugyan nem vesznek hatályukat, de a mellettük szólók erősebbnek tekinthetők.

- (c) *Elutasítás-komponens*. Az elutasítás-komponens a tolerancia korlátait jelzi. Egy ilyen határra mutat rá például Popper, aki szerint a korlátlan tolerancia paradoxonba torkollik, mert ha kiterjed a tolerancia ellenfeleinek a tolerálására is, akkor önmagát utasítja el. Az elutasítás-komponens azokat az indokokat öleli fel, amelyek alapján bizonyos nézetek nem sorolhatók az elfogadás-komponens szerint tolerálhatók közé.

E komponensek lehetővé teszik három tartomány megkülönböztetését (Forst 2003: 389). A *saját* nézetünk az elfogadás-komponensnek azt a részét öleli fel, amellyel azonosulni tudunk anélkül, hogy tagadnánk. A *tolerált* nézetek azok, amelyeket a tagadás komponens hamisnak vagy hibásnak minősít, de amelyeket az elfogadás-komponens legalább részlegesen elfogadhatónak vél. Az *intolerancia* tárgyai pedig a tagadott [(42)(a)] és egyúttal elutasított [(42)(c)] nézetek.

A p-modell toleranciája, (42) tükrében, nem parttalan, mert a plauzibilis érvelési folyamat határait nem lépi át. A plauzibilis érvelés fent vázolt visszamenőleges újraértékelő mechanizmusa *per definitionem* kizárja a Feyerabend-féle 'anything goes' érvényesülését. A saját, a tolerálható és a tolerálhatatlan kijelentések közötti különbségtétel kritériumait a p-modell szintén a plauzibilitásra és a plauzibilis érvelési folyamatnak a p-kontextust visszamenőlegesen újraértékelő ciklusainak provizórikus, tehát egy adott p-kontextusban bizonyos plauzibilitási értékhez vezető, de a p-kontextus változásával módosítható eredményére vezet vissza.

A nyelvtudomány 19. századi történetétől kezdve igény van nem csupán a nyelvészeti kutatómunkát kísérő utólagos metaelméleti reflexióra, hanem arra is, hogy a tudományelméleti minta befolyásolja a nyelvtudományi kutatómunka módszereit, célját és eredményeinek tartalmát.⁵⁵ A p-modell ennek az igénynek az alábbi módon tesz eleget.

A nyelvreírás irányából közelítve a tudományelmülethez: ez a szemlélet *tudományelméletileg reflektált* tárgy tudományos kutatásokat preferál.

A tudományelmélet irányából közeledve a nyelvreíráshoz pedig azt kapjuk, hogy a p-modellnek a *nyelvreírás* hatékonyságának javítását kell szolgálnia. Többek között azon következményének, amely a tárgy tudományos nyelvészeti kutatás sokféleségének, mérsékelt relativizmusának és toleranciájának preferálását javasolja, a nyelvreírás problémamegoldó tevékenységébe kell beépülnie.

Következésképpen a p-modellnek – mint a nyelvreírás egy lehetséges diszciplínaszpecifikus tudományelméletének – alapvető célja ugyanaz, mint a tárgy tudományos kutatásé: a (mindenkori meghatározás szerinti) 'nyelv' (az adott elméleti keret normáinak megfelelő) minél pontosabb 'leírása'. Ugyanakkor a p-modell e célt a tárgy tudományos kutatásnál magasabb absztrakciós szinten és kevésbé technikai jelleggel, a tárgy tudományos elemzéseken túlmutató ismeretelméleti, nyelvfilozófiai, metatudományos reflexiót igénylő tényezők mérlegelésével kívánja megközelíteni.

---

⁵⁵ E megfogalmazás arra utal, hogy az igény markánsan fellépett ugyan, azonban kérdéses, hogy a nyelvtudomány történetének egyes stádiumai valóban követték-e az általános tudományelméleti háttérfeltevéseket. Lásd pl. Kertész & Rákosi (2012), (2020), (2022).

A (K2)-re adott és ily módon összegzett válasz elfogadhatóságának szükséges feltétele, hogy a p-modell meggyőző ellenérvekkel szolgáljon azon érvekkel szemben, amelyekkel az ismeretelméleti szakirodalom szerint az abszolutizmus támadja általánosságban az igazság-relativizmust.

III. rész:

A p-modell válasza a relativizmussal szembeni abszolutista vádakra⁵⁶

10. Kérdésfelvetés

Az I. rész 1. szakasza felsorolta azokat az ismeret- és tudományelméleti szakirodalomban számos változatban előterjesztett vádatokat, amelyekkel az abszolutizmus igyekszik a relativizmus elfogadhatatlanságát alátámasztani. A p-modell mérsékelt relativizmusának értékeléséhez a fenti összegzésen túl szükséges azon tulajdonságainak bemutatása is, amelyek kivédhetik e vádatokat. Ezért a következő szakaszok áttekintik az alethikus relativizmussal szemben *általánosságban* hangoztatott abszolutista érvek egy részét (a terjedelmi korlátok miatt a teljesség igénye nélkül, paradigmatis példák tekintve őket), megkísérelve hatástalanításukat. Tehát a harmadik rész kérdés a következő:

(K3) Ki tudja-e védeni a p-modell az igazság-relativizmussal szembeni abszolutista vádak legalább egy releváns hányadát?

(K3)-ra válaszolva megkísérlem megindokolni, hogy e vádak *speciálisan* miért nem érintik a p-modellt.

11. Az 'igazság' parttalanságának vádja

11.1. Rescher preferencializmusa

Az abszolutista vádak egyike azt kifogásolja, hogy az igazság-relativizmus nem ismer el a különböző 'igazságok' közötti döntést elősegítő általános mércét.

Ezzel a váddal szemben az egyik – a p-modelltől függetlenül megfogalmazott, de azzal párhuzamban állítható – ellenérv Rescher *preferencializmusa*:

(43) (a) „A kiemelkedően fontos pontok a következők: (1) A pluralizmus összeegyeztethetősége a preferencializmussal: az, hogy *alternatív álláspontok sorát* megbecsülésünkre, mérlegelésünkre és hasonlókra méltónak tartjuk, egyáltalán *nem mond ellent* annak, hogy közülük *csak egyet* tekintünk olyannak, amely jogot formál arra, hogy elfogadjuk. (2) Az, hogy az egy bizonyos alternatíva helyességéhez ragaszkodó racionalista preferencializmus [...] tökéletesen összeegyeztethető egy olyan pluralizmussal, amely elismeri, hogy mások, akik a dolgok tapasztalati elrendezésében másként helyezkednek el, mint mi, teljes mértékben *raciónalisán* felhatalmazottak és jogosultak azon eltérő álláspontot képviselni, amelyet ténylegesen elfogadnak.

---

⁵⁶ A legsúlyosabb vád az igazság-relativizmus öncáfolatát állítja. Az érvet Platón *Theaitétosza* fejt ki, majd Sextus Empiricus és Arisztotelész is reflektál rá. Az érv az ismeretelmélet egyik alapproblémájaként mindmáig a diszkussziók homlokterében áll. Jelentőségére tekintettel nem itt térek ki rá, hanem önálló tanulmányt szentelek neki (Kertész 2022).

- (b) A racionális megismerés minden területén az értékelés a potenciálisan változó adatok és módszerek valamilyen bázisán nyugszik, olyan bázison, amely *az adott megismeréshez kapcsolódó tapasztalat változó volta miatt kontextusról kontextusra eltérő*” (Rescher 1993a: 100–101; kiemelés K. A.).

(43)(a) összhangban áll a p-modellel. Ugyanis a 8.6. szakaszban azt láttuk, hogy a plauzibilis érvelési folyamat mechanizmusa egy adott stádiumban az alternatívák közül kiszűri a kevésbé plauzibilis kijelentéseket, és ily módon az adott stádium p-kontextusához viszonyítva legplauzibilisebbnek értékelt kijelentések felé halad. A p-modell szerint az, hogy egy adott p-kontextusban valamely kijelentést plauzibilisebbnek tartunk az alternatíváinál, és ezért provizórikusan elfogadása mellett döntünk, maradéktalanul összeegyeztethető a sokféleség tudomásulvételével és annak elismerésével, hogy (legalább részlegesen) más p-kontextusokban más kijelentések bizonyulhatnak plauzibilisnek. Ez a differenciált szemlélet az alábbi érvekkel támasztható alá.

Először: miközben elismerjük a perspektívák sokféleségének tényét és létjogosultságát, egy adott kijelentés kiemelése és elfogadása *nem önkényesen*, hanem a plauzibilis érvelés mechanizmusának eredményeként egy adott érvelési stádiumban, egy adott p-kontextus függvényében történik. Másodszor: a döntés *nem dogmatikus*, mert egy későbbi stádiumban az információk változása esetén felülbírálnak. Harmadszor: noha az adatok sokféleségének fényében tudomásul kell venni a tapasztalat sokféleségét is, az elméletalkotás mindenkori célja megköveteli a sokféleség *kezelhetővé tételét* vagy adott adattípusok kiválasztásával, vagy több adattípus bizonyos kritériumok alapján történő integrálásával. Negyedszer, (43)(b) a megismerés sokféleségét és a sokféleség elfogadásának szükségességét a tapasztalati adatok sokféleségével indokolja. Mint arra az I. rész 3.3. szakasza rámutat, a nyelvtudomány jelenlegi tudomány módszertani vitáinak egyik központi problémája az adatok és az evidencia sokfélesége. E probléma metaelméleti kezelésére tesz kísérletet a p-modell.

Ugyanakkor Rescher 'pluralizmus' és 'relativizmus' terminusa különbözik attól, ahogy a jelen tanulmány használja e terminusokat. Rescher 'pluralizmuson' azt érti, amit mi 'relativizmuson', a 'relativizmus' terminust pedig leszűkíti az alternatívák közötti olyan döntésekre, amelyek önkényesen, egyéni vagy csoportérdekek, esetleges körülmények alapján születnek meg. Ez azt jelenti, hogy Rescher a mi terminológiánk szerint a relativizmust azon esetekre korlátozza, amelyeket az I. rész 1. szakaszában a relativizmus kihívásai közé soroltunk.

11.2. A tudásszociológia Erős Programja

Az igazság parttalanságának abszolutista vádjára adott relativista válasza második példaként a tudásszociológia Erős Programját említem meg, melyet David Bloor dolgozott ki az 1970-es évek második felétől. Bloor újabb írásaiban, noha alapvető célja a tudásszociológia Erős Programja melletti érvelés maradt, olyan összefüggéseket tárgyal, amelyek a *tudásszociológiától elvonatkoztatva* az alethikus relativizmus alaptételeit és az abszolutizmushoz való viszonyát *általánosságban* – a tudományra való metatudományos reflexió egészére vetítve – érintik. Ezen összefüggések a p-modell tulajdonságaival is kompatibilisek.

Bloor (2007: 257) idézi Siegel (2004: 747) antirelativista kritikáját, mely azt állítja, hogy a relativizmus szerint „nincs *semleges* módja” az igazság alternatív mércéi ('standards') közti választásnak, és e mércék nem értékelhetők *semlegesen* valamilyen pártatlan, átfogó metaszintű mérce alapján. Ezért a relativizmus szerint nincs olyan kijelentés, amely valamely episztemikus teszten elbukhatna.

Bloor először azt kifogásolja, hogy Siegel tendenciózusan eltorzítja a relativista álláspontot annak érdekében, hogy az 'igazság' semleges és pártatlan mércéjének létezésére hivatkozva elutasíthassa. Majd Siegel így jellemzett érvelésével szemben kiemeli:

- (44) (a) „[...] a relativista azt mondja, hogy nincs értelme az *abszolút* semlegességnek és az *abszolút* tárgyszerűségnek. A relativista nem száll vitába a semlegesség és pártatlanság gondolatával mint olyannal, a közismert hétköznapi értelemben. A relativista számára az *episztemikus mércék alkalmazása sem jelent problémát* [kiemelés K. A.].
- (b) Azonban a relativista ragaszkodik ahhoz, hogy az összes mércénk ('standards') olyan konvenció, amelyet intellektuálisan *fallibilis* [kiemelés K. A.], korlátozott, és történeti közegükben elhelyezett emberek egy csoportja képvisel. A mércékhez a csoport esetlegesen jut és sohasem kapcsolódhat hozzájuk magasabb autoritás. [...]
- (c) Nem a relativistáknak, hanem az abszolutistáknak van tényleges problémájuk a mércékkel. Nekik kell bizonyítaniuk, hogy mércéik abszolútak” Bloor (2007: 257–258).

Bloor relativizmusa sem tagadja az alternatívák közti választás lehetőségét, nem tagadja azt, hogy a kijelentések értékelésének vannak mércéi. Ugyanakkor, csakúgy, mint Rescher és a p-modell, kétségbe vonja az igazság abszolút mércéjének létezését [lásd (44)(c)]. A p-modell szerint a mérce – a kijelentések plauzibilitási értékét is magában foglaló p-kontextus – változó. Egy adott p-kontextus a plauzibilis érvelési folyamat ciklikus, prizmatikus és visszamenőleges újraértékelései során kristályosodik ki és dönt az alternatívák közül a provizórikusan legplauzibilisebb kijelentés mellett. Rescher a racionalitás általa képviselt felfogásának tükrében állítja a mérce változékonyságát, azaz a kijelentések elfogadhatóságának kontextusfüggőségét. Viszont Bloor a relativizmus (44)(a)-ban jellemzett tulajdonságát Reschertől és a p-modelltől eltérően (44)(b)-ben tudásszociológiai kontextusba helyezi.

12. A 'tolerancia' parttalanságának vádja

Egy további vád úgy szól, hogy a relativizmus bármilyen tetszőleges, önkényes értelmetlenséget tolerál, mert nincs megfelelő mércéje arra, hogy a tolerálhatót elválassza a tolerálhatatlantól (Bloor 2007: 273). Ezzel szemben egyrészt a tolerancia (42)-ben megismételt alapmodellje világos kritériumok alapján differenciál a saját, a tolerálható és a tolerálhatatlan kijelentések között, és e kritériumokat a p-modell a plauzibilitáson nyugvó újraértékelési folyamatok eredményeként értelmezi. Másrészt, mint az előző szakaszban láttuk, a plauzibilis érvelési mechanizmus 'preferencialistának' tekinthető, mivel egyik lényegi tulajdonsága éppen az, hogy a retrospektív visszacsatolások folyamatában plauzibilitási megfontolások alapján kristályosodik ki valamely p-probléma preferálandó megoldása. Ugyanakkor a preferált megoldás az esetek meghatározó többségében nem bizonyosan igaz kijelentés, hanem a p-kontextus változásai következtében fallibilis, és újraértékelési ciklusok során felülvizsgálható.

13. Összeegyeztethetetlen 'igazságok' egyidejű elfogadásának vádja

E vád hatástalanítására a p-modellnek két eszköze van. Az egyik a parakonzisztencia, mely, mint a 8.3. szakaszban láttuk, megengedi ellentmondások fennmaradását, amennyiben a két, egymásnak ellentmondó kijelentés eltérő feltételek alapján lehet igaz, de nem együttesen,

azonos feltételekre vetítve (Kertész & Rákosi 2022). Rescher (1993b: 108) szemléletes megfogalmazásában:

- (45) „A kognitív racionalitás mint olyan nem tartalmaz minden áron *abszolút* [kiemelés K. A.], megingathatatlan kötelezettséget a konzisztenciára. A konzisztencia lényeges *kíváncsalom*, de nem nélkülözhetetlen követelmény a racionalitás számára. Nem aktuális követelésnek kellene tekintenünk, hanem a háttérben meghúzódó ideálnak.”

A másik a 0 és 1 közé eső plauzibilitási értékek skálája. Ebben a tekintetben, noha a szakirodalomban nincs a p-modellhez hasonló próbálkozás az igazság-relativizmus modellálására, Margolis (2010) – nagyon magas általánosítási szinten kifejtett – javaslatával van érintkezési pontja. Margolis (2010: 100) az igazság-relativizmus vázának az 'igaz' és a 'hamis' közé eső, az 'igaz'-nál gyengébb, de a 'hamis'-nál erősebb értékek elfogadhatóságát tekinti. Ezzel szerinte megoldható az a probléma, hogy a valóság bizonyos tartományai csak olyan kijelentéseket tesznek lehetővé, amelyek egy bipoláris modell keretében összeegyeztethetetlen vagy egymásnak ellentmondó kijelentésekhez vezetnek. Margolis ugyanakkor hangsúlyozza, hogy szándéka szerint javaslata – melyet elsősorban Dummett (1978) és Stalnaker (1984) nézetét bírálva fejt ki – megalapozza ugyan a különböző területekre alkalmazható relativizmuselméleteket, azonban nem dolgoz ki egyetlen konkrét relativizmuselméletet sem, sőt, azt sem állítja, hogy fő tételét megfelelően alátámasztotta volna; mindössze jelzi azt az irányt, amelybe szerinte a relativizmus melletti érvelésnek el kell mozdulnia. A p-modell is ebbe az irányba mutat, és – noha Margolis nézetétől függetlenül jött létre, és nem annak alkalmazása – ebben a tekintetben összeegyeztethető vele.

Először is, Margolis kiemeli, hogy az 'igaz' és a 'hamis' bipolaritásán túlmutató köztes értékek elfogadása nem zárja ki a két szélső érték megtartását. A p-modell, mint (21) jelzi, eleve ennek megfelelően vezeti be a plauzibilitási értékeket: a két szélső értéket megőrizve definiálja a közjük eső értékek közötti numerikus vagy komparatív differenciálást. Másodsorban, Margolis (2010: 118) felsorolja azokat a kijelentéstípusokat, amelyek lehetővé tesznek többértékű kijelentéseket, és köztük a plauzibilitást is megemlíti (de nem tisztázza, mit ért rajta).

A p-modell és Margolis javaslata közti egyik leglényegesebb különbség az, hogy míg Margolis javaslata kizárólag kijelentésekre szorítkozik, a p-modell a plauzibilis érvelés folyamatába ágyazva modellálja a relativitást. A másik: Margolis javaslata (többértékű) formális logikai rendszerekre korlátozódik, miközben, mint említettük, a p-modell nem logika, és nem is alakítható kalkulussá.

Az említett két eszközt – a parakonzisztenciát és a plauzibilitást – a p-modell *összekapcsolja* (lásd Kertész & Rákosi 2022).

14. Az érvelési hibák vádja

Az I. rész 1. szakasza megemlíti, hogy mind a relativizmus, mind az abszolutizmus melletti érvelés tartalmazhat érvelési hibákat ('fallacies'). Ami a relativizmussal szembeni abszolutista érvelést illeti, például Boghossian (2006b: 56) a relativista álláspontot 'regressus ad infinitum' elkövetésével vádolja. Boghossian szerint a relativista érvelés lényege, hogy az *E* evidencia igazolja a *B* vélekedést a *C* kontextusban. Ekkor azonban, mivel a relativistának meg kell neveznie egy olyan kijelentést, amely azt állítja, hogy az *E* evidencia a *C* kontextusban támasztja alá a *B* kijelentést, szükség van egy olyan *C2* kontextusra, amelyben a *C*-re vonatkozó kijelentés megtehető – és így tovább a végtelenségig: *regressus ad infinitum*. A végtelen regressus súlyos érvelési hiba, mivel abszurdításba torkollik.

Boghossian vádja látszólag a p-modellt is érzékenyen érinti, hiszen a 8.5. szakaszban említett mindhárom evidenciátípus p-kontextus-függő. Azonban a p-modell – a relativizmus vs. abszolutizmus témakörétől függetlenül – definiálta az 'érvelési hiba' fogalmát (lásd Kertész 2019), melynek segítségével kimutatható, hogy evidencia-terminusa nem vezet abszurd következményhez.

Az arisztotelészi hagyományon nyugvó logikai tankönyvek felsorolják ugyan azokat a sémákat, amelyeket érvelési hibáknak tartanak, de adósak maradnak szerkezetük meghatározásával és az érvelésben játszott szerepük feltárásával. A fordulópontot Hamblin könyve jelentette, megállapítva, hogy „mint azt Arisztotelész óta csaknem minden megközelítés kijelenti, egy érvelési hiba *érvényesnek látszik, de nem az*” (Hamblin 1970: 12; kiemelés az eredetiben).⁵⁷ Hamblin feltárta ennek a meghatározásnak a gyengeségeit, és kezdeményezte újragondolását. Hamblinnek a logikai hagyományra vonatkozó kritikája óta, mely a hagyományos nézet elvetéséhez vezetett, új javaslatok születtek. Az érvelési hibák vizsgálatának két legbefolyásosabb irányzata Walton pragmatikai megközelítése (Walton 1995, 2010, 2013) és a van Eemeren nevével fémjelzett pragma-dialektika (Eemeren & Grootendorst 2004, Eemeren et al. 2009). Noha e két irányzat eszközei különböznek, és az érvelési hibákat is eltérő módon határozzák meg, közös vonásuk, hogy az érvelési hibák vizsgálatának súlypontját áthelyezik a logikáról az érvelésre és a kommunikációra. Az egyik fontos felismerés az, hogy az érvelési hibák szerkezete nem tér el a plauzibilis következtetési sémáktól – mint például 'plauzibilis modus ponens', 'plauzibilis modus tollens', 'redukció', 'rész-egész következtetés', 'egész-rész' következtetés' stb. –, melyek a tudományos érvelésben köztudottan nagy hatékonysággal használatosak (Pólya 1977, 1988, 1989). Egy bizonyos következtetés nem önmagában véve hibás vagy helyes, hanem hibás vagy helyes volta a kontextus és a premisszák tartalmának függvénye.

A szemléletváltás egy további lényeges eleme annak tudomásulvétele, hogy a deduktív érvényesség nem meghatározó annak eldöntésében, hogy egy következtetés helyes-e.⁵⁸ A feltevés az, hogy az érvelési hibák valamilyen értelemben 'hibásak', de 'helyesnek látszanak'. Továbbá ez utóbbi tulajdonságukkal összefüggésben az érvelési hibák egyúttal 'megtévesztők' is: ha nem vesszük észre őket, meggyőzhetik a hallgatót vagy az olvasót egy hibás álláspont helyességéről.⁵⁹ Ha viszont észrevesszük őket, akkor az ellenkező hatás léphet fel: az érvelési hiba elkövetésének vádja megsemmisítő eredménnyel ássa alá az adott álláspontot, sőt, megalázó is lehet. E váddal szemben roppant nehéz védekezni, mivel a védekezés előfeltétele az 'érvelési hiba' világos kritériumokon alapuló megkülönböztetése a heurisztikusan termékeny plauzibilis érveléstől, ami viszont jelenleg nem elérhető, mivel az argumentációelméleti, tudományelméleti és logikai szakirodalomban nincs az 'érvelési hiba' terminusának konszenzussal jóváhagyott meghatározása.

Következéséppen a Hamblin kezdeményezését követő új megközelítések feladata, hogy explikálják a 'látszik', 'helyes', 'hibás' és 'megtévesztő' kifejezéseket saját argumentációelméleti keretük eszközeivel. Az alábbiakban összefoglalom a p-modell javaslatait (lásd bővebben Kertész 2019) és alkalmazását a Boghossian által felvetett problémára.

Összhangban azzal, hogy a p-modell középpontjában nem egyedi következtetések állnak, hanem a plauzibilis érvelési folyamat, a p-modell nem egyszeri, elszigetelt következtetéseket tekint érvelési hibáknak, hanem a plauzibilis érvelési folyamat valamely *stádiumait*. Az ily módon felfogott érvelési hibák hatással lehetnek a plauzibilis érvelési

---

⁵⁷ Az angol terminus a 'fallacy', a német a 'Fehlschluss' és a 'Trugschluss'.

⁵⁸ Hansen (2002: 152; kiemelés K. A.) úgy fogalmaz, hogy „egy érvelési hiba *jobbnak* látszik saját fajtáján belül, mint amilyen valójában”.

⁵⁹ Az angol kifejezés a 'deceptive', a német nyelvű szakirodalomban pedig a 'Trugschluss' főnév mellett a 'trügerisch' melléknév is használatos.

folyamat egyéb összetevőire. A p-modell – egyetértésben az érvelési hibákkal foglalkozó legújabb szakirodalommal – alapvető problémának tekinti az érvelési hibák és a plauzibilis érvelés közti határvonal meghúzását (Walton 1995, 2013, Walton et al. 2008). A p-modell az érvelési hibák és a plauzibilis érvelés elválasztására csupán szükséges, de nem elégséges feltételeket javasol. Még abban az esetben is, ha teljesülnek, indokolt lehet a mindenkori p-kontextus egyes sajátos tulajdonságainak a figyelembevétele annak eldöntéséhez, hogy az érvelési folyamat valamely stádiuma hibás-e, vagy sem.

Első lépésként a p-modell különbséget tesz 'helyesség' és 'hatékonyság' között.

- (46) A plauzibilis érvelési folyamat egy adott stádiuma *helyes*, ha olyan következtetésekből áll, amelyek
- (a) megfelelnek a plauzibilis következtetés sémáinak;⁶⁰ és
  - (b) konklúziói pozitív plauzibilitási értékkel rendelkeznek.
- (47) A plauzibilis érvelés egy adott stádiuma *hatékony*, ha
- (a) (46) értelmében helyes plauzibilis következtetésekből áll; és
  - (b) eléri heurisztikus célját, azaz hozzájárul a felvetett p-probléma megoldásához vagy feloldásához az adott p-kontextusban.⁶¹

A 'látszik' explikációja a következő:

- (48) A plauzibilis érvelési folyamat valamely stádiuma helyesnek *látszik*, ha e stádiumban a következtetések
- (a) megfelelnek a plauzibilis következtetések sémáinak; de
  - (b) konklúziói [(21) (c) és (d) értelmében] implauzibilisek vagy semleges plauzibilitásúak.

(48) azt mondja ki, hogy mivel a szóban forgó következtetések szerkezete megfelel a plauzibilis következtetések szerkezetének, helyesek *lennének*, ha a premisszák alátámasztanák a konklúzió plauzibilitását, de erre – forrásaik alacsony megbízhatósága vagy a bennük foglalt, illetve a köztük és a konklúzió között fennálló szemantikai viszonyok miatt – *nem* képesek.

A p-modell a 'hibás' terminust így explikálja:

- (49) A plauzibilis érvelés egy stádiuma akkor *hibás*, ha olyan következtetést tartalmaz, amely nem felel meg a plauzibilis következtetés sémáinak.

(49) abban a tekintetben triviális, hogy a 'hibás' a 'helyes' antonímája. Bevezetésére annak jelzéséhez volt szükség, hogy az érvelési folyamatban különböző típusú hibák ('mistake', 'error', 'Fehler') léphetnek fel, melyek nem 'érvelési hibák' ('fallacy', 'Fehlschluss').

Ahhoz, hogy eljuthassunk az 'érvelési hiba' meghatározásához, tovább kell lépünk:

- (50) A plauzibilis érvelési folyamat valamely stádiuma *terméketlen*, ha
- (a) (48) értelmében helyesnek látszó plauzibilis következtetésekből áll; és
  - (b) nem éri el heurisztikus célját, azaz nem járul hozzá a felvetett p-probléma megoldásához vagy feloldásához az adott p-kontextusban.

Végezetül ki kell térnünk arra is, hogy a p-modell mikor tekint egy érvelési stádiumot 'megtévesztőnek'. A feladat nehézségét jelzi, hogy Walton (2010: 179) saját

⁶⁰ A plauzibilis érvelés sémáihoz lásd Walton (2013), Walton et al. (2008).

⁶¹ A 'feloldás' és a 'megoldás' terminusokhoz lásd a 8.4. szakaszt.

elméletét és van Eemerenét egyaránt élesen bírálja, mert nem fordítanak kellő figyelmet a 'megtévesztő' terminus tisztázására.

A p-modell az érvelési hibák megtévesztő voltát annak tulajdonítja, hogy a következtetéseken foglalt szemantikai relációk, a látens háttérfeltevések az enthümatikus következtetéseken és a premisszák plauzibilitását meghatározó források többféleképpen értelmezhetők. Ezért előfordulhat az a vélekedés, hogy a premisszák alátámasztják a konklúzió pozitív plauzibilitási értékét, noha nem teszik. Ilyen esetekben csupán minimális a különbség a konklúzió pozitív és negatív plauzibilitási értéke között. A p-modell javaslata a következő:

- (51) A plauzibilis érvelési folyamat egy stádiuma *megtévesztő*, ha tartalmaz olyan következtetést,
- (a) amelynek a szerkezete megfelel a plauzibilis következtetési sémák valamelyikének; és
  - (b) amelyben egynél több lehetőség van a premisszákban foglalt vagy a premisszák és a konklúzió közötti szemantikai relációk értelmezésére; vagy
  - (c) amelyben egynél több lehetőség van egy enthümatikus plauzibilis következtetés hiányzó premisszájának egy látens háttérfeltevessel való azonosítására; vagy
  - (d) amelyben a premisszák egyikének plauzibilitási értékét meghatározó forrás megbízhatósága, és ennek következtében a premissza plauzibilitási értéke nem becsülhető meg bizonyossággal; és
  - (e) amely (b), (c) és (d) miatt arra enged következtetni, hogy a plauzibilis érvelési folyamat elvezet a mindenkori p-probléma megoldásához, mivel a konklúzió plauzibilitási értéke legalább minimálisan magasabb a semleges plauzibilitásnál.

Összegezve, a p-modell az érvelési hibák alábbi jellemzését nyújtja:

- (52) A plauzibilis érvelési folyamat valamely stádiuma *érvelési hiba*, ha
- (a) (48) értelmében helyesnek *látszik*;
  - (b) (50) értelmében *terméketlen*; és
  - (c) (51) értelmében *megtévesztő*.

E meghatározások tükrében a Boghossian által vázolt szituáció nem tekinthető érvelési hibának. Mindenekelőtt azért nem, mert az érvelési folyamat *egy bizonyos stádiumának p-kontextusában* (a fenti jelölés szerint: *C*) a mindenkori (erős, gyenge vagy relatív) evidenciával (*E*) alátámasztott plauzibilis kijelentés (*B*) elvezethet a felvetett p-probléma legalább provizórikus megoldásához vagy feloldásához, és ehhez nincs szükség egy újabb metaszintre. Ekkor a regressus nem lép fel. Következésképpen az érvelési folyamat ebben a stádiumban nem terméketlen [lásd (50)], hanem [(47) szerint] hatékony. Azonban, mivel, mint tudjuk, mind a plauzibilis érvelési folyamat, mind a plauzibilis következtetések fallibilisek, új információk fényében szükség lehet az adott p-probléma megoldásának vagy feloldásának felülbírálatára. Ez a p-modell szerint nem egy, végtelen regressusba torkolló, újabb, metaszintű p-kontextus konstruálásával történik, hanem a visszamenőleges újraértékelés ciklikus és prizmatikus mechanizmusának alkalmazásával.

15. Következtetések: válasz a (K3) kérdésre

A tanulmány III. része négy példán mutatta be azt, ahogy a p-modell kivédi az igazság-relativizmussal szemben hangoztatott vádakat. Az indoklás kitért olyan ismeret- és

tudományelméleti nézetekre is, amelyek, noha egészen eltérő forrásokra vezethetők vissza, és egészen eltérő céloktól vezérelve foglalnak állást a relativizmus mellett, analógiát mutatnak a p-moddal. Bemutatásukkal érvelni kívántam amellett, hogy a p-modell relativizmusfelfogásának lényege nem izolált, hanem magas absztrakciós szinten ugyan, de illeszkedik bizonyos, a szakirodalomban ismert nézetekhez, miközben azok egyikét sem adaptálja, hanem saját eszközeivel világítja meg az alethikus relativizmust a nyelvtudományban.⁶²

16. Összegzés: válasz a (K) kérdésre

A (K1)–(K3) részkérdésekre adott válaszok összegzése körvonalazza a (K) kérdésre a tanulmányban adható választ, mely provizórikusan és részlegesen rávilágított az igazság-relativizmus és -abszolutizmus egyes releváns tulajdonságaira a nyelvtudományban. A (K1) kérdésre adott deskriptív válasz differenciált képet festett e két szemlélet naiv megjelenéséről a gyakorló nyelvészek önreflexióiban. (K2) tárgyalása megmutatta, hogy metaelméleti jellege folytán a p-modell deskriptív komponense megragadja a nyelvtudományi elméletalkotás gyakorlatának bizonyos összetevőit. Ugyanakkor a p-modell normatív is. Egyrészt szemlélete közelebb áll a tanulmány I. részében bemutatott naiv nézetek közül azokhoz, amelyek a sokféleséget, a relativizmust és a toleranciát összekapcsolják, mint a sokféleség abszolutista és intoleráns feloldási kísérleteihez. Másrészt a p-modell metatudományos síkon explikálta a sokféleség, a relativizmus és a tolerancia közti viszonyt, miközben nem az analitikus tudományelmélet háttérfeltevéseiből indul ki, hanem a nyelvészeti elméletalkotás gyakorlatának argumentációelméleti eszközökkel megragadható összetevőit rekonstruálja. Harmadrészt levonja azokat a következtetéseket, amelyek a mérsékelt igazság-relativizmus melletti állásfoglalás révén normatív módon a nyelvtudományi problémamegoldás hatékonyságának javítását szolgálhatják. Végül pedig a (K3)-ra adott válasz négy példán szemléltette, hogy a p-modell kivédheti a relativizmussal szembeni abszolutista vádaknak legalább egy részét.

Irodalom

- Andor József (2004). A Mester és performanciája: Interjú Noam Chomsky-val. *Alkalmazott Nyelvtudomány*, 4, 91–109.
- Bach, Emmon (1965). Structural linguistics and the philosophy of science. *Diogenes*, 51, 111–128.
- Baghramian, Maria (ed.) (2014). *The many faces of relativism*. London: Routledge.
- Baghramian, Maria & Carter, Adam J. (2015). Relativism. In Zalta, Edward N. (ed.): *The Stanford encyclopedia of philosophy*. <https://plato.stanford.edu/entries/relativism/>. Letöltve 2021. 02. 20.
- Baghramian, Maria & Colina, Annalisa (2020). *Relativism*. London: Routledge.
- Baker, Mark C. (2010). Formal generative typology. In Heine, Bernd & Narrog, Heiko (eds.): *The Oxford handbook of linguistic analysis*. Oxford: Oxford University Press, 285–312.
- Barnes, Barry & Bloor, David & Henry, John (1996). *Scientific knowledge: A sociological analysis*. London: Athlone Press.
- Bloor, David (1976). *Knowledge and social imagery*. London: Routledge.
- Bloor, David (1983). *Wittgenstein: A social theory of knowledge*. London: Macmillan.

---

⁶² Kertész (2022) jóval részletesebben elemzi az igazság-relativizmussal szembeni érveket, különös tekintettel Prótágorasz *homo mensura* tételének és Platón *peritropé*-érvelésének interpretációira.

- Bloor, David (2007). Epistemic grace. Antirelativism as theology in disguise. *Common Knowledge*, 13, 250–280.
- Bloor, David (2011). Relativism and the sociology of scientific knowledge. In Hales, Steven D. (ed.): *A companion to relativism*. Oxford: Wiley-Blackwell.
- Bloor, David (2016). Relativism versus absolutism: In defense of a dichotomy. *Common Knowledge*, 22, 488–499.
- Boeckx, Cedric (2006). *Linguistic minimalism. Origins, concepts, methods, and aims*. Oxford: Oxford University Press.
- Boeckx, Cedric & Grohmann, Kleanthes K. (2007). The biolinguistics manifesto. *Biolinguistics* 1: 1–8. <http://www.biolinguistics.eu>. Letöltve 2021. 01. 16.
- Boeckx, Cedric & Piatelli-Palmarini, Massimo (2005). Language as a natural object – linguistics as a natural science. *The Linguistic Review*, 22, 447–466.
- Boeckx, Cedric & Grohmann, Kleanthes K. (eds.) (2013). *The Cambridge handbook of biolinguistics*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Boghossian, Paul (2006a). What is relativism? In Greenough, Patrick & Lynch, Michael P. (eds.): *Truth and realism*. Oxford: Oxford University Press, 13–37.
- Boghossian, Paul A. (2006b). *Fear of knowledge: Against relativism and constructivism*. Oxford: Clarendon Press.
- Botha, Rudolph P. (1983). On the ‘Galilean style’ of linguistic inquiry. *Lingua*, 58, 1–50.
- Bresnan, Joan (1982). The passive in lexical theory. In Bresnan, Joan (ed.): *The mental representation of grammatical relations*. Cambridge, MA: The MIT Press, 3–86.
- Cartwright, Nancy (1999). *The dappled world*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Cat, Jordi (2017). The unity of science. In Zalta, Edward N. (ed.): *The Stanford encyclopedia of philosophy*. https://plato.stanford.edu/search/r?entry=/entries/scientific-unity/&page=1&total_hits=2776&pagesize=10&archive=None&rank=0&query=unity%20of%20science. Letöltve 2021. 04. 05.
- Chambers, J. K. (2005). Sociolinguistics and the language faculty. In Déchaine, Rose-Marie (ed.): *Language know-how: Canadian perspectives in contemporary linguistics*. *Canadian Journal of Linguistics*, 50, 215–239. <http://homes.chass.utoronto.ca/~chambers/socio.html>. Letöltve 2021. 04. 05.
- Chomsky, Noam (1957). *Syntactic structures*. The Hague: Mouton.
- Chomsky, Noam (1959). Review of B. F. Skinner’s *Verbal Behavior*. *Language*, 35, 26–58.
- Chomsky, Noam (1965). *Aspects of the theory of syntax*. The Hague: Mouton.
- Chomsky, Noam (1980). On binding. *Linguistic Inquiry*, 11, 1–46.
- Chomsky, Noam (1981). *Lectures on government and binding*. Dordrecht: Foris.
- Chomsky, Noam (1984). On language and culture. Noam Chomsky interviewed by Wiktor Osiatynski. In Osiatynski, Wiktor (ed.): *Contrasts: Soviet and American thinkers discuss the future*. London: MacMillan, 95–101. <https://chomsky.info/1984/>. Letöltve 2021. 01. 06.
- Chomsky, Noam (1986). *Knowledge of language: Its nature, origin, and use*. New York: Praeger Scientific.
- Chomsky, Noam (1995). *The minimalist program*. Cambridge, Mass.: The MIT Press.
- Chomsky, Noam (2002). *On nature and language*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Chomsky, Noam (2004). *The generative enterprise revisited*. Berlin & New York: Mouton de Gruyter.
- Dikken, Marcel den & Bernstein, Judy B. & Tortora, Christina & Zanuttini, Raffaella (2007). Data and grammar: Means and individuals. *Theoretical Linguistics*, 33, 335–352.
- Dummett, Michael (1978). *Truth and other enigmas*. Cambridge, Mass.: Harvard University Press.
- Dupré, John (1983). The disunity of science. *Mind*, 92, 321–346.

- Dupré, John (1993). *The disorder of things*. Cambridge: Harvard University Press.
- Eemeren, Frans van & Grootendorst, Rob (2004). *A Systematic Theory of Argumentation. The Pragma-dialectical Approach*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Eemeren, Frans van & Garssen, Bart & Meuffels, Bert (2009). *Fallacies and Judgments of Reasonableness. Empirical Research Concerning the Pragma-Dialectical Discussion Rules*. Dordrecht: Springer.
- Featherston, Sam (2007). Data in generative grammar: The stick and the carrot. *Theoretical Linguistics*, 33, 269–318.
- Featherston, Sam & Winkler, Susanne (eds.) (2009). *The fruits of empirical linguistics. Vol. 1: Process*. Berlin & New York: de Gruyter.
- Fehér Márta (2000). Thomas Kuhn tudományfilozófiai ‘paradigmája’. In Kuhn, Thomas S.: *A tudományos forradalmak szerkezete*. Budapest: Osiris, 233–250.
- Fillmore, Charles J. (1992). ‘Corpus linguistics’ vs. ‘computer-aided armchair linguistics’. In *Directions in corpus linguistics. Proceedings from the 1992 Nobel Symposium on corpus linguistics, Stockholm*. Berlin & New York: de Gruyter, 35–60.
- Forst, Rainer (2003). *Toleranz im Konflikt. Geschichte, Gehalt und Gegenwart eines umstrittenen Begriffs*. Frankfurt am Main: Suhrkamp.
- Galison, Peter & Stump, David J. (eds.) (1996). *The disunity of science*. Stanford, CA: Stanford University Press.
- Garcia-Carpintero, Manuel & Kölbel, Max (eds.) (2008). *Relative truth*. Oxford: Oxford University Press.
- Garfinkel, Alan (1981). *Forms of explanation*. New Haven, CT: Yale University Press.
- Goodall, Grant (ed.) (2021). *The Cambridge handbook of experimental syntax*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Greenberg, Joseph H. (ed.) (1978). *Universals of human language*. 4 volumes. Stanford: Stanford University Press.
- Hagemann, Jörg & Staffeldt, Sven (Hrsg.) (2014). *Syntaxtheorien. Analysen im Vergleich*. Tübingen: Stauffenburg.
- Haack, Susan (1998). *Manifesto of a passionate moderate: Unfashionable essays*. Chicago: University of Chicago Press.
- Haider, Hubert (2016). The chapter of incredible neglects. Keep calm and use the scientific method. Dept. of Linguistics & Center for Cognitive Neuroscience, University of Salzburg, September 2016. https://www.academia.edu/27787403/THE_CHAPTER_OF_INCREDIBLE_NEGLECTS. Letöltve 2020. 02. 22.
- Haider, Hubert (2018). On Minimalist theorizing and scientific ideology in grammar theory. https://www.researchgate.net/publication/327601284_On_Minimalist_theorizing_and_scientific_ideology_in_grammar_theory. Letöltve 2020. 02. 22.
- Hales, Steven D. (ed.) (2011). *A companion to relativism*. Oxford: Wiley–Blackwell.
- Hamblin, Charles L. (1970). *Fallacies*. London: Methuen.
- Hansen, Hans Vilhelm (2002). The Straw Thing of Fallacy Theory: The Standard Definition of Fallacy. *Argumentation*, 16, 133–155.
- Harris, Randy Allen (1993). *The linguistics wars*. New York & Oxford: Oxford University Press.
- Haspelmath, Martin (2019). Against traditional grammar – and for normal science in linguistics. <https://dlc.hypotheses.org/1741>. Letöltve 2020. 02. 20
- Hollis, Martin & Lukes, Steven (eds.) (1982). *Rationality and relativism*. Oxford: Basil Blackwell.
- Hornstein, Norbert (2019). The stupendous success of the Minimalist Program. In Kertész et al. (eds.) (2019), 187–214.

- Huck, Geoffrey J. & Goldsmith, John A. (1995). *Ideology and linguistic theory: Noam Chomsky and the deep structure debates*. London & New York: Routledge.
- Imrényi András (2019). Kertész András & Moravcsik Edit & Rákosi Csilla (szerk.), Current Approaches to Syntax. A Comparative Handbook. *Magyar Nyelv*, 115, 479–485.
- Irlenborn, Bernd (2016). *Relativismus*. Berlin & Boston: de Gruyter.
- Jäger, Ludwig (1993). „Language, what ever that may be.” Die Geschichte der Sprachwissenschaft als Erosionsgeschichte ihres Gegenstandes. *Zeitschrift für Sprachwissenschaft*, 12, 77–106.
- Joseph, John E. (1995). The structure of linguistic revolutions. *Historiographia Linguistica*, 22, 379–399.
- Jucker, Andreas H. & Schneider, Klaus P & Bublitz, Wolfram (eds.) (2018): *Methods in pragmatics*. Berlin & Boston: De Gruyter Mouton.
- Katz, Jerrold J. (1996). The unfinished Chomskyan revolution. *Mind & Language*, 11, 270–294.
- Kellert, Stephen H. & Longino, Helen & Waters, C. Kenneth (eds.) (2006). *Scientific pluralism*. Minneapolis: University of Minnesota Press.
- Kepser, Stephan & Reis, Marga (eds.) (2005). *Linguistic evidence. Empirical, theoretical and computational perspectives*. Berlin & New York: de Gruyter.
- Kertész, András (2004a). *Cognitive semantics and scientific knowledge. Case studies in the cognitive science of science*. Amsterdam & Philadelphia: Benjamins.
- Kertész, András (2004b). *Philosophie der Linguistik. Studien zur naturalisierten Wissenschaftstheorie*. Tübingen: Narr.
- Kertész, András (2012). The ‘Galilean style in science’ and the inconsistency of linguistic theorizing. *Foundations of Science*, 17, 91–108.
- Kertész, András (2013). *Die Modularität der Wissenschaft. Konzeptuelle und soziale Prinzipien linguistischer Erkenntnis*. Berlin: Springer.
- Kertész, András (2019). Fallacies in the historiography of generative linguistics. *Foundations of Science*, 24, 775–801.
- Kertész András (2020). *Plauzibilis érvelés a generatív nyelvészet történetében*. Budapest: Akadémiai Kiadó. https://mersz.hu/hivatkozas/m598peagnt_book1. Letöltve 2021. 01. 22.
- Kertész András (2022). *Plauzibilis érvelés és az igazság-relativizmus öncáfolata. Előkészületben*.
- Kertész, András & Rákosi, Csilla (2012). *Data and evidence in linguistics: A plausible argumentation model*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Kertész András & Rákosi Csilla (2020). *Adatok és plauzibilis érvelés a nyelvészetben*. Budapest: Akadémiai Kiadó. https://mersz.hu/hivatkozas/m599aepean_book1#m599aepean_book1. Letöltve 2021. 01. 22.
- Kertész András & Rákosi Csilla (2022). *Inconsistency in linguistic theorising*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Kertész, András & Moravcsik, Edith & Rákosi, Csilla (eds.) (2019). *Current approaches to syntax: A comparative handbook*. Berlin & Boston: de Gruyter Mouton.
- King, Preston (1976). *Toleration*. New York: St. Martin’s Press.
- Kiss, Tibor & Alexiadou, Artemis (2015). Syntax – the state of a controversial art. In Kiss, Tibor & Alexiadou, Artemis (eds.): *Syntax – Theory and analysis. An international handbook*. Volume 1. Berlin & Boston: de Gruyter Mouton, 1–14.
- Krausz, Michael (ed.) (2010). *Relativism. A contemporary anthology*. New York: Columbia University Press.

- Kuhn, Thomas S. (2000)[1970]: *A tudományos forradalmak szerkezete*. Budapest: Osiris.
- Kusch, Martin (2020). Introduction. In Kusch (ed.), 1–7.
- Kusch, Martin (ed.) (2020). *The Routledge handbook of philosophy of relativism*. London & New York: Routledge.
- Kusch, Martin (2021). *Relativism and the philosophy of science*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Kutrovác Gábor & Láng Benedek & Zemplén Gábor (2008). *A tudomány határai*. Budapest: Typotex.
- Laki János (1998). Empirikus adatok, metodológia, gondolkodás és nyelv a XX. századi tudományfilozófiában. In Laki János (szerk.): *Tudományfilozófia*. Budapest: Osiris – Láthatatlan Kollégium, 7–32.
- Lakatos Imre (1997). *Lakatos Imre filozófiai írásai*. Budapest: Atlantisz.
- Lakoff, George & Johnson, Mark (1980). *Metaphors we live by*. Chicago: Chicago University Press.
- Lakoff, Robin (1989). The way we were; or; the real truth about generative semantics: A memoir. *Journal of Pragmatics*, 13, 939–988.
- Lappin, Shalom & Levine, Robert D. & Johnson, David D. (2000). The Structure of Unscientific Revolutions. *Natural Language and Linguistic Theory*, 18, 665–671.
- Lehmann, Christian (2004). Data in linguistics. *The Linguistic Review*, 21, 175–210.
- Lynch, Michael P. (2001). *Truth in context. An essay on pluralism and objectivity*. Cambridge, Mass.: MIT Press.
- Łukasiewicz, Jan (1970 [1912]). Creative elements in science. In Łukasiewicz, Jan: *Selected works*. Amsterdam: North Holland, 12–44.
- Margolis, Joseph (2010). The truth about relativism. In Krausz, Michael (ed.): *Relativism. A contemporary anthology*. New York: Columbia University Press, 100–123.
- Moravcsik, Edith (2019). Introduction. In Kertész et al. (eds.) (2019), 1–20.
- Nagel, Ernest (1961). *The structure of science: Problems in the logic of explanation*. Indianapolis: Hackett.
- Noveck, Ira (2018). *Experimental pragmatics. The making of a cognitive science*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Noveck, Ira A. & Sperber, Dan (2007). The why and how of experimental pragmatics. In Burton-Roberts, Noël (ed.): *Pragmatics*. Basingstoke: Palgrave Macmillan, 184–212.
- Oppenheim, Paul & Putnam, Hilary (1958). The unity of science as a working hypothesis. In Feigl, Herbert & Scriven, Michael & Maxwell, Grover (eds.): *Minnesota studies on the philosophy of science, vol. 2*. Minneapolis: University of Minnesota Press, 3–36.
- Paksi, Daniel (2016). Relativism or absolutism? David Bloor and the snares of an unfortunate dichotomy. *Common Knowledge* 22, 473–487.
- Penke, Martina & Rosenbach, Anette (eds.) (2007). *What counts as evidence in linguistics?* Amsterdam & Philadelphia: Benjamins.
- Platón (2001). *Theaitétosz*. Fordította, a jegyzeteket és a kommentárt írta: Bárány István. Budapest: Atlantisz.
- Pléh Csaba & Roszkowsky, Magdalena (2020). Review of Kertész, András & Moravcsik, Edith & Rákosi, Csilla (eds.): *Current Approaches to Syntax: A Comparative Handbook*. *Acta Linguistica Academica*, 67, 383–397.
- Pólya György (1977). *A gondolkodás iskolája*. Budapest: Gondolat.
- Pólya György (1988). *Indukció és analógia*. Budapest: Gondolat.
- Pólya György (1989). *A plauzibilis következtetés*. Budapest: Gondolat.
- Popper, Karl R. (2001). *A nyitott társadalom és ellenségei*. Budapest: Balassi.
- Rákosi, Csilla (2021). *Foundational quandaries in Cognitive Linguistics: Uncertainty, inconsistency, and the evaluation of theories*. Akadémiai doktori értekezés.

- Rákosi, György (2020). Review of Kertész, András & Moravcsik, Edith & Rákosi, Csilla (eds.): Current Approaches to Syntax: A Comparative Handbook. *Acta Linguistica Academica*, 67, 388–393.
- Rescher, Nicholas (1993a). *Pluralism. Against the demand for consensus*. Oxford: Oxford University Press.
- Rescher, Nicholas (1993b). *Rationalität. Eine philosophische Untersuchung über das Wesen und die Begründung der Vernunft*. Würzburg: Königshausen & Neumann.
- Rescher, Nicholas & Brandom, Robert (1980). *The logic of inconsistency*. Oxford: Blackwell.
- Ressler, Mark (2008). Relativism and tolerance revisited. <https://pdfs.semanticscholar.org/bcd6/3c0c8f85e74cb56bb50c4763c5ce15792ec2.pdf>. Letöltve 2021. 01. 22.
- Ruphy, Stéphanie (2016). *Scientific pluralism reconsidered. A new approach to the (dis)unity of science*. Pittsburgh: Pittsburgh University Press.
- Sampson, Geoffrey R. (1975). *The form of language*. London: Weidenfeld & Nicholson.
- Sampson, Geoffrey R. (2007). Reply. *Corpus Linguistics and Linguistic Theory*, 3, 111–129.
- Sampson, Geoffrey R. & Babarczy, Anna (2014). *Grammar without grammaticality. Growth and limits of grammatical precision*. Berlin & Boston: de Gruyter.
- Schlesewsky, Matthias (2009). Linguistische Daten aus experimentellen Umgebungen: Eine multiexperimentelle und multimodale Perspektive. *Zeitschrift für Sprachwissenschaft*, 28, 169–178.
- Schütze, Carson T. (1996). *The empirical base of linguistics. Grammaticality judgments and linguistic methodology*. Chicago & London: The University of Chicago Press.
- Siegel, Harvey (2004). Relativism. In Niiniluoto, Ilkka & Sintonen, Matti & Wolenski, Jan (eds.): *Handbook of Epistemology*. Dordrecht: Kluwer, 747–780.
- Simone, Raffaele (2004). The object, the method, and the ghosts. Remarks on a *terra incognita*. *The Linguistic Review*, 21, 235–256.
- Sprouse, Jon & Schütze, Carson T. (2020). Grammar and the use of data. In Aarts, Bas & Bowie, Jill & Popova, Gergana (eds.): *The Oxford handbook of English grammar*. Oxford: Oxford University Press, 40–58.
- Stefanowitsch, Anatol & Gries, Stephan Th. (eds.) (2007). *Grammar without grammaticality*. Berlin & New York: de Gruyter [= Special issue of *Corpus Linguistics and Linguistic Theory* 3].
- Stalnaker, Robert C. (1984). *Inquiry*. Cambridge, Mass.: MIT Press.
- Sternefeld, Wolfgang (ed.) (2007). *Data in generative grammar*. Berlin – New York: de Gruyter [special issue of *Theoretical Linguistics* 33(3)].
- Stewart, Thomas W. (2016). *Contemporary morphological theories. A user's guide*. Edinburgh: Edinburgh University Press.
- Walton, Douglas (1995). *A Pragmatic Theory of Fallacy*. Tuscaloosa: The University of Alabama Press.
- Walton, Douglas (2010). Why Fallacies Appear to be Better Arguments Than They Are. *Informal Logic*, 30, 159–184.
- Walton, Douglas (2013). *Methods of Argumentation*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Walton, Douglas & Reed, Chris & Macagno, Fabrizio (2008). *Argumentation Schemes*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Weinberg, Steven (1976). The forces of nature. *Bulletin of the American Academy of Arts and Sciences*, 29, 13–29.
- Wurzel, Wolfgang Ullrich (1981). Phonologie: Segmentale Struktur. In Heidolph, Karl Erich et al. (eds.) (1980). *Grundzüge einer deutschen Grammatik*. Berlin: Akademie-Verlag, 898–990.